

MƏDİNƏ TƏDRİS KURSU
ƏRƏB DİLİNİN
QRAMMATİKASI

دُرُوسُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ
لِغَيْرِ النَّاطِقِينَ بِهَا

I NƏŞR

KİTAB ƏRƏB DİLİNİ SƏRBƏST ŞƏKİLDƏ ÖYRƏNMƏK ÜÇÜN
NƏZƏRDƏ TUTULMUŞDUR

Toplayan və tərcümə edən:

Elşən Şəkərov

Redaktorlar:

Habil Babayev

Seymur Mustafayev

BAKİ

H 1432 / M 2011

Kitaba aid fikir mülahizələri bildirmək üçün göstərilən elektron ünvana müraciət
edə bilərsiniz: www.arabdili2013@gmail.com

ÖN SÖZ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى أَشْرَفِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ،
نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ وَبَعْدُ:

Həmd olsun aləmlərin Rəbbi Allaha! Peyğəmbərlərin ən şərəflişi Məhəmmədə, onun ailəsinə və bütün əşablarına Allahın salavatı və salamu olsun!

Əziz oxucu!

Əlinizdə olan bu kitab Mədinə İslam Universitetinin “Ərəb مَعَهُدُ تَعْلِيمِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ” “Ərəb dilini bilməyənlər üçün ərəb dili dərsləri” kitabının III hissəsinə yazılmış qrammatik qaydalardır. III kitab 17 dərstdən ibarətdir. Bu dərslər I və II kitabdakı qrammatik qaydaları daha geniş şəkildə öyrətməklə yanaşı, bir sıra yeni mühim qrammatik mövzuları da özündə cəm etmişdir.

Kitaba qrammatik qaydalar yazarkən bacardığım qədər asanlaşdırmağa çalışmışam. Faydalı olsun deyə bəzi mövzuları kitabda tələb olunandan daha geniş şəkildə yazmışam. Həmçinin, III kitab əsasən “erab”a geniş yer verdiyi üçün keçilən mövzuların sonunda “cümlə erabına” da yer ayırmışam. Çünki “erab” mövzunu daha da yaxşı başa düşməyə imkan verir. Qrammatik qaydaları və tərifləri həm ərəb, həm də azərbaycan dilində vermişəm. Qayda və tərifləri gətirdikdən sonra tələbənin daha yaxşı başa düşməsi üçün “qaydanın şərh”i və ya “tərifin şərh”i başlığı altında qayda və təriflərə qısa şərh vermişəm.

Kitab sərbəst şəkildə öyrənənlərə asan olsun deyə dərslərdə varid olan yeni sözləri kitabın sonunda vermişəm.

Sonunda Allahdan istəyirəm ki, bu kitabı İslam və müsəlmanlar üçün faydalı edib, əməlimi xalis Onun rızası üçün edilən əməllərdən etsin!

Elşən Şəkərov

ÜÇÜNCÜ KİTAB

1. BİRİNCİ DƏRS

المُعَرَّبُ وَالْمَبْنِيُّ

Hallanan və hallanmayan sözlər

Nümunələr: ^{أُمثلة}:

1.

جَاءَ حَامِدٌ – Həmid gəldi

ذَهَبْتُ إِلَى حَامِدٍ – Həmidin yanına getdim

رَأَيْتُ حَامِداً – Həmidi gördüm

2.

جَاءَ أَوْلَاكُ – Onlar gəldilər

ذَهَبْتُ إِلَى أَوْلَاكُ – Onların yanına getdim

رَأَيْتُ أَوْلَاكُ – Onları gördüm

Verilən 1-ci nümunədəki cümlələrdə حَامِدٌ sözünün sonu dəyişərək (— َ — ُ —) damma, fəthə və kəsre olmuşdur. Sözlərin sonundakı bu dəyişməni dilçi alimlər الإِعْرَابُ “**əl-Erab**” (hallanma) adlandırırlar. Hallanma zamanı sonu dəyişən söz isə الْمُعَرَّبُ “**əl-Morab**” (hallanan söz) adlanır.

Hallanma zamanı sözlərin son hərəkələrinin dəyişməsinin səbəbi **amillərin** (təsiredicilərin) dəyişməsidir. Cümlələrin mənasının dəyişməsi də məhz sözə təsir edən bu amillərdən asılıdır. Məsələn: yuxarıda verilən nümunələrdə جَاءَ feli حَامِدٌ sözünün fail olmasını tələb edir. Fail isə mərfudur (adlıq haldadır). رَأَيْتُ feli isə حَامِدٌ sözünün məful bih olmasını tələb edir. Məful bihi isə mənsubdur (təsirlik haldadır). إِلَى hərfu-cəri isə حَامِدٌ sözünün məcrur (yiyəlik halda) olmasını tələb etdi. Deməli, yuxarıdakı misallarda حَامِدٌ

sözünün sonunun dəyişib حَامِدٌ və حَامِدٌ olmasına səbəb, جَاءَ, رَأَيْتُ və إلى amillərdir.

الْقَاعِدَةُ: الْعَامِلُ – هُوَ مَا يُحْدِثُ فِي الْكَلِمَةِ الرَّفْعَ, أَوِ التَّنْصِبَ, أَوِ الْجَرَّ, أَوِ الْحَزْمَ. الْعَوَامِلُ هِيَ: الْفِعْلُ أَوِ الْأِسْمُ أَوِ الْحَرْفُ.

Qayda: Amillər - sözə təsir edərək, sonunun raf, nasb, cərr və ya cəzm olmasını tələb edən sözlərdir. Amillər, isim, fel və ya hərflər ola bilər.

Verilən 2-ci nümunədə isə görürük ki, أُولَئِكَ sözünün sonu heç bir halda dəyişmədi. Amillərin dəyişməsinə baxmayaraq sözün son hərəkəsinin dəyişməyib bir vəziyyətdə qalmasını dilçi alimlər الْبِنَاءُ “əl-Binə” (dəyişməzlik) adlandırırlar. Hallanma zamanı sonu dəyişməyən sözə isə الْمَبْنِيُّ “əl-Məbni” (hallanmayan söz) deyirlər.

الْبِنَاءُ “əl-Erab” və الْإِعْرَابُ “əl-Binə” (hallanma və dəyişməzlik) həm isimlərdə, həm də fellərdə ola bilər. Hərflərə gəlicə isə, onların hamısı “əl-Məbni”-dir (hallanmayandır).

İndi isə, الْإِعْرَابُ “əl-Erab” və الْبِنَاءُ “əl-Binə”-nin (hallanma və dəyişməzliyin) tərifini, isimlərin “əl-Məbni” olmasının səbəbini təfəsilatı ilə öyrənək.

“əl-Erab” və “əl-Binə” الْإِعْرَابُ وَ الْبِنَاءُ

الْإِعْرَابُ “əl-Erab” sözünün lüğəti mənası الْإِظْهَارُ “aşkar etmək”, الْإِبَانَةُ “bəyan etmək” deməkdir.

Ərəb dili qrammatikasında isə:

الْإِعْرَابُ : تَغْيِيرُ أَوَاخِرِ الْكَلِمِ تَبَعاً لِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ الدَّاخِلَةِ عَلَيْهَا.

“əl-Erab” – amillərin dəyişməsi səbəbindən sözlərin sonunun dəyişməsidir.

الْبِنَاءُ "əl-Binə" sözünün lüğəti mənası isə:

"وَضَعُ شَيْءٍ عَلَى شَيْءٍ يُرَادُ اسْتِقْرَارُهُ" "bir şeyi digərinin üzərinə qoymaqla sabit etmək" deməkdir.

Ərəb dili qrammatikasında isə:

الْبِنَاءُ: لُزُومُ آخِرِ الْكَلِمَةِ حَالَةً وَاحِدَةً وَ عَدَمُ تَغْيِيرِهَا لِإِخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ الدَّاخِلَةِ عَلَيْهَا

"əl-Binə" - amillərin dəyişməsinə baxmayaraq sözlərin sonunun dəyişməyib bir halda qalmasıdır. Məsələn: هَذَا، هُؤُلَاءِ، الَّذِي və s. kimi.

الْمُعَرَّبُ وَ الْمَبْنِيُّ فِي الْأَسْمَاءِ

"əl-Morab" (hallanan) və "əl-Məbni" (hallanmayan) isimlər

Hallanma baxımından isimlər iki qismə bölünür:

1. الْمُعَرَّبُ "əl-Morab" "hallanan" isimlər.
2. الْمَبْنِيُّ "əl-Məbni" "hallanmayan" isimlər.

الْمُعَرَّبُ: مَا تَغْيَرُ آخِرُهُ بِسَبَبِ الْعَوَامِلِ

"əl-Morab" "hallanan" isimlər – amillərin təsiri ilə sonu dəyişən isimlərdir. Məsələn:

Мүәллим гәлди	جَاءَ الْمُدْرَسُ	الْمَرْفُوعُ (adlıq halda)
Мүәллими гөрдүм	رَأَيْتُ الْمُدْرَسَ	الْمَنْصُوبُ (təsirlik halda)
Мүәллимин янына getdim	ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدْرَسِ	الْمَجْرُورُ (yiyəlik halda)

الْمَبْنِيُّ: مَا لَا يَتَغَيَّرُ آخِرُهُ بِسَبَبِ الْعَوَامِلِ

"əl-Məbni" "hallanmayan" isimlər - amillərin təsiri ilə sonu dəyişməyən isimlərdir. Məsələn:

Onlar gəldilər	جَاءَ أُولَئِكَ	فِي مَحَلِّ رَفْعٍ (adlıq halın yerindədir)
Onları gördüm	رَأَيْتُ أُولَئِكَ	فِي مَحَلِّ نَصْبٍ (təsirlik halın yerindədir)
Onların yanına getdim	ذَهَبْتُ إِلَى أُولَئِكَ	فِي مَحَلِّ جَرٍّ (yiyəlik halın yerindədir)

“əl-Morab” “hallanan” isimlər çoxluq təşkil etdikləri üçün qrammatika alimləri əvvəlcə “əl-Məbni” “hallanmayan” isimlərin növ və xüsusiyyətlərini qeyd edirlər. Sonra isə “əl-Morab” “hallanan” isimlər haqqında danışırlar.

الْمَبْنِيُّ مِنَ الْأَسْمَاءِ “əl-Məbni” (hallanmayan) isimlər

Aşağıdakı isim qrupları istisna olmaqla yerdə qalan bütün isimlər “əl-Morab” (hallanan) isimlərdir. “əl-Məbni” (hallanmayan) isimlər aşağıdakılardır:

1. الضَّمَائِرُ “Şəxs əvəzlilikləri”. Növündən, cinsindən və halından asılı olmayaraq bütün şəxs əvəzlilikləri “əl-Məbni”dir (hallanmır). İstər لِلرَّفْعِ “bitişik yazılan” olsun, istər الْمُفَصَّلُ “ayrı yazılan”. İstər لِلرَّفْعِ “adlıq hal üçün” olsun, istər لِلنَّصْبِ “təsirlik hal üçün” olsun, istərsə də لِلجَرِّ “yiyəlik hal üçün” olsun. Məsələn:

الضَّمَائِرُ الْمُفَصَّلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan raf damirləri	أَنَا, أَنْتَ, أَنْتِ, هُوَ, هِيَ, نَحْنُ, أَنْتُمْ, أَنْتُنَّ, أَنْتُمَا, هُمْ, هُنَّ, هُمَا
الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Bitişik yazılan raf damirləri	تُ, تِ, تِ, كَا, نَا, ثُمَّ, تُنَّ, تُمَا, وَ, نَ, يَ
الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلنَّصْبِ Bitişik yazılan nasb damirləri	يَ, كِ, كِ, هُ, هَآ, نَا, كُمْ, كُنَّ, كُمَا, هُمْ, هُنَّ, هُمَا
الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلجَرِّ Bitişik yazılan cərr damirləri	يَ, كِ, كِ, هُ, هَآ, نَا, كُمْ, كُنَّ, كُمَا, هُمْ, هُنَّ, هُمَا

Misal üçün هُ “muttəsil” (bitişik yazılan) damirini götürək və biri nasb digəri isə cərr halın yerində olmaqla onu iki cümlədə işlədək:

فِي مَحَلِّ نَصْبٍ	ضَرْبُهُ مُحَمَّدٌ
Nasb halın yerində	
فِي مَحَلِّ جَرٍّ	حَامِدٌ كِتَابُهُ جَدِيدٌ
Cərr halın yerində	

Verilən iki cümlədə هُ “muttəsil” (bitişik yazılan) damiri həm nasbda, həm də cərrdə sonu dəyişməyib eyni vəziyyətdə qalıb. Digər damirlər də belədir¹.

2. **“İşarə əvəzlilikləri”** – “təsniyə” (ikilik hal) bildirən اَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ işarə əvəzlilikləri istisna olmaqla, bütün işarə əvəzlilikləri “əl-Məbni”dir (hallanmır).

Məsələn: هَذَا, هَذِهِ, ذَاكَ, ذَلِكَ, تِلْكَ, هَؤُلَاءِ, أُولَئِكَ

Misal üçün هَذَا işarə əvəzliyini götürək və onu raf, nasb və cərr halın yerində olmaqla üç cümlədə işlədək:

فِي مَحَلِّ رَفْعٍ	هَذَا طَالِبٌ	Bu tələbədir
Raf halın yerində		
فِي مَحَلِّ نَصْبٍ	إِنَّ هَذَا طَالِبٌ	Həqiqətən, bu tələbədir.
Nasb halın yerində		
فِي مَحَلِّ جَرٍّ	الْكِتَابُ لِهَذَا الطَّالِبِ	Kitab bu tələbəninindir.
Cərr halın yerində		

Cümlələrdən görürük ki, hər üç halda هَذَا işarə əvəzliyinin sonu dəyişmədi.

¹ **Diqqət et:** هُ, هُم, هُنَّ, هُمَا, هُنَّMA gəldikdə çevrilib هُمَا, هُنَّMA olmaları hallanma səbəbindən deyil, dilin rahatlığı üçündür. Məsələn: هُوَ عَلَى فِي كِتَابِهِ və s.

3. الأَسْمَاءُ الْمُوَصُّوْلَةُ “Nisbi əvəzliliklər” - “Təsniyə” (ikilik hal) bildirən nisbi əvəzliliklər istisna olmaqla, bütün nisbi əvəzliliklər “əl-Məbni”dir (hallanmır).

Məsələn: الَّذِي, الَّتِي, الَّذِينَ, اللَّاتِي (اللائِي)

فِي مَحَلِّ رَفْعٍ Raf halın yerində	الطَّالِبُ الَّذِي خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ جَدِيدٌ Sinifdən çıxan tələbə yenidir.
فِي مَحَلِّ نَصْبٍ Nasb halın yerində	إِنَّ الطَّالِبَ الَّذِي خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ جَدِيدٌ Həqiqətən, sinifdən çıxan tələbə yenidir.
فِي مَحَلِّ جَرٍّ Cərr halın yerində	الْكِتَابُ لِلطَّالِبِ الَّذِي خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ Kitab sinifdən çıxan tələbəyəndir.

Cümlələrdən görürük ki, hər üç halda الَّذِي nisbi əvəzliyin sonu dəyişmədi.

4. أَسْمَاءُ الْإِسْتِفْهَامِ “Sual əvəzlilikləri” – أَيُّ (hansı?) sual əvəzliyi istisna olmaqla, bütün sual əvəzlilikləri “əl-Məbni”dir (hallanmır).
Məsələn: مَنْ, أَيْنَ, مَا, مَتَى, كَيْفَ, كَمْ və s.

فِي مَحَلِّ رَفْعٍ Raf halın yerində	مَنْ هَذَا؟ Bu kimdir?
فِي مَحَلِّ نَصْبٍ Nasb halın yerində	مَنْ ضَرَبْتَ؟ Kimi vurdun?
فِي مَحَلِّ جَرٍّ Cərr halın yerində	لِمَنْ هَذَا الْكِتَابُ؟ Bu kitab kimindir?

Cümlələrdən görürük ki, hər üç halda مَنْ sual əvəzliyinin sonu dəyişmədi.

5. إِذَا, الْآنَ, حَيْثُ, أَمْسَ, قَطُّ, هُنَا, بَعْضُ الظُّرُوفِ “Bəzi zərflər”. Məsələn: هُنَاكَ
6. آمِينَ, هَاتِ, هَيْهَاتَ, حَيَّا أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ “Fəli isimlər”¹. Məsələn: حَيَّا
7. “on iki” اِثْنَا عَشَرَ – “Mürəkkəb ədədlər” (11-19) الْأَعْدَادُ الْمُرَكَّبَةُ
sayında اِثْنَا “iki” təkliyi istisna olmaqla, yerdə qalan 11-dən 19-a kimi “mürəkkəb saylar” fəthə üzərində “əl-Məbni”dir (hallanmır). Məsələn:

جَاءَ خَمْسَةَ عَشَرَ طَلِبًا On beş tələbə gəldi	فِي مَحَلٍّ رَفَعٍ Raf halın yerində
رَأَيْتُ خَمْسَةَ عَشَرَ طَلِبًا On beş tələbəni gördüm	فِي مَحَلٍّ نَصَبٍ Nasb halın yerində
هَذِهِ الْكُتُبُ لِخَمْسَةِ عَشَرَ طَلِبًا Bu kitablar on beş tələbəninindir	فِي مَحَلٍّ جَرٍّ Cərr halın yerində

Cədvəldən gördüyümüz kimi خَمْسَةَ عَشَرَ “on beş” sayının hər iki hissəsi (həm təklik, həm də onluq) bütün hallarda dəyişməyərək “fəthə” ilə bitir.

اِثْنَا عَشَرَ “on iki” sayının hallanması isə aşağıdakı kimidir:

جَاءَ اِثْنَا عَشَرَ طَلِبًا
On iki tələbə gəldi
رَأَيْتُ اِثْنَيْ عَشَرَ طَلِبًا
On iki tələbəni gördüm
هَذِهِ الْكُتُبُ لِاِثْنَيْ عَشَرَ طَلِبًا
Bu kitablar on iki tələbəninindir

اِثْنَا عَشَرَ “on iki” sayının hallanmasından görürük ki, sayın birinci hissəsi, yəni اِثْنَا “iki” təkliyi hallanır və onun sonu raf

¹ Bax: II kitab 6-cı dərs.

halda ا “əlif” ilə, nasb və cərr halda isə ي “yə” ilə bitir. İkinci hissə olan عَشَرَ isə hallanmayaraq bütün hallarda “fəthə” ilə bitir.

Qeyd: Yuxarıdakı misallara diqqət yetirsək görürük ki, “əl-Morab” (hallanan) isimlərin “erabında”¹: , "مَرْفُوعٌ" (*adlıq haldadır*), "مَنْصُوبٌ" (*təsirlik haldadır*), "مَجْرُورٌ" (*yişəlik haldadır*) deyilir, “əl-Məbni” isimlərin erabında isə فِي مَحَلٍّ رَفْعٍ (*adlıq halın yerindədir*), فِي مَحَلٍّ نَصْبٍ (*təsirlik halın yerindədir*), فِي مَحَلٍّ جَرٍّ (*yişəlik halın yerindədir*) deyilir.

سَبَبُ بِنَاءِ الْأَسْمَاءِ

Bəzi isim növlərinin “əl-Məbni” (hallanmayan) olmasına səbəb²

Beləliklə, bildik ki, isimlərdən yeddi qrup hallanmış. Ortaya belə bir sual çıxır. **Yuxarıda qeyd olunan isimlərin “əl-Məbni” olmasının səbəbi nədir?**

Cavab isə belədir: Bildiyimiz kimi ərəb dilində sözün üç növü var. 1- اِسْمٌ İsim, 2- اَلْفِعْلُ Fel, 3- اَلْحَرْفُ Hərf³. İsimlərin əsli “əl-Morab” – dır (hallanandır). Hərflərin əsli isə “əl-Məbni” – dir (hallanmayandır). Bəzi isimlər müəyyən cəhətdən hərfə oxşadıqlarına görə hərf kimi “əl-Məbni”-dirlər. Deməli, bəzi **isimlərin “əl-Məbni” olmasına səbəb onların hərfə oxşamalarıdır.**

Həmçinin, belə bir sual da yaranır ki, “əl-Məbni” isimlər hansı cəhətdən hərfə oxşayır?

Cavab belədir: “əl-Məbni” (hallanmayan) isimlər əsasən dörd cəhətdən hərfə oxşayırlar. Oxşarlıqlar isə bunlardır:

¹ Yəni sintaktik təhlilində.

² Bu mövzu fayda üçün qeyd olunub, dərstdə tələb olunmur.

³ Bax. II kitab 21-ci dər.

İsimlərin hərflərə oxşama cəhətləri

1. الشَّبُّهُ الْوَضْعِي "Quruluş formasına görə hərfə oxşama" – ərəb dilində isimlər ən azı üç hərfdən ibarət olmalıdır. Hərflər isə, əsasən, bir və ya iki hərfdən də ibarət olurlar. Bəzi isimlərin ibarət olduqları hərflərin sayı üçdən az olduğuna görə bu cəhətdən hərfə oxşamışlar və "əl-Məbni" olmuşlar. Şəxs əvəzlilikləri (damirlər) məhz bu cəhətdən hərfə oxşadıqlarına görə "əl-Məbni" olmuşlar. Çünki əksəriyyəti bir və ya iki hərfdən ibarətdir. Hərflərinin sayı ikidən çox olan damirlər isə çox azdır. Məsələn: أَنَا, أَنْتَ kimi. Bu damirlər də öz "bacılarına" qoşulmuşlar və "əl-Məbni" olmuşlar.
2. الشَّبُّهُ الْمَعْنَوِي "Mənaca hərfə oxşama" – yəni isim hər hansı bir hərfin mənasını daşıyır və bu baxımdan ona oxşayır. "İsmul-istifhəm"lərin (sual əvəzliliklərinin) "əl-Məbni" olmasına səbəb məhz bu oxşarlıqdır. Çünki أَيْنَ, مَتَى, كَيْفَ, مَنْ və s. hallanmayan sual əvəzlilikləri هَلْ və هَلْ sual hərfləri kimi sual mənasını daşıyırlar və sual cümləsinin düzəlməsində istifadə olunurlar. أَيْنَ, مَتَى, كَيْفَ, هَلْ və s. hallanmayan sual əvəzlilikləri mənə baxımından هَلْ və هَلْ sual hərflərinə bənzədikləri üçün "əl-Məbni" (hallanmayan) olmuşlar.
3. الشَّبُّهُ الْإِسْتِعْمَالِي "İstifadə cəhətdən hərfə oxşama" – bildiyimiz kimi, hərflər isim və fellərə təsir edir, onların halını dəyişə bilir. Özləri isə, heç vaxt dəyişmirlər. Bu xüsusiyyət hərflərə xasdır. أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ "Feli isimlər" məhz bu baxımdan hərfə oxşamış və "əl-Məbni" olmuşdur. Belə ki, "feli isimlər" də hərflər kimi başqa isimlərə təsir edirlər, lakin özləri heç bir halda dəyişmirlər.

4. الشَّيْبَةُ الْإِفْتِقَارِيَّةُ **“Tələbetmə baxımından hərfə oxşama”** – bildiyimiz

kimi, hərflər ayrılıqda müstəqil işlənmirlər və yalnız digər sözlər ilə yanaşı işlənilirlər. Bəzi isimlər bu baxımdan hərfə oxşamış və “əl-Məbni” olmuşdur. Yəni ayrılıqda müstəqil işlənmirlər və özlərindən sonra mütləq onların mənasını açıqlayan cümlə tələb edirlər. الْأَسْمَاءُ الْمُوَصُولَةُ “İsmul-movsullar” bu cür isimlərdəndir.

Əvvəlki dərslərimizdən¹ bilirik ki, “ismul-movsullar” özlərindən sonra tam, nəqli və ya şibhu cümlə tələb edirlər.

Bəzi zərflərin “əl-Məbni” olması da məhz bu oxşarlığa görədir.

Beləliklə, bildik ki, isimlərdən “əl-Məbni” olanlar yeddi qrup isimdir². Bunlar: الضَّمَائِرُ **“Şəxs əvəzlilikləri”**, الْأَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ **“İşarə əvəzlilikləri”**, الْأَسْمَاءُ الْمُوَصُولَةُ **“Nisbi əvəzliliklər”**, الْأَسْمَاءُ الْإِسْتِفْهَامِ **“Sual əvəzlilikləri”**, بَعْضُ الظُّرُوفِ **“Bəzi zərflər”**, الْأَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ **“Fəli isimlər”** və الْأَعْدَادُ الْمُرَكَّبَةُ **“Mürəkkəb ədədlər”** - dir (11-19).

Həmçinin, bildik ki, bu isim qruplarının “əl-Məbni” (hallanmayan) olmasına səbəb onların hərfə oxşamalarıdır. Oxşarlıqlar isə dörd cəhətdəndir:

1. الضَّمَائِرُ - الشَّيْبَةُ الْوَضْعِيَّةُ **“Quruluş formasında hərfə oxşama”** - **“Şəxs əvəzlilikləri”**-nin “əl-Məbni” (hallanmayan) olmasına səbəb bu oxşarlıqdır.
2. الْأَسْمَاءُ الْإِسْتِفْهَامِ - الشَّيْبَةُ الْمَعْنَوِيَّةُ **“Mənaca hərfə oxşama”** - **“Sual əvəzlilikləri”** (أَيُّ istisna olmaqla) və الْأَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ **“İşarə əvəzlilikləri”** (هَذَا, هَئَانِ, ذَٰلِكَ, تَٰنِكَ istisna olmaqla) bu oxşarlıq səbəbindən “əl-Məbni” (hallanmayan) olmuşdur.
3. الْأَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ - الشَّيْبَةُ الْاسْتِعْمَالِيَّةُ **“İstifadə cəhətdən hərfə oxşama”** - **“Fəli isimlər”**- in “əl-Məbni” (hallanmayan) olmasına səbəb bu oxşarlıqdır.

¹ Bax. I kitab 9-cu dərs, II kitab 9-cu dərs.

² Bəzi qruplarda müəyyən isimləri istisna etməklə.

4. الشَّبهُ الْاِفْتِقَارِي “Tələbetmə baxımından hərfə oxşama” -
بَعْضُ الظُّرُوفِ “Nisbi əvəzliliklər” və الْأَسْمَاءُ الْمَوْصُولَةُ “Bəzi
zərflər”- in “əl-Məbni” (hallanmayan) olmasına səbəb bu
oxşarlıqdır.

Bununla da “əl-Məbni” (hallanmayan) isimləri qurtardıq. İndi
isə “əl-Morab” isimlərə keçək.

أَنْوَاعُ الْإِعْرَابِ وَعَلَامَاتُهُ الْأَصْلِيَّةُ وَالْفَرْعِيَّةُ فِي الْأَسْمَاءِ

Hallanmanın növləri. İsimlərdə əslilə olan və əslilə olmayan hal əlamətləri

Bildiyimiz kimi الْإِعْرَابُ “əl-Erab” – amillərin dəyişməsi səbəbindən sözlərin sonunun dəyişməsidir. Bu dəyişməyə “hallanma” deyilir. Ərəb dilində isimlərin üç halı var:

1. الرَّفْعُ Raf (adlıq hal) – bu halda olan ismə الْمَرْفُوعُ “mərfu isim” deyilir. Məsələn: كِتَابٌ, كِتَابٌ
2. الْمَجْرُورُ Cərr (yiyəlik hal) - bu halda olan ismə الْمَجْرُورُ “məcrur isim” deyilir. Məsələn: كِتَابٌ, كِتَابٌ
3. الْمَنْصُوبُ Nasb (təsirlik hal) - bu halda olan ismə الْمَنْصُوبُ “mənsub isim” deyilir. Məsələn: كِتَابًا, كِتَابًا

Nümunələrdən göründüyü kimi bu üç halın hər birinin özünəməxsus əslilə əlamətləri vardır. Raf halın əlaməti “damma” — , cərr halın əlaməti “kəsredir” — , nasb halın əlaməti isə “fəthədir” —

Hallanma zamanı isimlərin sonunda baş verən dəyişiklik bəzən zahiri əlamətlərlə olur, məsələn, damma, fəthə və kəsre kimi, bəzən isə “nəzərdə tutulan” görünməyən hərəkətlərlə olur. Görünməyən və təqdirdə olan hərəkətlərlə hallanan isimlər barədə növbəti mövzuda danışacağıq.

Zahiri əlamətlərlə hallanan isimlər də öz növbəsində iki yerə bölünür:

1. مَا يُعْرَبُ بِالْعَلَامَاتِ الْأَصْلِيَّةِ Əslilə əlamətlərlə hallanan isimlər.
2. مَا يُعْرَبُ بِالْعَلَامَاتِ الْفَرْعِيَّةِ Əslilə olmayan əlamətlərlə hallanan isimlər.

İsmlərdə əsli hal əlamətləri aşağıdakılardır:

عَلَامَاتُ الْإِعْرَابِ الْأَصْلِيَّةُ فِي الْأَسْمِ

وَهِيَ عَلَامَةُ الرَّفْعِ Raf (adlıq hal) əlamətidir	الضَّمَّةُ: — Damma
وَهِيَ عَلَامَةُ النَّصْبِ Nasb (təsirlik hal) əlamətidir	الْفَتْحَةُ: — Fəthə
وَهِيَ عَلَامَةُ الْجَرِّ Cərr (yiyəlik hal) əlamətidir	الْكَسْرَةُ: — Kəsre

İsmlərin bəzi növləri yuxarıda qeyd etdiyimiz əsli əlamətlərlə deyil, digər - əsli olmayan - əlamətlərlə hallanırlar. Həmçinin, bu isimlərin bəzi növləri hər üç halda (raf, nasb və cərr), bəziləri isə yalnız bir halda əsli olmayan əlamətlərlə hallanır. Bu isim növləri aşağıdakılardır:

1. جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ: عَلَامَةُ النَّصْبِ فِيهِ الْكَسْرَةُ

1. “**Muənnəs düzgün cəm**” – bu növ isimlərdə **nasb** (təsirlik hal) **əlaməti kəsredir**. Əslində isə fəthə olmalı idi. Raf və cərr əlamətləri isə əslidir. Məsələn:

خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ

Allah göyləri və yeri yaratdı.

2. الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ: عَلَامَةُ الْجَرِّ فِيهِ الْفَتْحَةُ

2. “**əl-Məmnü minəs-sarf**” (tənvin qəbul etməyən) isimlər – bu növ isimlərdə **cərr** (yiyəlik hal) **əlaməti fəthədir**. Əslində isə kəsre olmalı idi. Raf və nasb əlamətləri isə əslidir. Məsələn:

﴿اذهبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى﴾

“**Fironun yanına yollan! O, həddini çox aşmışdır**”.

(ən-Naziət, 17).

Qeyd: Ötən dərslərimizdən bildiyimiz kimi¹ “əl-Məmnü minəs-Sarf” isimlər yalnız ال artikli qəbul etmədikdə və izafə tərkibində mudaf olmadıqda bu cür hallanır, yəni, cərr halda fəthə olur. ال artikli qəbul etdikdə və ya izafə tərkibində mudaf olduqda isə əsli hərəkətlərlə erab olunur və cərr əlaməti kəsə olur. Məsələn:

جَاءَ الرَّجُلُ ذُو الْقَمِيصِ الْأَبْيَضِ

Ağ köynəkli kişi gəldi.

3. الْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ: كُلُّ الْعَلَامَاتِ فِيهَا فَرَعِيَّةٌ, عِلَامَةُ الرَّفْعِ الْوَاوُ,

عِلَامَةُ الْجَرِّ الْيَاءُ, عِلَامَةُ النَّصْبِ الْأَلِفُ

3. “Beş isim”: ذُو مَالٍ, فُوكَ, حَمُوكَ, أَخُوكَ, أَبُوكَ. Bu beş isimlər xüsusi formada hallanır və bütün hal əlamətləri (yəni hər üç hal əlaməti) əsli deyil. Raf əlaməti "و" “vav”, cərr əlaməti "ي" “yə”, nasb əlaməti isə "ا" “əlif”dir. Məsələn:

عِلَامَةُ الرَّفْعِ الْوَاوُ نَحْوُ: جَاءَ أَبُوكَ

عِلَامَةُ الْجَرِّ الْيَاءُ نَحْوُ: ذَهَبْتُ إِلَى أَبِيكَ

عِلَامَةُ النَّصْبِ الْأَلِفُ نَحْوُ: رَأَيْتُ أَبَاكَ

Qeyd: Yuxarıda qeyd etdiyimiz “beş isim” bu əlamətlərlə - rafda "و" “vav”, cərrdə "ي" “yə”, nasbda isə "ا" “əlif”lə - üç şərt daxilində erab olunurlar:

- 1) I şəxsin təkisi (يَـ) bitişən əvəzliyi istisna olmaqla digər isimlərə izafə olunsun.

¹ Bax. I kitab 23-cü dərslər.

2) Təkdə olsun, yəni, ikilikdə və ya cəmdə olmasın.

3) Kiçiltmə formasında olmasın.

Əgər yuxarıda qeyd olunan şərtlərdən hər hansı biri pozulsa, “beş isim” əsli hərəkəllərlə erab olunacaq. Yəni izafə olunmasa, cəmdə olsa və ya kiçiltmə formasında olsa əsli hərəkəllərlə erab olunacaq. İkilikdə isə الْمُثْنَى “ikilik hal” kimi erab olunacaq. Məsələn:

“Beş ismin” izafədən kəsilməsinə misal:

جَاءَ الْأَبُ وَالْأَخُ	عَلَامَةُ الرَّفْعِ الضَّمَّةُ
سَلَّمْتُ عَلَى الْأَبِ وَالْأَخِ	عَلَامَةُ الْجَرِّ الْكَسْرَةُ
رَأَيْتُ الْأَبَ وَالْأَخَ	عَلَامَةُ النَّصْبِ الْفَتْحَةُ

“Beş ismin” cəmdə olmasına misal:

جَاءَ الْآبَاءُ وَالْإِخْوَانُ	عَلَامَةُ الرَّفْعِ الضَّمَّةُ
سَلَّمْتُ عَلَى الْآبَاءِ وَالْإِخْوَانِ	عَلَامَةُ الْجَرِّ الْكَسْرَةُ
رَأَيْتُ الْآبَاءَ وَالْإِخْوَانَ	عَلَامَةُ النَّصْبِ الْفَتْحَةُ

“Beş ismin” kiçiltmə formasına misal:

جَاءَ الْأَبِيُّ وَالْأَخِيُّ	عَلَامَةُ الرَّفْعِ الضَّمَّةُ
مَرَرْتُ بِالْأَبِيِّ وَالْأَخِيِّ	عَلَامَةُ الْجَرِّ الْكَسْرَةُ
رَأَيْتُ الْأَبِيَّ وَالْأَخِيَّ	عَلَامَةُ النَّصْبِ الْفَتْحَةُ

Misallardan görürük ki, “beş isim”dən olan أَبٌ və أَخٌ sözləri əsli hərəkəllərlə (الْكَسْرَةُ, الضَّمَّةُ, الْفَتْحَةُ) hallanmışlar. Buna səbəb yuxarıda qeyd etdiyimiz üç şərtədən birinin pozulmasıdır. Birinci nümunədə أَبٌ və أَخٌ sözləri izafədən kəsildiklərinə görə, ikinci nümunədə cəmdə gəldiklərinə görə əsli hərəkəllərlə hallanmışlar. Sonuncu misallardakı الْأَبِيُّ

və الأُحْيُ sözləri isə أَبْ və أُحْ sözlərinin kiçildilmiş formalarıdır.

4. جَمْعُ الْمَذَكِّرِ السَّالِمُ: كُلُّ الْعَلَامَاتِ فِيهَا فَرْعِيَّةٌ, عِلَامَةُ الرَّفْعِ الْوَاوُ, عِلَامَةُ الْجَرِّ وَ النَّصْبِ الْيَاءُ

4. "Muzəkkər düzgün cəm" – bu növ isimlərin bütün hal əlamətləri (yəni hər üç hal əlaməti) əsl deyil. Raf əlaməti "و" "vav", nasb və cərr əlaməti isə "ي" "yə"-dir. Məsələn:

عِلَامَةُ الرَّفْعِ الْوَاوُ	نَحْوَ: جَاءَ الْمُدْرِسُونَ
عِلَامَةُ الْجَرِّ الْيَاءُ	نَحْوَ: ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدْرِسِينَ
عِلَامَةُ النَّصْبِ الْيَاءُ	نَحْوَ: رَأَيْتُ الْمُدْرِسِينَ

5. الْمُثَنَّى: كُلُّ الْعَلَامَاتِ فِيهَا فَرْعِيَّةٌ, عِلَامَةُ الرَّفْعِ الْأَلِفُ, عِلَامَةُ الْجَرِّ وَ النَّصْبِ الْيَاءُ

5. "əl-Musənnə" "İsimlərin ikilik halı" - bu növ isimlərin də bütün hal əlamətləri (yəni hər üç hal əlaməti) əsl deyil. Raf əlaməti "ا" "əlif", nasb və cərr əlaməti isə "ي" "yə"-dir. Məsələn:

عِلَامَةُ الرَّفْعِ الْأَلِفُ	نَحْوَ: جَاءَ الطَّالِبَانِ
عِلَامَةُ الْجَرِّ الْيَاءُ	نَحْوَ: هَذِهِ الْعُرْفَةُ لِلطَّالِبَيْنِ
عِلَامَةُ النَّصْبِ الْيَاءُ	نَحْوَ: رَأَيْتُ الطَّالِبَيْنِ

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ عِلَامَاتِ الْإِعْرَابِ الْفَرَعِيَّةَ وَ الْأَسْمَاءَ الَّتِي تُعْرَبُ بِهَذِهِ الْعِلَامَاتِ

**“Əsli olmayan” hal əlamətlərini və bu əlamətlərlə erab olunan
isim növlərini göstərən cədvəl**

الْأُمْتَلَةُ Misal	الْأَسْمَاءُ الَّتِي تُعْرَبُ بِهَذِهِ الْعِلَامَاتِ Bu əlamətlərlə hallanan isim növləri	عِلَامَاتُ الْإِعْرَابِ الْفَرَعِيَّةُ Əsli olmayan əlamətlər
رَأَيْتُ الطَّالِبَاتِ	جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ “Muənnəs düzgün cəm”	الْكَسْرَةُ عِلَامَةٌ تُصَبِّ Kəsra nasb əlaməti
ذَهَبْتُ إِلَى إِبْرَاهِيمَ	الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ “əl-Məmnu minəs-Sarf”	الْفَتْحَةُ عِلَامَةٌ جَرُّ Fəthə cərr əlaməti
جَاءَ الْمُدْرِسُونَ وَأَبُوكَ	جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ وَالْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ “Muzəkkər düzgün cəm” və “beş isim”	الْوَاوُ عِلَامَةٌ رَفْعٍ “vav” raf əlaməti “و”
جَاءَ الطَّالِبَانِ	الْمُثَنَّى Təsniyə (ikilik hal)	الْأَلِفُ عِلَامَةٌ رَفْعٍ “əlif” raf əlaməti “ا”
رَأَيْتُ أَبَاكَ	الْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ “beş isim”	الْأَلِفُ عِلَامَةٌ تُصَبِّ “əlif” nasb əlaməti “ا”
رَأَيْتُ الطَّالِبِينَ وَالْمُدْرِسِينَ	الْمُثَنَّى وَ جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ Təsniyə (ikilik hal) və “Muzəkkər düzgün cəm”	الْيَاءُ عِلَامَةٌ تُصَبِّ “yə” nasb əlaməti “ي”
سَلَّمْتُ عَلَى الطَّالِبِينَ وَالْمُدْرِسِينَ وَأَيْكَ	الْمُثَنَّى وَ جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ وَالْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ Təsniyə, “Muzəkkər düzgün cəm” və “beş isim”	الْيَاءُ عِلَامَةٌ جَرُّ “yə” cərr əlaməti “ي”

الإعرابُ التَّقْدِيرِيُّ وَالْأَسْمَاءُ الَّتِي تُقَدَّرُ فِيهَا الْعَلَامَاتُ

Hal əlamətləri olmayan, ancaq “nəzərdə tutulan” isim növləri

Bildiyimiz kimi الإعرابُ “əl-Erab” – amillərin dəyişməsi səbəbindən sözlərin sonunun dəyişməsidir. İsimlərin sonundakı bu dəyişiklik bəzən, damma, fəthə və kəsre kimi zahiri əlamətlərlə olur, bəzən isə, bu əlamətlər müəyyən səbəbdən görünmür, lakin “nəzərdə tutulur”. Görünməyən, ancaq “nəzərdə tutulan” hərəkətlərlə hallanmaya qrammatikada الإعرابُ التَّقْدِيرِيُّ “əl-Erab ət-Təqdiri” “nəzərdə tutulan hallanma” deyilir.

الْقَاعِدَةُ: الإعرابُ التَّقْدِيرِيُّ، هُوَ: الإعرابُ الَّذِي لَا تَظْهَرُ فِيهِ عِلَامَةُ الإعرابِ لِسَبَبٍ مَانِعٍ وَتُقَدَّرُ الْعِلَامَةُ كَأَنَّهَا مَذْكُورَةٌ.

Qayda: “əl-Erab ət-Təqdiri” “Nəzərdə tutulan hallanma” – hallanma zamanı hər hansı bir maneə səbəbindən sözlərin sonundakı hal əlamətlərinin (hərəkələrin) aşkar olmamasıdır. Bu zaman sözün hal əlaməti, sözün qrammatik mövqeyinə görə müəyyənləşdirilir və sanki görünürmüş kimi “nəzərdə tutulur”.

Bu cür hallanma həm isimlərdə, həm də fellərdə olur. “əl-Erab ət-Təqdiri” “Nəzərdə tutulan hallanma” ilə üç növ isim hallanır.

- a) الْإِسْمُ الْمَقْصُورُ “Maqsur isimlər” – sonu “əlif maqsura” كَا – ilə bitən və “əlif maqsura”dan əvvəlki hərfi fəthə olan isimlərə deyilir. Məsələn: الْفَتَى، الْمُسْتَشْفَى، الْعَصَا. Bu növ isimlərdə hər üç hal əlaməti (damma, fəthə və kəsre) görünür, ancaq nəzərdə tutulur. Məsələn:

قَتَلَ الْفَتَى الْأُفْعَى بِالْعَصَا

Gənc oğlan ilanı əsa ilə öldürdü.

Cümlənin erabı:

الْفَتَى - فَاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَ عِلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ مُقَدَّرَةٌ.

الْفَتْى – faildir, mərfudur (adlıq haldadır), raf əlaməti isə, **nəzərdə tutulan dammadır.**

الْأَفْعَى – مَفْعُولٌ بِهِ, مَنْصُوبٌ وَ عَلَامَةُ نَصْبِهِ فَتَحَةٌ مُقَدَّرَةٌ.

الْأَفْعَى – “məful bihi”-dir, mənsubdur (təsirlik haldadır), nasb əlaməti isə **nəzərdə tutulan fəthədir.**

الْعَصَا – اسْمٌ مَجْرُورٌ بِـ (الْبَاءِ) وَ عَلَامَةُ جَرِّهِ كَسْرَةٌ مُقَدَّرَةٌ.

الْعَصَا – هَرْفُ-قَرَى ilə məcrur isimdir, cərr əlaməti isə **nəzərdə tutulan kəsədir.**

Qeyd: Maqsur isimlər ال artikli olmadan işləndikdə, yəni, qeyri-müəyyənlikdə olduqda, əlif maqsuradan əvvəlki hərflər — “fəthəli tənvin” qəbul edir. Bu zaman ismin sonundakı əlif maqsura yazılışda qalsa da danışığ zamanı tələffüz edilmir. Buna səbəb iki sakin hərfin (ن hərfinin və əlif maqsuranın) yanaşı gəlməsidir. Məsələn:

الْفَتْى [əl-fətə] gənc فَتَى [fətən] hər hansı bir gənc

الرِّضَا [ər-rida] razılıq رِضًا [ridan] hər hansı bir

razılıq

الْمُسْتَشْفَى [əl-mustəşfə] xəstəxana مُسْتَشْفَى [mustəşfən] hər hansı

bir xəstəxana

xəstəxana

“Maqsur isimlərdə” hal əlamətinin görünməməsinin səbəbi

سَبَبُ مَنْعِ ظُهُورِ الْعَلَامَةِ فِي الْأِسْمِ الْمَقْصُورِ: هُوَ التَّعَذُّرُ، أَيُّ: لَا يُمَكِّنُ
أَنْ تَظْهَرَ الْعَلَامَةُ عَلَى الْأَلِفِ أَبَدًا

“Maqsur isimlərdə” hal əlamətinin görünməməsinə səbəb **التَّعَذُّرُ** hal əlamətinin görünməsinin “mümkünsüz olmasıdır”. Yəni “əlif maqsur” üzərində hərəkələrin görünməsi mümkün deyil.

- b) **“Manqus isimlər”**¹ – sonu **ي** (kəsrə və ي) ilə bitən isimlərdir. Məsələn: **القاضي, الوادي, العالي, العالی** və s. Manqus isimlərdə raf (adlıq) və cərr (yiyəlik) hallarının əlamətləri olan damma (—) və kəsrə (—) **görünmür**, nasb (təsirlik) halın əlaməti fəthə (—) isə **aşkarda olur**. Məsələn:

القاضي فِي الْمَحْكَمَةِ	Qazi məhkəmədədir
ذَهَبْتُ إِلَى الْقَاضِي	Qazinin yanına getdim
إِنَّ الْقَاضِيَّ فِي الْمَحْكَمَةِ	Həqiqətən, qazi məhkəmədədir.

Birinci cümlədə **القاضي** sözü mübtədərdir, mərfudur, raf əlaməti **nəzərdə tutulan dammadır**.

İkinci cümlədə **القاضي** sözü **إِلَى** hərfu-cəri ilə məcrurdur, cərr əlaməti isə **nəzərdə tutulan kəsredir**.

Üçüncü cümlədə isə, **القاضي** sözü **“إِنَّ-nin ismi”** - dir, mənsubdur, nasb əlaməti **aşkarda olan fəthədir**.

¹ Manqus sözünün mənası “naqis” deməkdir. Bu qrup isimlərin belə adlanmasına səbəb hal əlamətlərindən damma və kəsrenin bilinməməsidir.

“Manqus isimlərdə” hal əlamətinin görünməməsinə səbəb

سَبَبُ مَنَعِ ظُهُورِ الْعَلَامَةِ فِي الْأَسْمِ الْمُنْقُوصِ: هُوَ الثَّقَلُ، أَي: يُمَكِّنُ أَنْ تَظْهَرَ
الْعَلَامَةُ عَلَى الْيَاءِ لَكِنَّهَا ثَقِيلَةٌ فِي النُّطْقِ

“Manqus isimlərdə” hal əlamətinin görünməməsinə səbəb ^۱تَلَفُّفُ التَّحْقِيلِ tələffüzün çətin olmasıdır. Yəni raf (adlıq) və cərr (yiyəlik) hallarının əlamətləri olan damma (—) və kəsre (—) manqus isimlərin sonunda (ي hərfinin üzərində) aşkar ola bilər. Lakin “elal qaydalarından”¹ bilirik ki, ي hərfi üçün damma (—) və kəsre (—) ağırdır. Yəni ي hərfinin üzərində bu hərəkələri tələffüz etmək çətinidir. Bu səbəbdən də düşmüşlər.

Nasb (təsirlik) halın əlaməti fəthə (—) isə yüngül hərəkədir və bu hərəkəni ي hərfinin üzərində tələffüz etmək asandır. Bu səbəbdən də fəthə (—) manqus isimlərin sonunda aşkar olur.

“Manqus isimlər”in sonundakı ي hərfinin sabit olması və düşməsi halları

Bəzi hallarda “manqus isimlər”in sonundakı ي hərfi pozulur. Əvəzinə isə ي – dən əvvəlki hərf kəsrali tənvin (—) qəbul edir. Bu kəsrali tənvin (—) cərr əlaməti deyil, ismin sonundakı ي hərfinin düşməsinə dəlalət edir. Bu tənvinə تَنْوِينُ “əvəzedən tənvin” deyilir.

“Manqus isimlər”in sonundakı ي hərfi aşağıda göstərilən dörd halda sabit olur (yazılır):

¹ Bax: II kitab 28-ci dər, 3-cü elal qaydası.

1. Əgər manqus ismə ال müəyyənlik artikli qoşularsa; جاءَ القاضي
2. Əgər manqus isim “mudaf” olarsa; هَذَا قَاضِي الْمَدِينَةِ
3. Əgər mənsub olarsa; رَأَيْتُ قَاضِيًّا
4. Əgər sonuna “tə mərbuta” ة, qoşularsa; غَالِيَّةٌ, عَالِيَّةٌ

Bu dörd haldan heç biri olmadıqda manqus isimlərin sonundakı ي hərfi düşür, əvəzinə isə ي – dən əvvəlki hərflə kəsreləli tənvin (—) qəbul edir. Məsələn:

الْكِتَابُ غَالٍ Kitab bahadır

هَذَا قَاضٍ Bu qazidir

c) I şəxsin təkində (ي) bitişən əvəzliyinə

izafə olunan isimlər. Məsələn: كِتَابِي, جَدِّي, أَبِي və s.

Bu növ isimlərdə hər üç hal əlaməti (damma, fəthə və kəsre) görünmür, ancaq nəzərdə tutulur. Məsələn:

دَعَا جَدِّي أَسْتَاذِي مَعَ زُمَلَائِي

Babam müəllimimlə yoldaşlarımı dəvət etdi.

Bu cümlədə جَدُّ sözü “failldir, mərfudur, raf əlaməti isə nəzərdə tutulan dammadır”. أَسْتَاذٍ sözü “məful bihidir, mənsubdur, nasb əlaməti isə nəzərdə tutulan fəthədir”. زُمَلَاءٍ sözü “mudafun ileyhdır, məcrurdur, cərr əlaməti isə nəzərdə tutulan kəsredir”. جَدُّ, أَسْتَاذٍ, زُمَلَاءٍ sözləri öz növbələrində I şəxsin təkində (ي) bitişən əvəzliyinə izafə olmuşdur.

**I şəxsin təkinin — bitişən əvəzliyinə izafə olunan
isimlərin hal əlamətinin görünməməsinin səbəbi**

سَبَبُ مَنَعَ ظُهُورِ الْعَلَامَةِ فِي الْأَسْمِ الْمُضَافِ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ: هُوَ اِشْتِغَالُ
الْمَحَلِّ لِلْمُنَاسَبَةِ, أَيْ: أَنَّ آخِرَ الْكَلِمَةِ مَشْغُولٌ بِالْكَسْرَةِ الَّتِي تُنَاسِبُ يَاءَ الْمُتَكَلِّمِ.

Bildiyimiz kimi, I şəxsin təkinin bitişən əvəzliyi olan — bitişdiyi isimlərin daim kəsre (—) ilə bitməsinə tələb edir. — bitişən əvəzliyinə izafə olunan isimlərdə hal əlamətlərinin yerini kəsre aldığı üçün onların (hal əlamətlərinin) görünməsi qeyri-mümkün olur.

Beləliklə, I şəxsin təki — bitişən əvəzliyinə izafə olunan isimlərdə hal əlamətinin görünməməsinə səbəb ismin hal əlamətinin yerini — bitişən əvəzliyinin tələb etdiyi kəsrenin (—) tutmasıdır. Məsələn: كِتَابِي, جَدِّي, أَبِي və s.

Fellərdən “əl-Morab” (hallanan) və “əl-Məbni” (hallanmayan) olanlar

İsimlər kimi fellər də “əl-Morab” (hallanan) və “əl-Məbni” (hallanmayan) olmaqla iki qismə bölünür.

“əl-Morab” (hallanan) fellər – amillərin təsiri ilə sonları dəyişən fellərdir. “əl-Məbni” (hallanmayan) fellər isə - amillərin təsiri ilə sonları dəyişməyən fellərdir. Fellərdə “amil” dedikdə, fələ daxil olan cəzm və nasb ədatları nəzərdə tutulur¹.

Bildiyimiz kimi fellərin üç forması var: 1 - الماضي “Madi” (keçmiş zaman), 2 - المضارع (indiki-gələcək zaman), 3 - الأمر Əmr. Bu fellərdən الماضي “madi” və الأمر “əmr” formaları daim “əl-Məbni”dir (hallanmır).

المضارع “Mudar” (indiki-gələcək zaman) felinə gəlincə isə bu forma iki halı çıxmaq şərti ilə “əl-Morab” (hallanan) olur. İki halda isə “əl-Məbni” (hallanmayan) olur. “əl-Məbni” (hallanmayan) bu iki hal aşağıdakılardır:

1. Əgər sonuna نُونُ النِّسْوَةِ “qadın cinsi bildirən ن” birləşərsə.

Yəni II və III şəxs cəm müənnəsdə. Məsələn: يَذْهَبْنَ, تَذْهَبْنَ

2. Əgər şəxs sonluğu olmayan (يَذْهَبُ, تَذْهَبُ, نَذْهَبُ) mudari fellərinə نُونُ التَّوَكِيدِ “gücləndirici nun” birləşərsə.

Məsələn: يَذْهَبَنَّ, تَذْهَبَنَّ, نَذْهَبَنَّ).

نُونُ التَّوَكِيدِ “Gücləndirici nun” bəzi şərtlər daxilində mudari fellərin sonuna birləşir və onların mənasını gücləndirir. Bu mövzu gələcək dərslərdə daha da ətraflı öyrəniləcək².

¹ Bax: II kitab 15-ci dərslər.

² Bu mövzu IV kitabın 16-cı dərslərində gələcək İnşə-Allah.

Bu iki hal istisna olmaqla yerdə qalan mudari felləri “əl-Morab”dır. Yəni sonuna نُونُ التَّسْوَةِ “qadın cinsi bildirən ن” və نُونُ التَّوَكِيدِ “gücləndirici nun” birləşməyən hər bir mudari feli “əl-Morab”dır. Məsələn: لَمْ أَذْهَبْ – لَنْ أَذْهَبْ

أَنْوَاعُ الْإِعْرَابِ فِي الْأَفْعَالِ

Fellərin halları və hal əlamətləri

İsimlərdə olduğu kimi, fellərdə də üç hal var. Lakin isimlərdən fərqli olaraq, fellərdə “**məcrur**” (yiyəlik) hal yoxdur. Bu hal isimlərə xas olan bir haldır. Onun əvəzinə fellərdə “**məczum**” halı olur. Beləliklə, fellərin aşağıdakı üç halı var:

1. الرَّفْعُ Raf (adlıq hal) – bu halda olan felə الْمَرْفُوعُ “mərflu fel” deyilir. Məsələn: تَخْرُجُ أَذْهَبْ, تَخْرُجُ
2. الْجَزْمُ Cəzm - bu halda olan felə الْمَجْزُومُ “məczum fel” deyilir. Məsələn: لَمْ أَذْهَبْ, لَمْ تَخْرُجْ
3. النَّصْبُ Nasb (təsirlik hal) - bu halda olan felə الْمَنْصُوبُ “mənsub fel”¹ deyilir. Məsələn: لَنْ أَذْهَبْ, لَنْ تَخْرُجْ

Nümunələrdən göründüyü kimi bu üç halın hər birinin özünəməxsus əslî əlamətləri vardır. Raf halın əlaməti “dammadır” — , cəzm halın əlaməti “sukun” — , nasb halın əlaməti isə “fəthədir” — .

¹ Bəzi “Ərəb dili” kitablarında mərfu fel “felin xəbər forması” kimi, məczum fel “felin şərt forması” kimi, mənsub fel isə “felin arzu forması” kimi də adlandırılır.

عَلَامَاتُ الْإِعْرَابِ الْأَصْلِيَّةُ وَالْفُرْعَانِيَّةُ فِي الْأَفْعَالِ

Fellərdə əsli olan və əsli olmayan hal əlamətləri

İsimlərdə olduğu kimi fellərdə də hallanma bəzən zahiri əlamətlərlə olur. Məsələn: damma, fəthə və sukun kimi, bəzən isə görünməyən amma “**nəzərdə tutlan**” hərəkətlərlə olur.

Zahiri əlamətlərlə hallanan fellər də öz növbəsində iki yerə bölünür:

1. مَا يُعْرَبُ بِالْعَلَامَاتِ الْأَصْلِيَّةِ Əsli əlamətlərlə hallanan fellər
2. مَا يُعْرَبُ بِالْعَلَامَاتِ الْفُرْعَانِيَّةِ Əsli olmayan əlamətlərlə hallanan fellər

Fellərdə əsli əlamətlər aşağıdakılardır:

عَلَامَاتُ الْإِعْرَابِ الْأَصْلِيَّةُ فِي الْأَفْعَالِ

وَهِيَ عِلَامَةُ الرَّفْعِ Raf (adlıq hal) əlamətidir	الضَّمَّةُ: — Damma
وَهِيَ عِلَامَةُ النَّصْبِ Nasb (təsirlik hal) əlamətidir	الْفَتْحَةُ: — Fəthə
وَهِيَ عِلَامَةُ الْجَزْمِ Cəzm əlamətidir	السُّكُونُ: — Sukun

Bu əlamətlər əsli əlamətlərdir. Fellərin bəzi növləri yuxarıda qeyd etdiyimiz əsli əlamətlərlə deyil, digər - əsli olmayan - əlamətlərlə hallanırlar. Həmçinin, bu fellərin bəzi növləri hər üç halda (raf, nasb və cəzm), bəziləri isə yalnız bir halda əsli olmayan əlamətlərlə hallanır. Bu fel növləri bunlardır:

1. الأفعال الخمسة – كُلُّ فِعْلٍ مُضَارِعٍ اتَّصَلَتْ بِهِ وَاوُ الْجَمَاعَةِ, وَ يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ, وَ أَلِفُ الْاِثْنَيْنِ. عِلَامَةُ الرَّفْعِ فِيهَا ثُبُوتُ التَّوْنِ, وَعِلَامَةُ النَّصْبِ وَالْجَزْمِ حَذْفُ التَّوْنِ.

1. II, وَ “vav” - sonunda cəm bildirən “Beş fel” الأفعال الخمسة şəxsin müənnəsini bildirən “yə” ي və təsniyə bildirən “əlif” تَذْهَبُونَ, يَذْهَبُونَ, (تَذْهَبَانِ, تَذْهَبَيْنِ, تَذْهَبَانِ يَذْهَبَانِ). Bu fellərin raf (adlıq hal) əlaməti sonundakı ن hərfinin sabit olması, cəzm və nasb (təsirlik hal) əlaməti isə ن hərfinin pozulmasıdır. Yəni bu fellərdə ن hərfi bir növ, digər əslə hərəkətlərlə hallanan fellərdəki damma rolunu oynayır. Məsələn:

الطُّلَابُ يَذْهَبُونَ إِلَى الْمَلْعَبِ

Tələbələr stadiona gedirlər

يَذْهَبُونَ – mudari felidir, mərifədur, raf əlaməti sonundakı ن hərfinin sabit olmasıdır.

الطُّلَابُ لَمْ يَذْهَبُوا إِلَى الْمَلْعَبِ

Tələbələr stadiona getmədilər

لَمْ يَذْهَبُوا – mudari felidir, ləm ədatı ilə məczumdur, cəzm əlaməti isə sonundakı ن hərfinin pozulmasıdır.

الطُّلَابُ لَنْ يَذْهَبُوا إِلَى الْمَلْعَبِ

Tələbələr stadiona getməyəcəklər

لَنْ يَذْهَبُوا – mudari felidir, lən ədatı ilə mənsubdur, nasb əlaməti isə sonundakı ن hərfinin pozulmasıdır.

2. الْفِعْلُ النَّاقِصُ: عِلَامَةُ الْجَزْمِ فِيهِ حَذْفُ آخِرِهِ.

2. الْفِعْلُ النَّاقِصُ "Naqis fellər"¹ - üçüncü kök hərfi و və ya ي olan fellərə deyilir. Bu fellərin cəzm əlaməti sonundakı "zəif hərfin" düşməsidir. Məsələn:

لَا تَنْسَ ذِكْرَ اللَّهِ

Allahı zikr etməyi unutma!

لَا النَّاهِيَةُ (qadağan) bildirən mudari felidir, لَا تَنْسَ (qadağa bildirən لَا) ədatı ilə məczumdur, cəzm əlaməti isə sonundakı ي "zəif hərfin" pozulmasıdır. (Əsli: تَنْسَى – dir).

الإِعْرَابُ التَّقْدِيرِيُّ فِي الْأَفْعَالِ , الْأَفْعَالُ الَّتِي تُقَدَّرُ فِيهَا الْعَلَامَاتُ

Hal əlamətləri olmayan, lakin "nəzərdə tutulan" fel növləri

لَا تَظْهَرُ عِلَامَاتُ الْإِعْرَابِ فِي الْأَنْوَاعِ الْآتِيَةِ مِنَ الْأَفْعَالِ, فَتُقَدَّرُ فِيهَا الْعَلَامَاتُ:

Aşağıdakı fel növlərində hal əlamətləri görünür, ancaq nəzərdə tutulur:

- a) Naqis fellərdə raf əlaməti görünür, عِلَامَةُ الرَّفْعِ فِي الْفِعْلِ النَّاقِصِ, ancaq nəzərdə tutulur. Naqis fellərin sonu و "vav", ي "yə" və ي "əlif maqsura" hərflərindən biri ilə bitir. Sonu و "vav", ي "yə" ilə bitən naqis fellərdə (يَرْمِي və يَدْعُو) kimi hal əlamətlərinin zahirə çıxması tələffüzdəki çətinliyə **görədir**. Sonu ي "əlif maqsura" ilə bitən naqis fellərdə (يَنْسَى) kimi hal əlamətlərinin zahirə çıxması isə "maqsur

¹ Bax: II kitab 28-ci dər.

isimlərdə” olduğu kimidir. Yəni “əlif maqsura” üzərində hal əlamətlərinin görünməsinin **mümkünsüz olmasıdır**. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

“Allah əmin-amanlıq yurduna (Cənnətə) çağırır və istədiyini doğru yola yönəldir” (Yunis, 25)

Bu ayədə يَدْعُو və يَهْدِي felləri mərfudur, raf əlaməti olan damma isə nəzərdə tutulmuşdur. Raf əlamətinin aşkar olmamasına səbəb isə و “vav”, ي “yə” üzərində hal əlamətlərinin tələffüzünün çətin olmasıdır.

Allah ﷻ buyurur:

﴿لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَى﴾

“Rəbbim nə xəta edir, nə də unudur!” (Taha, 20)

Bu ayədə يَنسَى feli mərfudur, raf əlaməti olan damma isə nəzərdə tutulmuşdur. Burada raf əlamətinin aşkar olmamasına səbəb ي “əlif maqsura” üzərində hal əlamətlərinin zahirə çıxmasının mümkünsüzlüyüdür.

- b) Mudarisinin (indiki zaman formasının) II kök hərfi (felin ع-nı) fəthə (—) olan¹ və sonu ي “əlif maqsura” ilə bitən naqis fellərin nasb əlaməti **görünmür**, ancaq nəzərdə tutulur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾

¹ Yəni فَعَلَ – يَفْعُلُ babında olan naqis fellər.

“Sən onların dininə tabe olmayınca, nə yəhudilər, nə də xaçpərəstlər səndən razı qalmayacaqlar.” (əl-Bəqərə , 120)

Bu ayədə لَنْ feli inkar ədatı ilə mənsubdur, nasb əlaməti olan fəthə isə nəzərdə tutulmuşdur. Burada raf əlamətinin aşkar olmamasına səbəb ي “əlif maqsura” üzərində hal əlamətlərinin zahirə çıxmasının mümkünsüzlüyüdür.

Qeyd: Mudarisinin II kök hərfi (felin ع -nı) damma (ـُ) və kəsre (ـِ) olan¹ və sonu و “vav”, ي “yə” ilə bitən **naqis fellərin nasb əlaməti isə aşkarda olur.** Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا﴾

“Biz heç vaxt Ondan başqa məbuda ibadət etməyəcəyik.”

(əl-Kəhf , 14)

Gördüyümüz kimi bu ayədə نَدْعُو feli لَنْ inkar ədatı ilə mənsubdur, nasb əlaməti olan fəthə isə **aşkardadır.**

أُرِيدُ أَنْ أُنْبِيَّ نَبِيًّا جَدِيدًا

Təzə ev tikmək istəyirəm.

Bu cümlədə أُنْبِيَّ naqis feli أَنْ məsdər ədatı ilə nasb olmuşdur. Nasb əlaməti olan fəthə isə **aşkardadır.**

c) **“Mudaaf” (qoşa hərfli) fellərin cəzm əlaməti görünür** və nəzərdə tutulur.

Bildiyimiz kimi “mudaaf” fellərin cəzm forması iki şəkildə ola bilər: 1- İdğam, 2- Qeyri idğam (ayrılan). Əvvəlki dərslərimizdən² öyrəndik ki, “mudaaf” felləri **idğam** şəklində cəzm edərkən qoşa hərflərin hər ikisi sukunlaşır. İki sakin hərfin yanaşı gəlməməsi üçün qoşa hərflərdən ikincisinin

¹ Yəni فَعَلَ – يَفْعُلُ və فَعُلَ – يَفْعُلُ bablarında olan naqis fellər.

² Bax: II kitab 29-cu dərs. “Mudaaf” fellərin cəzm halı.

sukunu fəthə ilə əvəz edilir. Nəticədə, mudaaf fel “təşdidli fəthə” (—) ilə bitir. Buna görə də cəzm əlaməti olan sukun nəzərdə tutulur. Məsələn:

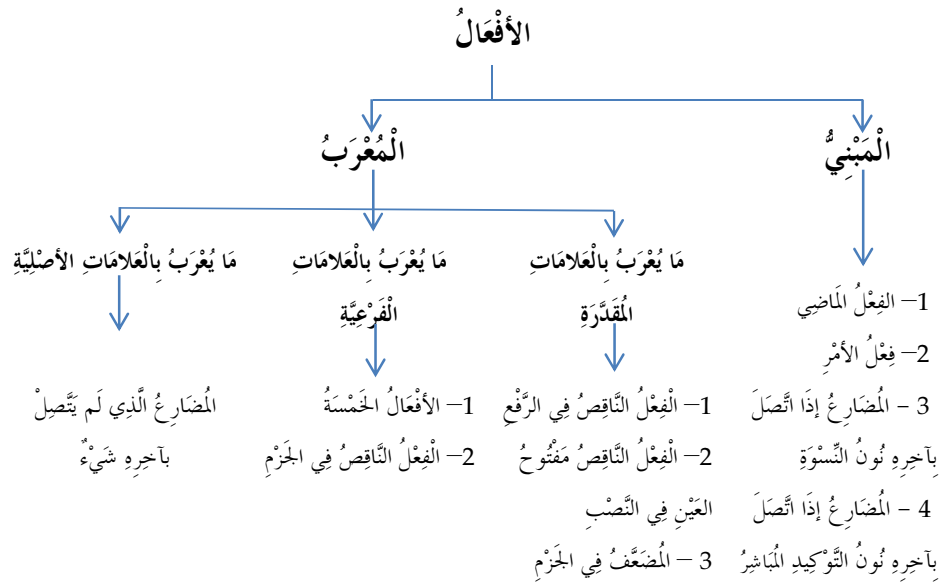
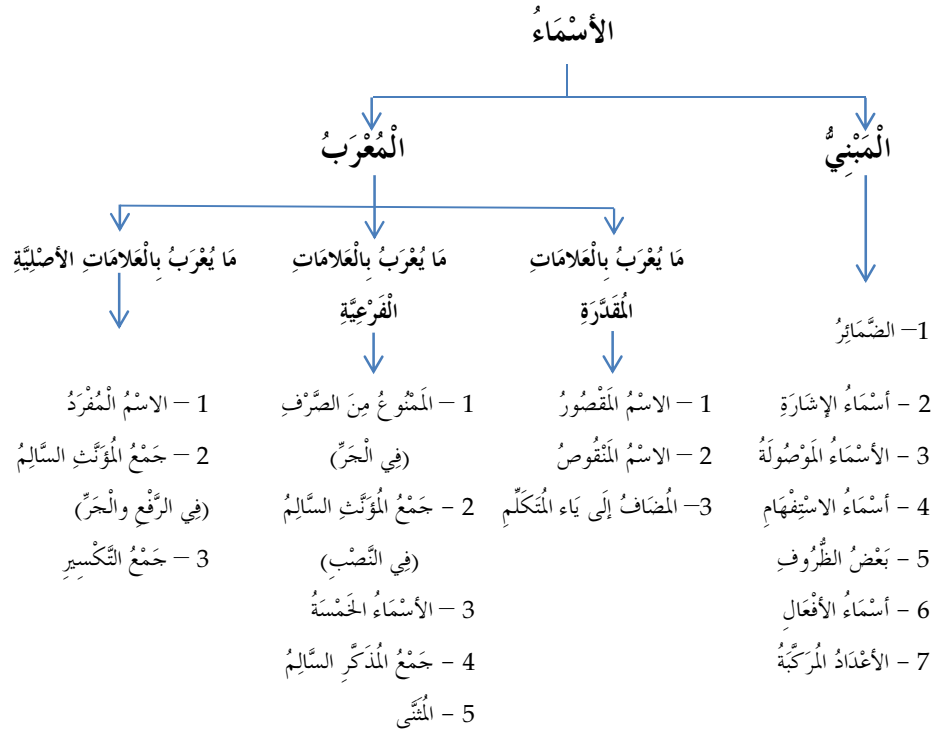
يَحُجُّ - يَحُجُّ - لَمْ يَحُجَّ < لَمْ يَحُجَّ < لَمْ يَحُجَّ
أَخِي لَمْ يَحُجَّ هَذِهِ السَّنَةُ

Qardaşım bu il həcc etmədi.

Bu cümlədə يَحُجَّ mudaaf feli لَمْ ədatı ilə cəzm olmuşdur.

Cəzm əlaməti olan sukun isə nəzərdə tutulmuşdur.

Bununla da biz, isim və fellərdən “əl-Morab” və “əl-Məbni” olanları öyrəndik. Həmçinin, bildik ki, “əl-Morab” (hallanan) isim və fellər üç cür hallanır: 1- əsli hərəkətlərlə, 2- əsli olmayan hərəkətlərlə, 3- nəzərdə tutulan hərəkətlərlə.

Cümləni erab etməyin qaydaları

إِغْرَابُ الْجُمْلَةِ “Cümləni erab etmək” – cümləni təşkil edən sözlərin qrammatik mövqeyini, cümlədəki rolunu, “əl-Morab” (hallanan) və ya “əl-Məbni” (hallanmayan) olmasını, hallanan isim olarsa, halını və sonundakı hal əlamətini, hallanmayan isim olarsa, növünü, son hərəkəsini və hansı halın yerində olduğunu bildirməklə cümləni təhlil etmək deməkdir.

Tərifin şərh:

“qrammatik mövqeyini” – yəni hansı cümlə üzvü olduğunu (mübtəda, xəbər, fail, məful və s.) bildirməkdir.

“cümlədəki rolunu” – yəni mudaf, mdafun ileyh, cərr və ya məcrur olmasını bildirməkdir.

“hallanan isim olarsa, halını və sonundakı hal əlamətini” – yəni əgər isim “əl-Morab” olarsa, bu ismin halını (mərfu, məcrur və ya mənsub olmasını) və hal əlamətini (damma, fəthə, kəsre və ya onları əvəz edən digər, əsli olmayan əlamətləri) bildirməkdir.

“hallanmayan isim olarsa, növünü, son hərəkəsini və hansı halın yerində olduğunu bildirmək” – yəni əgər isim “əl-Məbni” olarsa, ilk növbədə bu ismin növünü (damir, ismul-işəra, ismul-movsul və s. olmasını) və hansı hərəkə üzərində məbni olmasını göstəririk. Sonra isə hansı halın yerində olduğunu və cümlədəki qrammatik mövqeyini bildiririk.

Beləliklə, cümlədəki “əl-Morab” (hallanan) ismi erab edərkən aşağıdakı əlamətlər göstərilir:

1. Qrammatik mövqeyi;
2. Halı;
3. Hal əlaməti;
4. Cümlədəki rolu;

Misal üçün “əl-Morab” (hallanan) isimlərdən ibarət olan sadə bir cümlə götürək və onu erab edək:

مُحَمَّدٌ طَالِبٌ Muhəmməd tələbədir

Cümlənin erabı:

مُحَمَّدٌ – مُبْتَدَأٌ, مَرْفُوعٌ وَّ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ.

مُحَمَّدٌ – Mübtədadır, mərfudur (adlıq haldadır), raf (adlıq hal) əlaməti isə aşkarda olan dammadır.

طَالِبٌ – خَبَرٌ, مَرْفُوعٌ وَّ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ.

طَالِبٌ – Xəbərdir, mərfudur (adlıq haldadır), raf əlaməti isə aşkarda olan dammadır.

Qeyd 1: Əgər “əl-Morab” isim “əslı olmayan” əlamətlərlə hallanan isimlərdən olarsa, bu zaman yuxarıda göstərilən əlamətlərə daha bir əlaməti “**sözün növünü**” əlavə edirik. Məsələn:

جَاءَ الْمُدْرُسُونَ Müəllimlər gəldi

Cümlənin erabı:

الْمُدْرُسُونَ – فَاعِلٌ, مَرْفُوعٌ وَّ عَلَامَةُ رَفْعِهِ الْوَأُوْ لَأَنَّهُ جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ

الْمُدْرُسُونَ – faildir, mərfudur, raf əlaməti “vav”-dır, **çünki o, “düzgün muzəkkər cəmdir”**.

Qeyd 2: Əgər “əl-Morab” isim aşkar olmayan, “nəzərdə tutulan” hərəkələrlə hallanırsa, bu zaman erabda ظَاهِرَةٌ (aşkarda olan) əvəzinə, مُقَدَّرَةٌ (nəzərdə tutulan) sözünü işlədirik. Məsələn:

إِسَا طَالِبٌ İsa tələbədir

Cümlənin erabı:

إِسَا – مُبْتَدَأٌ, مَرْفُوعٌ وَّ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ مُقَدَّرَةٌ.

إِسَا - Mübtədadır, mərfudur (adlıq haldadır), raf (adlıq hal) əlaməti isə **nəzərdə tutulan** dammadır.

طَالِبٌ – خَبَرٌ, مَرْفُوعٌ وَّ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ.

طَالِبٌ – Xəbərdir, mərfudur (adlıq haldadır), raf əlaməti isə aşkarda olan dammadır.

إِعْرَابُ الْكَلِمَاتِ الْمَبْنِيَّةِ

“əl-Məbni” (hallanmayan) isimlərin erabı

“əl-Məbni” isimlərin erabı, “əl-Morab” isimlərin erabından fərqlidir. “əl-Məbni” (hallanmayan) ismi erab edərkən aşağıdakı əlamətlər göstərilir:

1. İsmi növü;
2. Son hərəkəsi;
3. Hansı halın yerində olması;
4. Qrammatik mövqeyi;

Misal üçün “əl-Məbni” (hallanmayan) isimlərdən ibarət olan sadə bir cümlə götürək və onu erab edək:

مَنْ أَنْتَ؟ Sən kimsən?

Cümlənin erabı:

خَبَرٌ مُقَدَّمٌ	فِي مَحَلِّ رَفْعٍ	مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ	اسْمٌ اسْتِفْهَامٍ،	مَنْ -
				
Qrammatik mövqeyi	Hansı halın yerində olması	Son hərəkəsi	İsmi növü	

مَنْ - sual əvəzliyidir, sukun üzərində “əl-Məbnidir”, adlıq halın yerindədir, əvvələ keçmiş xəbərdir.

أَنْتَ - ضَمِيرٌ مُنْفَصِلٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ، فِي مَحَلِّ رَفْعٍ مُبْتَدَأٌ مُؤَخَّرٌ.

أَنْتَ - ayrı yazılan şəxs əvəzliyidir, fəthə üzərində “əl-Məbnidir”, adlıq halın yerindədir, sona keçmiş xəbərdir.

Mürəkkəb cümlə üzvlərinin erabı

Cümlə üzvləri (mübtəda, xəbər, fail, məful və s.) tərkib baxımından sadə və mürəkkəb ola bilər. Sadə cümlə üzvləri bir sözdən ibarət olur. Məsələn: مُحَمَّدٌ طَالِبٌ

Bu cümlədə مُحَمَّدٌ mübtəda, طَالِبٌ isə xəbərdir və hər ikisi bir sözdən ibarətdir.

Bəzən cümlə üzvü bütöv bir cümlə və ya şibhu-cümlə ola bilər. Bu cür cümlə üzvlərinə **mürəkkəb cümlə üzvləri** deyilir. Məsələn:

مُحَمَّدٌ خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ Muhəmməd sinifdən çıxdı

Bu cümlədə خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ xəbərdir, tərkib baxımından feli cümlədir. Deməli, bu cümlədəki xəbər mürəkkəb cümlə üzvüdür. Mürəkkəb cümlə üzvlərinin erabı aşağıdakı kimi olur:

Qayda: Əgər hansısa bir cümlə üzvü (mübtəda, xəbər və s.) mürəkkəb olarsa (tam və ya şibhu cümlə olarsa), bu zaman ilk növbədə bu cümlənin ibarət olduğu sözlər ayrı-ayrılıqda erab olunur, sonra isə bu cümlənin əsas cümlədə hansı cümlə üzvü (mübtəda, xəbər və s.) olduğu və hansı halın yerində olması göstərilir. Məsələn:

مُحَمَّدٌ ثَوْبُهُ جَدِيدٌ

مُحَمَّدٌ – مُبْتَدَأٌ أَوَّلٌ, مَرْفُوعٌ وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ.

ثَوْبٌ – مُبْتَدَأٌ ثَانٍ, مَرْفُوعٌ وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ, وَ هُوَ مُضَافٌ

لَهُ – ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ, مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ, فِي مَحَلِّ جَرٍّ, مُضَافٌ إِلَيْهِ

جَدِيدٌ – خَبَرٌ لِلْمُبْتَدَأِ الثَّانِي, مَرْفُوعٌ وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ.

(ثَوْبُهُ جَدِيدٌ) – جُمْلَةٌ إِسْمِيَّةٌ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ, خَبَرٌ لِلْمُبْتَدَأِ الْأَوَّلِ

Beləliklə, erabda مَحَلٌّ sözü üç yerdə işlənir:

1. “əl-Məbni” sözlərin erabında;
2. Cümlə üzvü yerində tam cümlə (ismi və ya feli) olarsa;
3. Cümlə üzvü yerində şibhu cümlə olarsa;

Məsələn:

المُدْرَسُ فِي الْفَصْلِ
 المُدْرَسُ - مُبْتَدَأٌ، مَرْفُوعٌ وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ.
 فِي - حَرْفُ جَرٍّ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ، لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ.
 الْفَصْلِ - اسْمٌ مَجْرُورٌ بِـ(فِي)، عَلَامَةُ جَرِّهِ كَسْرَةٌ ظَاهِرَةٌ.
 (فِي الْفَصْلِ) - شِبْهُ جُمْلَةٍ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ، خَبَرٌ.

إِعْرَابُ الْأَفْعَالِ

Fellərin erabı

Felləri erab edərkən isə, əsasən aşağıdakı əlamətlər göstərilir:

1. Tam və ya naqis olması;
2. Forması, zamanı;
3. Halı ("əl-Morab" olarsa) və ona təsir edən amili;
4. Hal əlaməti;
5. Faili;

Nümunə üçün aşağıdakı feli cümləni erab edək:

يَذْهَبُ أَبِي إِلَى السُّوقِ
 يَذْهَبُ - فِعْلٌ مُضَارِعٌ، مَرْفُوعٌ، وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ.
 أَبٍ - فَاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ مُقَدَّرَةٌ، وَ هُوَ مُضَافٌ.
 ي - ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ، فِي مَحَلِّ جَرٍّ، مُضَافٌ إِلَيْهِ
 لَمْ يَذْهَبْ أَبِي إِلَى السُّوقِ
 يَذْهَبُ - فِعْلٌ مُضَارِعٌ، مَجْزُومٌ بِـ(لَمْ)، وَ عَلَامَةُ جَزْمِهِ سُكُونٌ ظَاهِرٌ.

2. İKİNCİ DƏRS

وَاوُ الْحَالِ

Hal bildirən “vav” و

Ərəb dilində و “vav” hərfi bir çox mənalarda gəlir. Bu mənalardan ikisini - الْعَطْفُ “bağlayıcı” və الْقَسَمُ “and” mənalarını - keçən dərslərimizdən artıq bilirik¹. Bu dərsimizdə و “vav” hərfinin daha bir الْحَال “hal” mənasını öyrənəcəyik.

وَاوُ الْحَالِ Hal bildirən “و” hərfinə dilçi alimlər belə tərif vermişlər:

تَعْرِيفُهُ: وَاوُ الْحَالِ - هِيَ الَّتِي يَصِحُّ وَقُوعُ (إِذْ) الظَّرْفِيَّةِ مَوْقِعَهَا.

Tərif: Hal bildirən “و” - yerində إِذْ (o zaman ki,) zərfinin işlənməsi düzgün olan “و” hərfinə deyilir. Yəni cümlədə hal mənasında gələn “و” hərfini götürüb yerinə إِذْ (o zaman ki,) zərfini qoysaq, cümlənin mənası dəyişməz. Çünki hal, məna baxımından hal sahibinin həmin zamandakı vəziyyətini bildirir. Məsələn:

دَخَلْتُ الْفَصْلَ وَالْمُدْرَسُ يَشْرَحُ الدَّرْسَ.

Müəllim dərsi şərh edərkən sinifə daxil oldum.

Bu cümlədə وَ hərfini götürüb yerinə إِذْ (o zaman ki,) hərfini qoysaq cümlənin mənası dəyişməz.

دَخَلْتُ الْفَصْلَ إِذْ الْمُدْرَسُ يَشْرَحُ الدَّرْسَ.

Müəllim dərsi şərh edən zaman sinifə daxil oldum.

(Hərfən: Sinifə daxil oldum, o zaman ki, müəllim dərsi şərh edirdi)

¹ Bax: II kitab 6-cı və 27-ci dərslər.

Hal bildirən “و”- dan sonra mütləq cümlə gəlməlidir¹. Bu cümləyə الْجُمْلَةُ الْحَالِيَّةُ “**hal cümləsi**” deyilir. Hal cümləsi ya “ismi cümlə”, ya da madi (keçmiş zaman) feli ilə başlayan “feli cümlə” olur². Madi (keçmiş zaman) feli ilə başlayan hal cümləsi təsdiqdə olarsa, əvvəlində قَدْ hərfinin gəlməsi vacibdir. İnkarda olan feli hal cümləsində isə, قَدْ hərfi gəlmir. Məsələn:

وَصَلْتُ مَكَّةَ وَقَدْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ

Məkkəyə çatdıqda günəş artıq batmışdı.

وَصَلْتُ مَكَّةَ وَمَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ

Məkkəyə çatdıqda günəş batmamışdı.

Allah ﷻ buyurur:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ﴾

“Ey iman gətirənlər! İhramda ikən ovu öldürməyin” (əl-

Maidə,95)

Qeyd: وَالْحَالِ “hal bildirən و” cümlələrdə azərbaycan dilinə əsasən aşağıdakı kimi tərcümə olunur:

1. Əgər وَالْحَالِ hal bildirən “و”- dan sonra xəbəri mudari (indiki zaman) feli olan ismi cümlə gələrsə, (-a², -a²) və -**araq²** feli bağlama şəkilçiləri kimi tərcümə olunur. (-a², -a²) şəkilçisi təkrar olunan felə qoşulur və bu şəkilçilərlə düzələn feli bağlamalar, əsasən, hərəkətin icra tərzini bildirir. Məsələn:

لَا تَأْكُلْ وَأَنْتَ تَمْشِي – Yeriyrək yemə.

جَاءَ الطُّفْلُ وَهُوَ يَبْكِي – Uşaq ağlaya-ağlaya gəldi.

2. Əgər وَالْحَالِ hal bildirən “و”-dan sonra gələn ismi cümlənin xəbəri mudari (indiki zaman) feli olmazsa, -**ikən** feli bağlama şəkilçisi kimi tərcümə olunur. Bu

¹ Bir söz və ya شَيْءٌ جُمْلَةٌ sibhu-cümlə gələ bilməz.

² Mudari (indiki zaman) feli ilə başlayan feli cümlə ola bilməz.

şəkilçi ilə düzələn feli bağlamalar, əsasən, hərəkətin **zamanını**, yəni işin əsas feldən əvvəl icra olunduğunu bildirir. Məsələn:

لا تَنَمْ وَأَنْتَ فِي الْفَصْلِ – Sınıfdaiken yatma.

حَجَجْتُ وَأَنَا صَغِيرٌ – Kiçikiken həcc etdim.

3. Əgər **وَإِذَا** hal bildirən “وَ”-dan sonra gələn cümlə madi (keçmiş zaman) feli ilə başlayan feli cümlə (həm təsdiq, həm də inkar) olarsa, **-dıqda**² feli bağlama şəkilçisi kimi tərcümə olunur. Məsələn:

دَخَلْتُ الْفَصْلَ وَقَدْ شَرَحَ الْمُدْرَسُ الدَّرْسَ.

Sınıfə girdikdə, müəllim artıq dərsi şərh etmişdi.

دَخَلْتُ الْفَصْلَ وَمَا شَرَحَ الْمُدْرَسُ الدَّرْسَ.

Sınıfə girdikdə, müəllim dərsi şərh etməmişdi.

أَنْوَاعُ اسْمِ الْفِعْلِ: مُرْتَجِلٌ وَمَنْقُولٌ

Feli isimlərin növləri: sadə və düzətlmə feli isimlər

Keçən dərslərimizdə **اسْمُ الْفِعْلِ** “Feli isimlər” barədə danışdıq və bildik ki, **feli isimlər** – fel mənasını verən, lakin felin əlamətlərini qəbul etməyən, əksinə ismin əlamətlərini qəbul edən, hallanmayan (məbni) sözlərdir. Məsələn: آمِنٌ, هَاتِ, حَيٌّ, هَيْهَاتَ, شَتَّانَ, أُفٍّ, آهِ (məbni) sözlərdir. Məsələn:

Həmçinin, bildik ki, feli isimlər mənə baxımından üç cür olur:

1. Keçmiş zaman felinin mənasını verən feli isimlər.

Məsələn:

هَيْهَاتَ – necə də uzaqdır, شَتَّانَ – necə də müxtəlifdir.

2. İndiki zaman felinin mənasını verən feli isimlər.

Məsələn:

أُفٍّ – bezirəm, آهِ – ağrıyiram.

3. Əmr felinin mənasını verən. Məsələn:

حَيٍّ – tələs! هَاتٍ – ver, gətir!¹ آمِينَ – cavab ver!

Bu dərsimizdə feli isimlərin quruluşca növlərindən danışacağıq. Bil ki, quruluş baxımından feli isimlər iki yerə bölünür:

1. مُرْتَجِلٌ “Murtəcəl”² Sadə feli isimlər – bu növ feli isimlər əvvəldən belə qurulmuşlar və heç bir sözdən çevrilməmişlər. Məsələn: آمِينَ, هَاتٍ, حَيٍّ, هَيْهَاتَ, شَتَّانَ, أَفٍّ, آهِ və s. kimi.
2. مَنْقُولٌ “Mənqul”³ Düzəltmə feli isimlər – bu növ feli isimlər müəyyən sözlərdən (hərfor-cər, zərf və məsdərdən) düzələrək feli ismə çevrilmişlər. Düzəltmə feli isimlər düzəldiyi sözə görə üç cürdür:

A. Hərfor-cərlərdən düzələn feli isimlər. Məsələn:

إِلَيْكَ – Götür!

عَلَيْكَ – Qeydinə qal! Ehtiyatlı ol!

Allah ﷻ buyurur: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾

“Ey iman gətirənlər! Öz qeydinizə qalın!” (əl-Maidə, 105)

إِلَيْكَ الْكِتَابُ! – kitabı götür!

إِلَيْكَ və عَلَيْكَ feli isimləri yalnız II şəxsin bitişən əvəzlilikləri (كَ, كِ, كُمْ, كَمَا, كُنْ) ilə işlənir. I və III şəxsin bitişən əvəzlilikləri ilə işlənmir.

¹ آمِينَ feli ismi yalnız dualarda istifadə olunur.

² مُرْتَجِلٌ “Murtəcəl” sözünün lüğəti mənası “əvvəldən belə qurulmuş” deməkdir.

³ مَنْقُولٌ “Mənqul” sözünün lüğəti mənası “kəçürülmüş” deməkdir.

Qeyd: Hər fu-cərlərdən çevrilmiş feli isimlər سَمَاعِي - dir. Yəni ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır. Digər hər fu-cərləri buna müqayisə etmək olmaz.

B. Zərflərdən düzələn feli isimlər. Məsələn:

وَرَاءَكَ – Arxaya keç!

أَمَامَكَ – Qabağa keç!

مَكَانَكَ – Yerində dur!

دُونَكَ¹ – Götür!

Zərflərdən düzələn feli isimlər də “səməi”-dir, yalnız eşidilənlərə əsaslanır. Digər zərfləri onlara müqayisə etmək olmaz.

Zərflərdən düzələn feli isimlər də yalnız II şəxsin bitişən əvəzlilikləri ilə işlənir. I və III şəxsin bitişən əvəzlilikləri ilə işlənmir.

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاءُكُمْ﴾

“O gün onların hamısını bir yərə toplayacaq, sonra da müşriklərə: “Siz də, şərikləriniz də yerinizdə qalın!” – deyəcəyik” (Yunis, 28)

C. Məsdərlərdən düzələn feli isimlər. Məsələn:

رُؤْيَا və رُؤْيَدَ – ləngit! Yubat!

رُؤْيَدَ feli ismi أَرَوَدَ (yubatmaq, ləngitmək) felinin məsdəridir.

Məsdərlərdən düzələn feli isimlər isimlərlə iki cür işlənə bilər:

1- Mənsub halda məfula izafə olunmaqla, məsələn:

¹ دُونَ zərfinin mənası “aşağı” deməkdir. Məsələn: خَالِدٌ دُونَكَ فِي الْعِلْمِ “Xalid elmdə səndən aşağıdır”.

Bəzən “arxa” və “başqa” mənalarında da işlənir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾

“Sizin Allahdan başqa nə bir himayəçiniz, nə də bir köməkçiniz vardır.” (əl-Baqara, 107)

رُوِيَ مُحَمَّدٌ – Muhəmmədi yubat!

2- İzafəsiz təsirlik halda, məsələn:

رُوِيَ مُحَمَّدًا – Muhəmmədi yubat!

Qeyd: Fellərdən fərqli olaraq, feli isimlərdə məful amildən əvvəl keçə bilməz. Məsələn: إِلَيْكَ الْكِتَابُ! – kitabı götür! - cümləsində الْكِتَابُ məfulunu, إِلَيْكَ feli ismindən önə keçirib إِلَيْكَ الْكِتَابُ demək olmaz.

"لَدَى" Məkan zərfi

لَدَى məkan zərfi hallanan isimdir, "عِنْدَ" "yanında" mənasını verir. لَدَى məkan zərfi عِنْدَ zərfi kimi isimlərə izafə olunur və cümlənin əvvəlində gələrsə, "vardır" mənasını bildirir. Məsələn:

لَدَى الْبَابِ طَالِبٌ – Qapıda tələbə var.

مُحَمَّدٌ لَدَى الْبَابِ – Muhəmməd qapının yanındadır.

Qeyd: لَدَى məkan zərfi muttəsil (bitişik yazılan) damirlərlə işləndikdə sonundakı ي "əlif maqsura" إِلَى və عَلَى hərflu-cərlərində olduğu kimi ي "yə" hərfinə çevrilir. Məsələn:

لَدَيَّ سُؤَالٌ – Mənim sualım var.

أَلَدَيْكَ قَلَمٌ؟ – Yanında qələm varmı?

لَدَى və عِنْدَ zərfləri arasındakı fərq

لَدَى və عِنْدَ məkan zərflərinin biri-birinə oxşar cəhəti budur ki, hər ikisi "yanında" mənasını verir. Həmçinin, hər ikisi isimlərlə izafə şəklində işlənir. Buna baxmayaraq, aralarında fərqli cəhətlər də mövcuddur. Bu fərqlər aşağıdakılardır:

1. لَدَى məkan zərfi hərflu-cərlərlə işlənə bildiyi halda لَدَى zərfi hərflu-cərlərlə işlənə bilməz. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾

"Elmdə qüvvətli olanlar isə deyərlər: "Biz onlara iman gətirdik, hamısı bizim Rəbbimizdəndir"." (Ali İmran, 7)

﴿فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ﴾

"Onunla söhbət etdikdə: "Sən bu gün yanımızda yüksək məqam sahibi, etibarlı bir adamsan"– dedi." (Yusif, 54)

2. **عِنْدَ** məkan zərfi həm mənəvi şeylərin, həm də əşyaların zaman zərfi ola bilər. Məsələn: **عِنْدَ حَامِدٍ عِلْمٌ** – Həmidin elmi var. **لَدَى** zərfi isə əsasən gözlə görünən əşyaların məkan zərfi olur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا﴾

"Şübhəsiz ki, o, yanımızdakı Ana Kitabındadır." (əz-Zuxruf, 4)

3. **عِنْدَ** məkan zərfi həm insanın yanında olan, həm də yanında olmayan əşyalar üçün işləmə bildiyi halda, **لَدَى** məkan zərfi yalnız insanın yanında olan əşyalar üçün işləmə bilər. Əgər əşya yanında deyilsə, **لَدَى** məkan zərfi işlənmir. Məsələn, əgər kitab yanında deyil, evdədirsə, **لَدَى كِتَابٌ** demək olmaz.

Cümləyə əlavə olunan مِنْ hərfu-cəri

Bildiyimiz kimi مِنْ hərfu-cəri cümlədə, həm zahir (aşkar) isimlərlə, həm də damirlərlə işlənərək əsasən “-dan²” şəkilçisinin mənasını verir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ﴾

“Bir zaman Biz peyğəmbərlərdən əhd almışıq; səndən də, Nuhdan da,” (əl-Əhzab, 7)

Bundan başqa مِنْ hərfu-cəri bir çox başqa mənalar üçün də işlənə bilir. Bu mənalardan bəzilərini qeyd edək:

1. بَيَانُ الْجِنْسِ Öşyanın növünü, cinsini bəyan edən. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿يُحَلِّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ﴾

“Onlar orada qızıl bilərziklərlə bəzədiləcək” (əl-Kəhf, 31)

2. التَّبَعِيضُ “Bəzi” mənasını verən. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ﴾

“İnsanlardan elələri də vardır ki, Allahdan qeyrilərini Ona tay tutur, onları da Allahı sevdikləri kimi sevir. İman gətirənlərin isə Allaha olan sevgisi daha güclüdür.”

(əl-Bəqərə, 165)

3. اِبْتِدَاءُ الْعَايَةِ الْمَكَانِيَّةِ "وَالزَّمَانِيَّةِ" Məkan və ya zaman həddinin başlanğıcını bildirən. Məsələn:

ذَهَبَ حَامِدٌ مِنَ الْيَابَانِ إِلَى الصَّبِينِ

Həmid Yaponiyadan Çinə getdi. (Məkan üçün)

صُمْتُ مِنْ أَوَّلِ شَهْرِ رَمَضَانَ إِلَى آخِرِهِ

Ramazan ayının əvvəlindən sonuna kimi oruc tutdum.

(Zaman üçün)

4. الرَّائِدَةُ Cümlədə “zəid” (əlavə) olan və mənanı

gücləndirən. Bu mənada işlənən مِنْ hərfu-cəri ona görə “zəid” (əlavə) adlanır ki, cümlədə heç bir mənası olmur və yalnız cümlənin məzmununu daha da gücləndirmək üçün işlənir. مِنْ hərfu-cəri “zəid” (əlavə) kimi cümləyə iki şərt daxilində əlavə oluna bilər:

1) أَنْ يَسْبِقَهَا نَفْيٌ، أَوْ نَهْيٌ، أَوْ اسْتِفْهَامٌ بِـ “هَلْ”. 1

Cümlə inkar, qadağa və ya “هَلْ” –mı⁴ sual ədatı ilə başlayan cümlə olsun;

2) أَنْ يَكُونَ مَجْرُورُهَا نَكْرَةً

مِنْ hərfu-cərindən sonra gələn məcrur isim “nəkira” (qeyri-müəyyənlikdə) olsun. Məsələn:

Heç bir tələbə gəlməyib مَا جَاءَ مِنْ طَالِبٍ
(Bir tələbə belə gəlməyib)

Bir tələbə belə çıxmasın! لَا يَخْرُجُ مِنْ طَالِبٍ

Bir sual varmı? هَلْ مِنْ سُؤَالٍ؟

Allah ﷻ buyurur:

﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾

“Allahdan başqa sizə göylərdən və yerdən ruzi verən bir xaliq varmı?” (Fatir, 35)

Qeyd: مِنْ hərfu-cəri kimi كَ بِـ ل hərfu-cərləri də cümlədə “zəid” mənada işləyə bilərlər. Bu barədə gələn dərslərimizdə danışacağıq.

صِيغُ مُنْتَهَى الْجُمُوعِ “Son cəm” modelləri

Keçən dərslərimizdən birində جَمْعُ التَّكْسِيرِ “sınıq cəm” barədə danışdıq¹ və bildik ki, sınıq cəm, isimlərin təkində müəyyən dəyişikliklər etməklə düzəlir. Həmçinin, bildik ki, bəzi isimlər eyni zamanda bir neçə model üzrə cəmlənə bilir. Məsələn:

طُلَّابٌ, طَلَبَةٌ - طَالِبٌ
أَنْهَارٌ, أَنْهَرٌ, نَهْرٌ - نَهْرٌ
بَحَارٌ, أَبْحَرٌ, أَبْحَارٌ, بُحُورٌ - بَحْرٌ

Bəzi hallarda cəm bilavasitə təkdən deyil, cəmdən düzəlir və bu cəm daha da çoxluğa dəlalət edir. Cəmdən düzələn və daha da çoxluğa dəlalət edən cəmlər جَمْعُ الْجَمْعِ “cəmin cəmi” adlanır. جَمْعُ الْجَمْعِ “Cəmin cəmi” - nin bir çox modeli (babı) vardır. Qrammatika alimləri diqqət etmişlər ki, isimlərin son cəmi مَفَاعِلُ və مَفَاعِيلُ bablarında olur. Həmçinin, مَفَاعِلُ və مَفَاعِيلُ bablarında olan cəmlərdən “cəmin cəmi” düzəlmir. Bir sözlə bu iki bab cəmin son həddini bildirir. مَفَاعِلُ, مَفَاعِيلُ və ona oxşar bablarda olan sınıq cəmlər, cəmin son həddini bildirdiyinə görə bu bablara صِيغُ مُنْتَهَى الْجُمُوعِ “son cəm modelləri” deyilir. Məsələn:

المُفْرَدُ Tək	الْجَمْعُ Cəm	جَمْعُ الْجَمْعِ Cəmin cəmi
قَرِيبٌ (qohum)	أَقْرَبَاءُ	أَقَارِبُ
كَلْبٌ	كِلَابٌ	أَكَالِيبُ

¹ Bax. I kitab 13-cü dərslər.

Qayda: مَفَاعِيلُ, مَفَاعِلُ - "Son cəm modelləri" صَيَغُ مُنْتَهَى الْجُمُوع ya onlara bənzər bablarda (yəni ا "əlif"dən əvvəl iki hərf, sonra isə, iki və ya ortası sakit olan üç hərfdən ibarət) olan cəm modellərinə deyilir. Məsələn: مَصَانِعُ, مَصَابِيحُ, مَنَادِيلُ, كَرَاسِيٌّ, və s.

Diqqət etsək görərik ki, bu cəmlərin hər birində üçüncü hərf ا "əlif" - dir. ا "əlif"dən sonra isə iki və ya ortası sakit olan üç hərf var.

Qeyd: صَيَغُ مُنْتَهَى الْجُمُوع "Son cəm modelləri" tənvin qəbul etməyən "əl-Məmnü minəs-sarf" الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ isimlərdəndir.

حُكْمُ الْمَنْقُوصِ مِنْ صَيَغَةِ مُنْتَهَى الْجُمُوع

"Son cəm" modellərindən "manqus" olanların hökmü

Qayda: مَفَاعِيلُ, مَفَاعِلُ "Son cəm" modellərindən birində olan söz, manqus isim olarsa¹, tək halda olan manqus isim kimi hallanır. Lakin "Son cəm" modeli tənvin qəbul etmədiyindən nasbda (təsirlik halda) tənvinə olacaq.

Qaydanın şərh: Əgər "son cəm" modeli manqus isim olarsa, bu zaman təkdə olan manqus isimlərdəki kimi, əvvəlki dərslərdə keçdiyimiz dörd hal olmazsa, ي hərfi pozulur². Əvəzinə isə ي – dən əvvəlki hərf kəsrali tənvin (—) qəbul edir. Bu kəsrali tənvin bildiyimiz kimi cərr əlaməti deyil, ismin sonundakı ي hərfinin düşməsinə dəlalət edir. Bu tənvinə تَنْوِينُ الْعَوَاضِ "əvəzedən tənvin" deyilir. Məsələn:

غَوَاشٍ (الْعَوَاشِي) - Yorğanlar

لَيْالٍ (الْلَيْالِي) - Gecələr

نَوَادٍ (النَّوَادِي) - İclaslar, yığıncaqlar

¹ Yəni sonu ي ilə bitərsə. Məsələn: الْحَوَارِي, اللَّيَالِي

² Bax. Səh 22.

Allah ﷻ buyurur:

﴿لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ﴾

“Onların Cəhənnəm odundan yatağı və yorğanları olacaqdır. Biz zalımları belə cəzalandırırıq” (əl-Əraf, 41)

﴿وَالْفَجْرِ, وَلَيَالٍ عَشْرٍ﴾

“And olsun dan yerinə! And olsun on gecəyə!” (əl-Fəcr, 1-2)

﴿سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ﴾

“Oralarda gecələr və gündüzlər arxayın gəzib dolaşın!” – demişdik.”
(Səba, 18)

Birinci ayədə غَوَاشٍ sözü mərfudur, raf əlaməti isə pozulmuş ي hərfinin üzərində nəzərdə tutulan “dammadır”.

İkinci ayədə لَيَالٍ sözü و and hərfi ilə məcrurdur. Cərr əlaməti isə ي hərfinin üzərində nəzərdə tutulan “fəthədir”¹.

Üçüncü ayədə لَيَالِيَ sözü zaman zərfi olduğuna görə mənsubdur. Nasb əlaməti isə aşkarda olan “fəthədir”.

Qeyd: “Son cəm” modelində olan sözlər “əl-Məmnü minəs-sarf” (tənvin qəbul etməyən) isimlərdən olduğundan **ikihallıdırlar**. Bu növ isimlərdə cərr (yiyəlik hal) **əlaməti fəthədir**.

Ötən dərslərimizdən bildiyimiz kimi² “əl-Məmnü minəs-Sarf” isimlər yalnız ال artikli qəbul etmədikdə və izafə tərkibində mudaf olmadıqda bu cür hallanır. ال artikli qəbul etdikdə və ya izafə tərkibində mudaf olduqda isə əslə hərəkəllərlə erab olunur və cərr əlaməti kəsərlə olur. Məsələn:

تَأْتِي الْوَاوُ لِمَعَانٍ كَثِيرَةٍ - “Vav” hərfi çox mənələrdə gəlir.

مَعَانٍ - مَجْرُورٌ بِـ (لِ) وَ عَلَامَةُ جَرِّهِ فَتَحَةٌ مُقَدَّرَةٌ عَلَى الْبَاءِ الْمَحْذُوفَةِ وَ التَّنْوِينُ لِلْعَوَضِ.

¹ Çünki “əl-Məmnü minəs-sarf” sözlərdə cərr əlaməti fəthədir.

² Bax. I kitab 23-cü dərs.

الْفِعْلُ الْمَاضِي الَّذِي يُفِيدُ الدُّعَاءَ

“Dua” mənasında işlənən madi (keçmiş zaman) feli

Qayda: Dua mənasını verən cümlələr həm madi (keçmiş zaman) həm də mudari (indiki-gələcək zaman) feli ilə işlənə bilər. Dua mənasında işlənən madi feli mənacə gələcək zamanda olur. Məsələn:

شَفَاكَ اللَّهُ - Allah sənə şəfa versin!

(Hərfən: Allah sənə şəfa verdi.)

يَرْحَمُكَ اللَّهُ - Allah sənə rəhm etsin!

(Hərfən: Allah sənə rəhm etdi.)

Allah Elçisi ﷺ buyurur:

"رَحِمَ اللَّهُ أَمْرًا صَلَّى قَبْلَ الْعَصْرِ أَرْبَعًا"

“Əsr namazında əvvəl dörd rəkət (nafilə) qılana Allah rəhm etsin!”¹

Qeyd: “Dua” mənasında işlənən madi (keçmiş zaman) feli لَا ədatı ilə inkar olunur. Məsələn:

Allah Elçisi ﷺ buyurur:

"إِذَا رَأَيْتُمْ مَنْ يَبِيعُ أَوْ يَبْتَاعُ فِي الْمَسْجِدِ فَقُولُوا: لَا أَرْبَحَ اللَّهُ تِجَارَتَكَ وَإِذَا رَأَيْتُمْ مَنْ يَنْشُدُ فِيهِ ضَالَّةً فَقُولُوا: لَا رَدَّ اللَّهُ عَلَيْكَ ضَالَّتَكَ".

“Məsciddə kiminsə alver etdiyini görsəniz ona: “Allah sənə ticarətinə xeyir verməsin!” – deyin. Məsciddə itirdiyi bir əşyanı elan edəni gördükdə isə, ona: “Allah, itirdiyini sənə qaytarmasın!” – deyin.”²

¹ Ət-Tirmizi və İmam Əhməd rəvayət etmişdir.

² Səhih “əl-Cami”, 573-cü hədis.

3. ÜÇÜNCÜ DƏRS

الْفِعْلُ الثَّلَاثِيُّ الْمَجْرَدُ الْمَبْنِيُّ لِلْمَجْهُولِ، نَائِبُ الْفَاعِلِ

Felin məchul növü. Naib fail

Ərəb dilində də fellərin “məlum” və “məchul” növləri vardır. Felin “məlum” növündə feli icra edən “fail” bəlli (məlum) olduğu halda, “məchul” növdə işin məhz kimin tərəfindən icra edildiyi bilinmir (“fail” məchul olur).

طَرِيقَةُ تَحْوِيلِ الْفِعْلِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ إِلَى الْفِعْلِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَجْهُولِ

“Məlum” feli “məchul” felə çevirməyin qaydası

A. Madi (keçmiş zaman) “məlum” feli “məchul” felə çevirməyin qaydası:

Qayda: Madi (keçmiş zaman) “məlum” feli “məchula” çevirərkən, axırdan əvvəlki hərf (—) kəsrləşir və ondan (kəsrali hərfdən) əvvəlki bütün mutəhərrik (hərəkəli) hərflər (—) dammlaşır.

Bu qayda felin bütün növlərinə tətbiq edilir¹. Üçköklü mücərrəd madi feli bu qaydaya əsasən فَعَلَ babına düşür. Çünki axırdan əvvəlki hərf II kökə təsadüf edir, ondan əvvəlki hərf isə I kökdür. Məsələn:

Üçköklü mücərrəd madi “məlum” fellərin “məchul”a çevirilməsi:

Məchul növ	Məlum növ
ضُرِبَ (vuruldu)	ضَرَبَ (vurdu)
فُتِحَ (açıldı)	فَتَحَ (açdı)
قُتِلَ (öldürüldü)	قَتَلَ (öldürdü)

¹ Yəni bu qayda həm üçköklü mücərrəd və məzid fellərə, həm də dördköklü mücərrəd və məzid fellərə aiddir.

Üçköklü məzid və dördköklü madi “məlum” fellərin “məchul”a cevirilməsi:

Məchul növ	Məlum növ
أُستُخْرِجَ (çıxarıldı)	أَسْتَخْرِجَ (çıxartdı)
تُرْجَمَ (tərcümə edildi)	تَرَجَمَ (tərcümə etdi)

B. Mudari (indiki-gələcək zaman) “məlum” feli “məchul” felə çevirməyin qaydası:

Qayda: Mudari (indiki-gələcək zaman) “məlum” feli “məchula” çevirərkən, felin birinci hərfi (indiki zaman hərfi) dammalaşır, sonndan əvvəlki hərfi fəthələşir. Yerdə qalan hərflərin hərəkələri dəyişmir.

Bu qayda da felin bütün növlərinə tətbiq edilir¹. Üçköklü mücərrəd mudari fel bu qaydaya əsasən يُفْعَلُ babına düşür. Çünki axırdan əvvəlki hərf II kökə təsadüf edir. Məsələn:

Üçköklü mücərrəd madi “məlum” fellərin “məchul”a cevirilməsi:

Məchul növ	Məlum növ
يُضْرَبُ (vurulur)	يَضْرِبُ (vurur)
يُفْتَحُ (açılır)	يَفْتَحُ (açır)
يُكْتُبُ (yazılır)	يَكْتُبُ (yazır)

Üçköklü məzid və dördköklü madi “məlum” fellərin “məchul”a cevirilməsi:

Məchul növ	Məlum növ
يُسْتَخْرَجُ (çıxardılır)	يَسْتَخْرِجُ (çıxardır)
يُترجمُ (tərcümə edilir)	يَتَرَجِمُ (tərcümə edir)

¹ Yəni bu qayda həm üçköklü mücərrəd və məzid fellərə, həm də dördköklü mücərrəd və məzid fellərə aiddir.

طَرِيقَةُ تَحْوِيلِ الْفِعْلِ الْمِثَالِ الْمُنْبِيِّ لِلْمَعْلُومِ إِلَى الْمُنْبِيِّ لِلْمَجْهُولِ

“Misəl” “məlum” feli “məchul”a çevirməyin yolu

Madi (keçmiş zaman) “misəl” felləri “məlum” növdən “məchul”a çevirərkən kök hərflərində heç bir dəyişiklik baş vermir. Yəni “məlum” fel ümumi qaydaya tam uyğun dəyişir. Məsələn:

Məchul növ	Məlum növ
وُجِدَ (tapıldı)	وَجَدَ (tapdı)
وُهِبَ (hədiyyə edildi)	وَهَبَ (hədiyyə etdi)
وُزِنَ (çəkildi)	وَزَنَ (çəkdi)

Dəyişiklik, yalnız, “misəl” fellərin mudari (indiki-gələcək) “məlum” növünü “məchul” növə çevirərkən baş verir.

Qayda: “Misəl” mudari “məlum” feli “məchul”a çevirərkən mudari “məlum” feldən düşmüş و “vav” xəstə hərf məchul növdə bərpa olunur (qayıdır). Məsələn:

Məchul növ	Məlum növ
يُوجَدُ (tapılır)	يَجِدُ (tapır)
يُوهَبُ (hədiyyə edilir)	يَهَبُ (hədiyyə edir)
يُوزَنُ (çəkilir)	يَزِنُ (çəkir)

Bildiyimiz kimi “misəl” fellərin “məlum” mudarisində و “vav” hərfi “kəsrə” ilə “yə” arasında gəldiyinə görə düşmüşdü¹. “Məchul” növdə isə birinci hərf “damma” olduğundan و “vav” hərfi düşmür. Əksinə, özündən əvvəl gələn “dammalı” hərf üçün “mədd”² rolunu oynayır.

¹ Bax. II kitab 26-cı dərs.

² Yəni uzatma hərf rolunu oynayır.

طَرِيقَةُ تَحْوِيلِ الْفِعْلِ الْأَجُوفِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ إِلَى الْمَبْنِيِّ لِلْمَجْهُولِ

“Əcvəf” (boş) “məlum” feli “məchul”a çevirməyin yolu

A. “Əcvəf” fellərin madi “məlum” növündən “məchul” növün düzəlməsi:

Qayda: “Əcvəf” (boş) fellərin madi (keçmiş zaman) “məlum” növündən “məchul” növ düzəlməkən I kök hərf “kəsrə”ləşir, xəstə hərf isə kəsrayə uyğun olan ي “yə” hərfinə çevrilir¹. Məsələn:

Deyildi - قَالَ ← قِيلَ

Satıldı - بَاعَ ← بِيْعَ

Buna səbəb əvvəl keçdiyimiz elal qaydasıdır ki, bu qaydaya əsasən “kəsrə” (——) və “damma” (——) xəstə hərflər üçün ağır olduğundan xəstə hərflər sukunlaşır, bəzən isə, hərəkəsini özündən əvvəlki hərfə verir. Sukunlaşmış xəstə hərf isə özündən əvvəl gələn “kəsrayə” uyğun ي “yə” hərfinə çevrilir.

Qayda: Ortada gələn hərəkəli xəstə hərfdən (ي, و) əvvəlki hərf kəsra olarsa, xəstə hərflər ي “yə” hərfinə çevrilir.

Deyildi - قَالَ ← قَوْلَ ← قَوْلَ ← قَوْلَ ← قِيلَ

Satıldı - بَاعَ ← بَيْعَ ← بَيْعَ ← بَيْعَ ← بِيْعَ

¹ “Boş” fellərin madi (keçmiş zaman) məchul növünün daha iki forması var:

1. I kök hərfinin “damma”laşması, xəstə hərfin isə و “vav”-a çevrilməsi; Məs.

قَالَ — قَوْلَ

بَاعَ — بُوعَ

2. əl-Əşməm – Yəni I kök hərfi damma ilə kəsra arasında olan bir hərəkə ilə tələffüz olunması. Bu yalnız nitqdə baş verir, yazıda görsənmir.

B. "Əcvəf" (boş) fellərin mudari "məlum" növündən "məchul" növün düzəlməsi:

Qayda: "Əcvəf" (boş) fellərin mudari (indiki-gələcək zaman) "məlum" növündən "məchul" növ düzəlkən birinci hərf (mudari hərfi) "damma"laşır (ümumi qaydaya uyğun olaraq), ikinci hərf (I kök hərfi) "fəthə"ləşir, xəstə hərf isə elal qaydasına əsasən "əlifə" ١ çevrilir. Məsələn:

Deyilir - يَقُولُ ← يَقُولُ ← يَقُولُ ← يُقَالُ

Satılır - يَبِيعُ ← يَبِيعُ ← يَبِيعُ ← يَبَاعُ

Feldə baş verən dəyişiklik aşağıdakı elal qaydasına əsaslanır:

Qayda: Hər bir hərəkəli xəstə hərfdən əvvəlki hərf "səhih" sukunlu olarsa, bu zaman xəstə hərf öz hərəkəsini özündən əvvəlki "səhih" sakin hərfə verir, özü isə hərəkəsinə uyğun hərfə çevrilir.

طَرِيقَةُ تَحْوِيلِ الْفِعْلِ النَّاقِصِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ إِلَى الْمَبْنِيِّ لِلْمَجْهُولِ

"Naqis" "məlum" feli "məchul"a çevirməyin yolu

A. "Naqis" fellərin madi (keçmiş zaman) "məlum" növündən "məchul" növün düzəlməsi:

Qayda: Üçköklü "naqis" madi (keçmiş zaman) "məlum" feli "məchula" çevirərkən, felin birinci hərfi (I kökü) "damma"laşır, axırdan əvvəlki hərfi (II kökü) "kəsrə"ləşir (ümumi qaydaya uyğun olaraq), sonda gələn xəstə hərf isə elal qaydasına əsasən ي "yə" hərfinə çevrilir. Məsələn:

Çağırıldı - دَعَا ← دُعِيَ

Atıldı - رَمَى ← رُمِيَ

"Naqis" madi "məchul" felində xəstə hərfin ي "yə" hərfinə çevrilməsinə səbəb aşağıdakı elal qaydasıdır:

Qayda: Hərəkəli xəstə hərfdən (ي, و) əvvəlki hərf kəsrə olarsa xəstə hərflər (ي, و) ي "yə" hərfinə çevrilir. Məsələn:

Çağırıldı - دَعَا ← دَعَوَ ← دُعِيَ دُعِيَ

Atıldı - رَمَى ← رَمَى ← رُمِيَ رُمِيَ

Qeyd: Bu dəyişiklik felin bütün formalarında – həm üçköklü məzid, həm də dördköklü fellərdə - baş verir.

B. “Naqis” fellərin mudari “məlum” növündən “məchul” növün düzəlməsi:

Qayda: Üçköklü “naqis” mudari (indiki-gələcək zaman) “məlum” feli “məchula” çevirərkən, felin birinci hərfi (indiki zaman hərfi) “damma”laşır, axırdan əvvəlki hərfi (II kökü) “fəthə”ləşir (ümumi qaydaya uyğun olaraq), sonda gələn xəstə hərf isə elal qaydasına əsasən ی “əlif maqsura”ya çevrilir və fel يُفْعَى babına salınır. Məsələn:

Çağırılır - يَدْعُو ← يُدْعَى

Atılır - يَرْمِي ← يُرْمَى

“Naqis” mudari “məchul” feldə xəstə hərfin ی “əlif maqsura”ya çevrilməsinə səbəb aşağıdakı elal qaydasıdır:

Qayda: Əgər felin sonunda gələn hərəkəli xəstə hərf (و ي) dördüncü və ya ondan yuxarı olarsa, dilə rahat olsun deyə xəstə hərfin hərəkəsi düşür və o sukunlaşır. Məsələn:

Çağırılır - يَدْعُو ← يَدْعُو ← يُدْعَى

Atılır - يَرْمِي ← يَرْمِي ← يُرْمَى

Qeyd: Bu dəyişiklik də həmçinin, felin bütün formalarında – həm üçköklü məzid, həm də dördköklü fellərdə - baş verir.

طَرِيقَةُ تَحْوِيلِ الْفِعْلِ الْمُضْعَفِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ إِلَى الْمَبْنِيِّ لِلْمَجْهُولِ
“Mudaaf” “məlum” feli “məchul”a çevirməyin yolu

Qayda: “Mudaaf” fellərin madi və mudari “məchul” növü ümumi qaydaya uyğun düzəlidir. Yəni madi felində birinci hərf (I kök hərfi) “damma”laşır, sondan ikinci hərf (II kök hərfi) kəsrləşir¹. Mudari felində isə birinci hərf (mudari hərfi) “damma”laşır, sondan ikinci hərf (II kök hərfi) “fəthə”ləşir. Məsələn:

Qaytarıldı - رَدَّ ← رُدَّ

Dartıldı - جَرَّ ← جُرَّ

Lakin “mudaaf” fellərdə II və III kök hərflər eyni olduğundan “idğam” qaydaları tətbiq olunur. Bu qaydalar aşağıdakılardır:

Qayda 1: Əgər təkrar olunan hər iki hərf mutəhərrik (hərəkəli) olarsa və özlərindən əvvəlki hərf də hərəkəli olarsa, təkrar hərflərdən birincisi sukunlu edilir, sonra bir-birinə qovuşdurulur. Məsələn:

Qaytarıldı - رَدَّ ← رَدَدَ ← رُدَدَ ← رُدَّ ← رُدَّ

Dartıldı - جَرَّ ← جَرَرَّ ← جُرَرَّ ← جُرَّ ← جُرَّ

Qayda 2: Əgər təkrarlanan hər iki hərf mutəhərrik (hərəkəli) olarsa və özlərindən əvvəlki hərf sukunlu olsa, bu zaman mudaafın birinci hərfinin hərəkəsi özündən əvvəlki sakin hərfə keçir, özü isə sakinləşir və nəticədə, təkrarlanan hərflər idğam olunurlar.

Qaytarılır - يَرُدُّ ← يَرُدَدُ ← يَرُدَدُ ← يَرُدُّ ← يَرُدُّ

Dartılır - يَجُرُّ ← يَجُرَرُّ ← يَجُرَرُّ ← يَجُرُّ ← يَجُرُّ

¹ “Mudaaf” fellərin madi (keçmiş zaman) məchul növünün daha iki forması var:

1) I kök hərfinin “kəsre”ləşməsi ilə; Məs:

رَدَّ - رُدَّ

جَرَّ - جُرَّ

2) الأَشْمَامُ əl-Əşməm – yəni I kök hərfinin damma ilə kəsre arasında olan bir səslə (damma və kəsrenin qarışığı) tələffüz olunması ilə. Bu yalnız nitqdə baş verir, yazıda hiss olunmur.

نَائِبُ الْفَاعِلِ

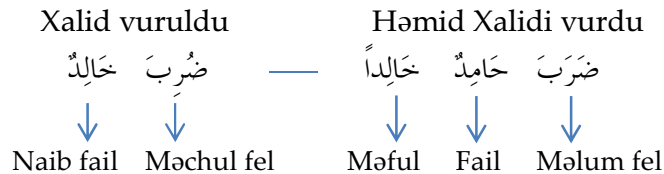
Naib fail (faili əvəz edən)

Bildiyimiz kimi, felin “məchul” növü faili (feli icra edən) olmayan feldir. İstənilən cümlədə feli “məchul” növə çevirdikdən sonra, fail pozulur. Təsirli felləri “məchul” növə çevirdikdən sonra felin faili pozulur, sonra məful-bihi failin yerinə gətirilir və failin erabını (halını) qəbul edir. Yəni mərfu olur. Təsirli məchul feldə fail pozulduqdan sonra failin yerinə gətirilən məfula نَائِبُ الْفَاعِلِ “naib fail” (faili əvəz edən) deyilir¹.

القاعدة: هُوَ الاسمُ المرفوعُ الذي يُسَبِّقُ بِفِعْلٍ مَبْنِيٍّ لِلْمَجْهُولِ، وَهُوَ فِي الْأَصْلِ مَفْعُولٌ بِهِ حَلَّ مَحَلِّ الْفَاعِلِ الَّذِي حُذِفَ بَعْدَ بِنَاءِ الْفِعْلِ لِلْمَجْهُولِ.

Qayda: “Naib fail” – felin “məchul” növündən sonra gələn mərfu (adlıq halda olan) isimdir. “Naib fail”in əsli - təsirli “məchul” feldə fail pozulduqdan sonra failin yerini alan və onun erabını qəbul edən “məfuldur”.

Məsələn:

Failə aid olan bütün əhkamlar “naib failə” də aiddir. Bu əhkamlar əsasən aşağıdakılardır:

1. Fail kimi “naib fail” də اِسْمٌ صَرِيحٌ “aşkar isim” və ضَمِيرٌ بَارِزٌ “damir” ola bilər. “Damir” də özü-özlüyündə مُسْتَتِرٌ “nəzərdə tutulan” ola bilər.
2. “Naib fail” mərfudur (adlıq haldadır).

¹ Bu səbəbdən də bəzi qrammatika alimləri “naib faili” – الْمَفْعُولُ الَّذِي لَمْ يَسَمَّ فَاعِلُهُ – “faili məlum olmayan məful” adlandırırlar. Həmçinin, “məchul” feldə fail pozulduğuna görə məchul feli - الْفِعْلُ الَّذِي لَمْ يَسَمَّ فَاعِلُهُ - “faili məlum olmayan fel” adlandırırlar.

3. "Naib fail" "məchul" feldən sonra gəlir.
4. "Naib fail" muənnəs (qadın cinsində) olarsa, "məchul" fel də muənnəs olur. Məsələn: ضَرَبَتْ فَاطِمَةُ – Fatimə döyüldü
5. Əgər "naib fail" insanları bildirən ikilikdə və ya cəmdə olan aşkar (zahir) isim olarsa, bu zaman "məchul" fel təkdə olmalıdır. Məsələn:

ضَرَبَ الْوُلَدُ – Uşaqlar döyüldülər

أَغْرَضَ حَذْفِ الْفَاعِلِ

Feli "məchul" növə salıb faili pozmağın məqsədləri

Feli "məchul" növə salıb, faili pozmağın bir çox məqsədləri vardır. Bu məqsədlərdən bir neçəsini qeyd edək:

1. Fail (feli icra edən) bilinmədikdə. Məsələn: سُرِقَ الْقَلَمُ – Qələm oğurlandı. Əgər qələmi oğurlayanı bilmiriksə.
2. Fail məlum olduqda. Məsələn: خُلِقَ الْإِنْسَانُ – İnsan yaradıldı. Sözsüz ki, insanı Allah yaratmışdır və bu məlumdur.
3. Faildən qorxduqda. Məsələn: قُتِلَ الرَّجُلُ – Kişi öldürüldü. Əgər öldürəni bilib, onu deməkdən qorxuruqsa.
4. Faili təhlükə gözlədikdə. Məsələn: كُسِرَ الْقَلَمُ – Qələm sındırıldı. Əgər qələmi sındıranı cəza gözləyirsə.

طَرِيقَةُ تَحْوِيلِ الْفِعْلِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ الَّذِي مَفْعُولُهُ ضَمِيرٌ إِلَى الْمَبْنِيِّ لِلْمَجْهُولِ

Məfulu damir olan feli “məchul” növə çevirməyin qaydası

Bildik ki, təsirli feli “məchul” növə çevirdikdən sonra cümlədəki faili pozuruq, yerinə mərfu halda məfulu qoyuruq. Failin yerinə qoyulmuş bu məfula “naib fail” deyilir.

الْقَاعِدَةُ: إِذَا كَانَ الْمَفْعُولُ بِهِ ضَمِيرًا، أُتِيَ بِضَمِيرِ الرَّفْعِ الْمُنَاسِبِ لَهُ لِيَحِلَّ مَحَلُّهُ

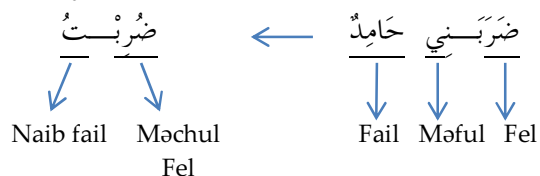
Qayda: Məfulu damir (şəxs əvəzliyi) olan fel “məchul” növə salındıqda, fail pozulur, yerinə məfula (nasb damirə) uyğun raf damir (naib fail) qoyulur. Yəni nasb damir raf damirlə (naib faillə) əvəz edilib failin yerinə qoyulur. Raf və nasb muttəsil damirləri aşağıdakılardır:

الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ وَالتَّنْصِبِ

Raf və nasb muttəsil damirləri

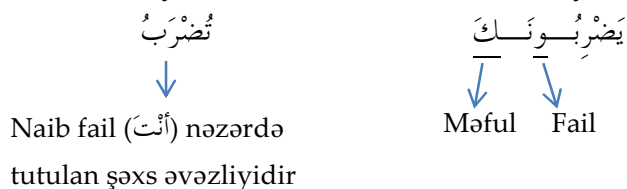
الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلنَّصْبِ Bitişik yazılan nasb damirlər	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Bitişik yazılan raf damirlər	الضَّمَائِرُ الْمُتَّفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan raf damirlər
ـِي	تُ	أَنَا
ـِكَ	تَ	أَنْتَ
ـِكِ	تِ	أَنْتِ
ـُهُ	yoxdur	هُوَ
ـِهَا	yoxdur	هِيَ
ـِنَا	نَا	نَحْنُ
ـُكُمْ	تُمْ	أَنْتُمْ
ـُكُنَّ	تُنَّ	أَنْتُنَّ
ـُهُمْ	وَا	هُمْ
ـُهُنَّ	نَ	هُنَّ

Həmid məni döydü

Qeyd: Məfulu muttəsil damir (bitişən əvəzlilik) olan **mudari** məlum feli məchula çevrirərkən, **məchul fel sadəcə məfulun damirinə uyğun şəxsdə işlədilir**. Məsələn:

Onlar səni döyürlər

Beləliklə, “naib fail” bəzən **aşkar isim** olur. Məsələn:

سُئِلَ الطَّالِبُ – Tələbə soruşuldu.

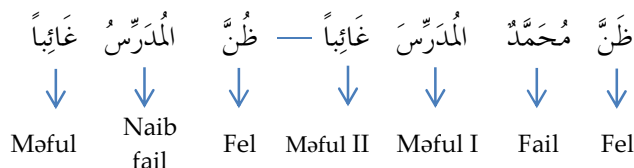
Bəzən **aşkar damir** (şəxs əvəzliyi) olur. Məsələn:

Naib fail	Məchul fel
تُ	سُئِلْتُ - Soruşuldum
تَ	سُئِلْتَ - Soruşuldun
تِ	سُئِلْتِ - Soruşuldun
تُ (مَ عَلَامَةُ الْجَمْعِ)	سُئِلْتُمْ - Soruşuldunuz
تُ (مَ عَلَامَةُ الْجَمْعِ)	سُئِلْتُنَّ - Soruşuldunuz
و	سُئِلُوا - Soruşulu
نَ	سُئِلْنَ - Soruşuldular
نَا	سُئِلْنَا - Soruşulduq
ي (نَ عَلَامَةُ الرَّفْعِ)	تُسَالَيْنَ - Soruşulursan
و (نَ عَلَامَةُ الرَّفْعِ)	تُسَالُونَ - Soruşulursunuz
نَ	تُسَالَنْ - Soruşulursunuz
و (نَ عَلَامَةُ الرَّفْعِ)	يُسَالُونَ - Soruşulurlar
نَ	يُسَالَنْ - Soruşulurlar

Bəzən də **nəzərdə tutulan damir** (şəxs əvəzliyi) olur. Məsələn:

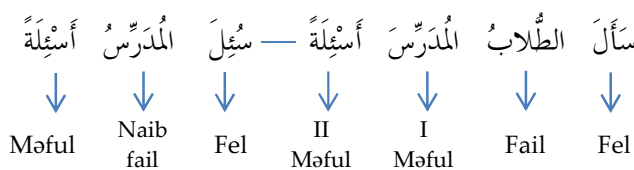
Naib fail	Məchul fel
نَائِبُ الْفَاعِلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ (هُوَ)	سُئِلَ - Soruşuldu
نَائِبُ الْفَاعِلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ (هِيَ)	سُئِلَتْ - Soruşuldu
نَائِبُ الْفَاعِلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ (أَنَا)	أُسْأَلُ - Soruşuluram
نَائِبُ الْفَاعِلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ (أَنْتَ)	تُسَالُ - Soruşulursan
نَائِبُ الْفَاعِلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ (هُوَ)	يُسَالُ - Soruşulur
نَائِبُ الْفَاعِلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ (هِيَ)	تُسَالُ - Soruşulur
نَائِبُ الْفَاعِلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ (نَحْنُ)	نُسَالُ - Soruşuluruq

Qeyd: Əgər fel iki məful tələb edən təsirli fel olarsa, “məchul” növə çevirildikdən sonra birinci məful “naib fail” olur, ikinci məful isə mənsub (təsirlikdə) qalır. Məsələn:

Müəllim qaib zənn olundu

Mühəmməd müəllimi qaib zənn etdi

Müəllimdən suallar soruşuldu

Tələbələr müəllimdən suallar soruşdular

النَّسَبُ

Nisbi sifətlər

Qayda: النَّسَبُ Nisbi sifətlər¹ – ismin sonunu kəsreləşdirib, يّ (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisini əlavə etməklə ismin kimə, nəyə və ya haraya mənsub olduğunu (nisbətini), ya da nədən düzəldiyini bildirməkdir.

Qaydadan göründüyü kimi, bir varlığın nəyə və ya hara isə mənsub olmasını bildirmək üçün iki şey etməliyik:

1. Nisbət etmək istədiyimiz ismin sonunu kəsreləşdiririk;
2. يّ (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisini əlavə edirik. Bu zaman isimin hal əlamətləri يّ (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisinin üzərində aşkar olur.

¹ Bu mövzu qrammatika kitablarında “İzafə” də adlanır. Çünki isim hər hansı ölkəyə, şəhərə, məşğuliyyətə və s. izafə olunur. Lakin bu izafə mənəvidir. “Nəsəb” adlanmasına səbəb isə, şəxsin nəsəbini bildirməklə onu tanıتماğa bənzəməsinə görədir.

Beləliklə, hər hansı bir ismə nisbət edildikdə, üç dəyişiklik baş verir: 1. İsmi sonu kəsrləşir; 2. Sonuna ي (şəddəli “yə”) əlavə olunur; 3. Hal əlamətləri ي (şəddəli “yə”) üzərinə keçir.

Nisbət etməkdə məqsəd nisbət olunan ismi vətəninə, qəbiləsinə, sahib olduğu elmə və ya işə, yaxud da malik olduğu hər hansı bir xüsusiyyətə nisbət etməklə onu daha da aydınlaşdırmaq və xüsusiləşdirməkdir. Məsələn:

Hindli هِنْدِيّ – هِنْد Hind

İraqlı عِرَاقِيّ – عِرَاق Iraq

Dəməşqli دِمَشْقِيّ – دِمَشْق Dəməşq

حَامِدُ الْيَابَانِيّ طَالِبٌ مُجْتَهِدٌ – Yaponiyalı Həmid çalışqan tələbədir

Bəzi isimlərə ي (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisini qoşarkən isimdə bəzi dəyişikliklər etmək lazım gəlir. Bu dəyişikliklər aşağıdakılardır:

1. Öz əsli quruluşunda ي (şəddəli “yə”) ilə bitən sözlərə, nisbət şəkilçisini qoşarkən sözün quruluşundakı qoşa ي hərflərindən əvvəlki hərf “fəthə”ləşir, qoşa ي hərflərindən birincisi و hərfi ilə əvəz edilir, ikincisi pozulur, sonra ي (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisi əlavə edilir. Məsələn:

عَلِيّ – عَلَوِيّ

نَبِيّ – نَبَوِيّ

2. İkihərfləli sözlərə nisbət şəkilçisini qoşarkən sözün sonuna و hərfi əlavə edilir. Məsələn:

أَخ – أَخَوِيّ

يَد – يَدَوِيّ

3. Əgər söz “əlif maqsura” ى ilə bitərsə nisbət şəkilçisi qoşularkən əlif maqsura و hərfinə çevrilir. Məsələn:

فَتَى - فَتَوَى
عِيسَى - عِيسَوَى

4. Sonu “əlif məmdudə” ء ilə bitən sözlər tənvin qəbul edəndirsə, nisbət şəkilçisi qoşularkən heç bir dəyişiklik baş vermir. Əgər “əlif məmdudə” ء ilə bitən söz tənvin qəbul etməyən “əl-məmnü minəs-sarf” sözlərdən olarsa, nisbət şəkilçisi qoşularkən ء “əlif məmdudə” و hərfinə çevrilir. Məsələn:

سَمَاء - سَمَائِي
صَحْرَاء - صَحْرَاوِي

5. Sonu “tə mərbuta” ة ilə bitən sözlərə nisbət şəkilçisini qoşarkən sözün sonundakı “tə mərbuta” ە düşür. Məsələn:

مَكَّة - مَكِّي
بَصْرَة - بَصْرِي

6. İkinci hərfi kəsrali olan üçhərfləli sözlərə nisbət şəkilçisini qoşarkən kəsrali hərf fəthələşir. Məsələn:

نَمِر - نَمَرِي

Qeyd 1: ي (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisini isimlərə qoşarkən başqa dəyişikliklər də mövcuddur. Bu dəyişiklikləri ətraflı öyrənmək üçün “Sarf” kitablarına qayıtmaq lazımdır.

Qeyd 2: Nisbi sifətlərin muənnəsi (qadın cinsi) adi sifətlər kimi sonuna “tə mərbuta” ة, əlavə etməklə düzəlir. Məsələn:

مَعْلَمٌ مَدْرَسِيٌّ - مَدْرَسَةٌ مَدْرَسِيَّةٌ məktəb lövhəsi
رَجُلٌ مَكِّيٌّ - امْرَأَةٌ مَكِّيَّةٌ Məkkəli kişi

مَعَانِي "إِمَّا ... , وِإِمَّا ..."

"ya ..., ya da ..." bağlayıcısının mənaları

"... إِمَّا , وِإِمَّا ..." "ya ..., ya da ..." bağlayıcısı bir çox mənalara üçün işlənir:

1. التَّفْصِيلُ "Bölüsdürmə, təfəsilat vermə". Məsələn:

الاسْمُ إِمَّا مُذَكَّرٌ, وِإِمَّا مُؤَنَّثٌ

İsim ya muzəkkər, ya da muənnəs olur.

Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾

"Şübhəsiz ki, Biz ona yol göstərdik! O, ya şükür edəndir, ya da naşükürdür" (əl-İnsan, 3)

2. الشَّكُّ "Şəkk və ehtimal". Məsələn:

إِبْرَاهِيمُ إِمَّا مَرِيضٌ, وِإِمَّا مُسَافِرٌ

İbrahim ya xəstədir, ya da müsafirdir

3. التَّخْيِيرُ "Seçim vermək". Məsələn:

إِمَّا أَنْ تَزُورَنِي, وِإِمَّا أَنْ أَزُورَكَ

Ya sən məni ziyarət edəcəksən, ya da mən səni

4. الْإِبَاحَةُ "İcazə vermək". Məsələn:

اقْرَأْ إِمَّا شِعْرًا, وِإِمَّا قِصَّةً

Ya şe'r, ya da hekayə oxu!

(yəni ikisindən hər hansı birini edə bilərsən)

5. الْإِبْهَامُ "Qeyri – müəyyənlik". Məsələn:

الْعَصَاةُ إِمَّا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ, وِإِمَّا يُتُوبُ عَلَيْهِمْ

Allah günahkarlara ya əzab verəcək, ya da onları bağışlayacaq
(yəni bu ikisindən hansı birinin olacağı məlum deyil)

اسْمُ الْجِنْسِ الْجَمْعِيِّ

Cəm bildirən ümumi isimlər

İsimlər cəmiyyətdəki tutduğu yerə, həmcinsliyinə görə iki növə bölünür:

1. اسمُ الْجِنْسِ Ümumi isimlər – eynicinsli əşyaların adlarına deyilir. Məsələn: قَلَمٌ, بَيْتٌ, حَقِيقَةٌ və s.
2. الْعِلْمُ Xüsusi isimlər – varlığı tək olması ilə fərqlənən əşyaların adlarına deyilir. Xüsusi isimlərə insan adları, coğrafi adlar, şəhər və ölkə adları və s. aiddir. Məsələn: حَامِدٌ, أَذْرَبِيْجَانُ və s.

Ərəb dilində bir qrup ümumi isimlərin cəmi ilə tək yalnız تە “tə mərbuta” və ya يَ (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisi ilə fərqlənir. Bu cür isimlər adətən cəm halda işlənilir və اسمُ الْجِنْسِ الْجَمْعِيِّ “cəm bildirən ümumi isimlər” adlanırlar. Cəm bildirən ümumi isimlərin tək onların sonuna تە “tə mərbuta” və ya يَ (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisi əlavə edilməklə düzəlir. Məsələn:

الْجَمْعُ Cəm	الْمُفْرَدُ Tək
كَلِمٌ sözlər	كَلِمَةٌ söz
سَمَكٌ balıqlar	سَمَكَةٌ balıq
شَجَرٌ ağaclar	شَجَرَةٌ ağac
أَرَبٌ ərəblər	أَرَبِيٌّ ərəb
رُومٌ rumlular	رُومِيٌّ rumlu
تُرْكٌ türklər	تُرْكِيٌّ türk

Cədvəldən gördüyümüz kimi isimlərin cəmi ilə tək arasındakı fərq yalnız تە “tə mərbuta” və ya يَ (şəddəli “yə”) nisbət şəkilçisidir.

Qeyd: اِسْمُ الْجِنْسِ الْجَمْعِيِّ “cəm bildirən ümumi isimlər” cümlədə həm muzəkkər, həm də muənnəs qrammatik xüsusiyyəti kəsb edə bilər. Sözə görə muzəkkər, mənaca isə qeyri-aqilin cəmi olduğuna görə muənnəs qrammatik xüsusiyyətləri kəsb edir. Məsələn:

السَّمَكُ لَدَيْكَ – السَّمَكُ لَدَيْهِ

4. DÖRDÜNCÜ DƏRS

اسْمُ الْفَاعِلِ

“İsmu fail” (indiki zaman feli sifəti)

Ərəb dilində fellərdən sabit vəznələr (modellər) üzrə bəzi qrup sözlər düzəlir. Fellərdən düzələn bu qrup sözlərə الْمُشْتَقَّاتُ “**törəmə sözlər**” deyilir. “Törəmə sözlər” aşağıdakılardır:

1. اسْمُ الْفَاعِلِ “İsmu fail” (İndiki zaman feli sifəti).
2. اسْمُ الْمَفْعُولِ “İsmu məful” (Keçmiş zaman feli sifəti).
3. اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ “İsmu zaman və məkan” (Zaman və məkan bildirən isimlər).
4. اسْمُ الْأَلَةِ “İsmu alət” (Alət bildirən isimlər).

الْمُشْتَقَّاتُ “Törəmə sözlər” həm “mücərrəd”¹ (sadə) fellərdən, həm də “məzid”² (düzəltmə) fellərdən düzələ bilər.

İndi isə biz bu və gələcək dərslərimizdə “törəmə sözləri” bir-bir götürüb onların bablarını və fellərdən düzəlmə formasını öyrənəcəyik.

اسْمُ الْفَاعِلِ “İsmu fail”

تَعْرِيفُهُ: اسْمُ الْفَاعِلِ – اسْمٌ يُصَاغُ مِنَ الْفِعْلِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَنْ قَامَ بِالْفِعْلِ.

Tərif: “İsmu fail” – felin məlum növündən düzələn və feli icra edəni bildirən isimdir.

“İsmu fail” azərbaycan dilində “indiki zaman feli sifət”ə deyilir və fellərin **məlum növünün** sonuna **-an**² ikivariantlı şəkilçi əlavə etməklə düzəlir¹. Məsələn: qaç-**an**, gəl-**ən**, ged-**ən** və s.

¹ “Mücərrəd” (sadə) fellər – yalnız kök hərflərindən ibarət olan fellərə deyilir və iki yerə bölünür: 1- “Üçköklü mücərrəd” – yalnız üç kök hərfdən ibarət olur; 2- “Dördköklü mücərrəd” – dörd kök hərfdən ibarət olan fellərə deyilir.

² “Məzid” (düzəltmə) fellər – tərkibində kök hərflərindən əlavə “zəid” (əlavə olunmuş) hərflər olan fellərə deyilir və iki yerə bölünür: 1- “Üçköklü məzid” – tərkibində üç kök hərfdən əlavə “zəid” (əlavə olunmuş) hərflər olan fellərə deyilir; 2- “Dördköklü məzid” – tərkibində dörd kök hərfdən əlavə “zəid” (əlavə olunmuş) hərflər olan fellərə deyilir.

صِيَاغَةُ اسْمِ الْفَاعِلِ مِنَ الْأَفْعَالِ

“İsmu fail”in düzəlmə qaydası

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” fellərdən “ismu fail” فَاعِلٌ vəznində düzəlidir. Yəni I kök hərfindən sonra ا əlif əlavə olunur, sonndan ikinci hərf (II kök) kəsrləşir. Məsələn:

ذَاهِبٌ gedən ذَهَبَ getdi

كَاتِبٌ yazan كَتَبَ yazdı

ضَارِبٌ vuran ضَرَبَ vurdu

غَيْرُ السَّلَامِ “qeyri-səlim” (salamat olmayan) üçköklü fellərdən “ismu fail” düzələrkən kök hərflərində bəzi dəyişmələr baş verir. Bu dəyişmələr aşağıdakılardır:

1. أَجُوفٌ “Boş” fellərdən “ismu fail” düzələrkən xəstə hərf (II kök hərfi) həmzəyə ء çevrilir. Məsələn:

قَائِلٌ deyən ← قَاوِلٌ ← قَالَ dedi

نَائِمٌ yatan ← نَاوِمٌ ← نَامَ yatdı

بَائِعٌ satan ← بَايِعٌ ← بَاعَ satdı

“Boş” fellərdən “ismu fail” düzələrkən xəstə hərfin həmzəyə ء çevirilməsi aşağıdakı elal qaydasına əsaslanır:

Qayda: Əgər xəstə hərf ا “əlifdən” sonra gələrsə, həmzəyə ء çevrilir.

2. نَاقِصٌ “Naqis” fellərdən “ismu fail” düzələrkən felin sonundakı xəstə hərf kəsrdən sonra gəldiyinə görə ي “yə” hərfinə çeviriləcək və “ismu fail” “mənqus” isim olacaq.

¹ Fel kökü saitlə bitdikdə bitişdirici “y” samiti əlavə olunur. Məsələn: oxu-y-an, ağla-y-an və s.

Digər manqus isimlərdə olduğu kimi, burada da sondakı ي “yə” hərfinin sabit olması, yaxud düşməsi müəyyən şərtlər daxilində baş verir¹. Məsələn:

اَبَايَ ağladı ← اَبَايَ ← اَبَايَ ağlayan (اَبَايَ)

اَدَا çağırdı ← اَدَا ← اَدَا çağırان (اَدَا)

اَخَشِيَ qorxdı ← اَخَشِيَ ← اَخَشِيَ qorxan (اَخَشِيَ)

“Naqis” fellərdən “ismu fail” düzəlkən felin sonundakı xəstə hərfin ي “yə” hərfinə çevirilməsi aşağıdakı elal qaydasına görədir:

Qayda: Əgər sonda gələn hərəkəli xəstə hərf (و ي) sözüün dördüncü hərfi və ya sayca ondan yuxarı olarsa, dilə rahat olsun deyə xəstə hərfin hərəkəsi düşür və o, sukunlaşır.

3. مُضَعَّفٌ “mudaaf” (qoşa hərfləli) fellərdən “ismu fail” düzəlkən idğam (qoşa hərflər) açılmaz. Əlifdən sonra yanaşı gələn iki hərəkəli qoşa hərflərdən biri idğam qaydasına əsasən sukunlaşır, sonra idğam olunur.

اَحْبَحَ həcc etdi ← اَحْبَحَ ← اَحْبَحَ hacı

اَتَمَسَّ toxundu ← اَتَمَسَّ ← اَتَمَسَّ toxunan

اَمَدَّ uzatdı ← اَمَدَّ ← اَمَدَّ uzadan

4. I kök hərfi ا “həmzə” olan مَهْمُوزٌ “məhmuz” fellərdən “ismu fail” düzəlkən “həmzə” ilə əlif birləşib آ “mədd əlifə” (uzatma əlifə) çevrilir. Məsələn:

اَأَخَذَ götürdü ← اَأَخَذَ ← اَأَخَذَ götürən

اَأَكَلَ yedi ← اَأَكَلَ ← اَأَكَلَ yeyən

¹ Bax. Birinci dər: “Manqus isimlərin sonundakı ي “yə” hərfinin sabit olması və düşməsi halları”. Səh. 22.

أَمِينَ ← أمينٌ ← أمينٌ olan

Qeyd 1: Digər adi isimlər kimi, “ismu fail” də ismin xüsusiyyətlərini daşıyır. Yəni təkdə, cəmdə, ikilikdə, muzəkkər və muənnəsə ola bilər, mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edir və s. Məsələn:

- المُدَّرِّسُ خَارِجٌ مِنَ الْفَصْلِ - Müəllim sinifdən çıxır
- الْمُدَّرِّسَةُ خَارِجَةٌ مِنَ الْفَصْلِ - Müəllimə sinifdən çıxır
- الطُّلَابُ خَارِجُونَ مِنَ الْفَصْلِ - Tələbələr sinifdən çıxırlar
- الطَّالِبَاتُ خَارِجَاتٌ مِنَ الْفَصْلِ - Tələbə qızlar sinifdən çıxırlar
- الطَّالِبَانِ خَارِجَانِ مِنَ الْفَصْلِ - İki tələbə sinifdən çıxır
- الْكِتَابُ أَيْنَ مَالِكُهُ؟ - Kitabın sahibi haradadır?

صِيَاغَةُ اسْمِ الْفَاعِلِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ

“Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin “ismu fail”i

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” olmayan (“dördköklü” (mücərrəd və məzid) və “üçköklü məzid”) fellərin “ismu fail”i mudaridən (indiki zaman formasından) düzəlir. Bunun üçün indiki zaman formasında mudari (indiki zaman) hərfini — dammalı “mim”lə əvəz edib, sondan ikinci hərfi kəsreləşdiririk. Məsələn:

- أَخْرَجَ çıxartdı - çıxarır ← يُخْرِجُ ← مَخْرَجٌ çıxaran
- عَلَّمَ öyrətdi – öyrədir ← يُعَلِّمُ ← مُعَلِّمٌ müəllim
- جَاهَدَ cihad etdi – cihad edir ← يُجَاهِدُ ← مُجَاهِدٌ cihad edən

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ صِيَاغَةَ اسْمِ الْفَاعِلِ مِنَ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمَجْرَدَةِ

Suləsi (üçköklü) mücərrəd fellərdən “ismu fail”in düzəlməsini
bəyan edən cədvəl

Felin əslı və baş verən dəyişmə أَصْلُهُ وَالتَّغْيِيرَاتُ	“İsmu fail” اسْمُ الْفَاعِلِ	Felin növü نَوْعُ الْفِعْلِ	Fel الْفِعْلُ
yoxdur	عَالِمٌ	(səlim) السَّالِمُ	عَلِمَ
أَكَلٌ ā və ı birləşməsi Ā çevrilir	آكِلٌ	(məhmuz) مَهْمُوزٌ	أَكَلَ
yoxdur	وَاقِفٌ	(misal) مِثَالٌ	وَقَفَ
قَالَ , بَاعَ w və xəstə hərfləri əlifdən sonra — həməzəyə çevrilib	قَائِلٌ بَائِعٌ	(boş) أَجَوْفٌ	قَالَ بَاعَ
دَاعَوْ , رَامِي , خَاشِي Xəstə hərf kəsərdən sonra gəlidiyinə görə “yə” hərfinə çevirilmiş və “ismu fail” “manqus” ismə çevrilib	دَاعٍ (الدَّاعِي) رَامٍ (الرَّامِي) خَاشٍ (الْخَاشِي)	(naqis) نَاقِصٌ	دَعَا رَمَى خَشِيَ
حَاجَجٌ Əlifdən sonra yanaşı gələn iki qoşa hərf idğam olunub	حَاجٌّ	مُضَعَّفٌ	حَجَّ

مَا الْعَامِلَةُ عَمَلٌ لَيْسَ (مَا الْحِجَارَةُ)

مَا inkar ədatı naqis felinin əməlini edən لَيْسَ

Əvvəlki dərslərimizdə ən-Nəvasixlər barədə danışdıq və bildik ki, ən-Nəvasixlər ismi cümləyə təsiri baxımından üç qismə bölünür:

1. Bir qism mübtədanı mənsub (təsirlikdə), xəbəri mərfu (adlıqda) edir. Bunlar: إِنَّ və onun bacılarıdır. Yəni əməldə ona oxşayan ədatlardır: (إِنَّ, أَنْ, لَعَلَّ, كَأَنَّ, لَكِنَّ, لَيْتَ)
2. Bir qism mübtədanı mərfu (adlıqda), xəbəri mənsub (təsirlikdə) edir. Bunlar: كَانَ və onun bacılarıdır. Yəni əməldə ona oxşayan fellərdir. (كَانَ, لَيْسَ, كَادَ, زَالَ ...) və s.
3. Bir qism isə həm mübtədanı, həm də xəbəri mənsub (təsirlikdə) edir. Bunlar: ظَنَّ və onun bacılarıdır. Yəni əməldə ona oxşayan fellərdir.

Daha sonra ismi cümləyə daxil olub mübtədanı mərfu (adlıqda), xəbəri mənsub (təsirlikdə) edən كَانَ və onun bacıları haqda danışdıq və bildik ki, كَانَ və onun bacıları (كَانَ, لَيْسَ, كَادَ, زَالَ ...) “naqis” fellərdir¹. Yəni tam fellər kimi “faili” (feli icra edən) olmur. كَانَ və onun bacıları felin əlamətlərini qəbul edib, fel kimi zamana (keçmiş, indiki, əmr) və şəxsə görə hallanmalarına baxmayaraq tam fellər kimi fail deyil, isim və xəbər tələb etdiklərinə görə “naqis fellər” adlanırlar. كَانَ və onun bacıları (كَانَ, لَيْسَ, كَادَ, زَالَ ...) barədə ötən dərslərimizdə ətraflı danışdıq.

Bəzi hərfilər ismi cümləyə təsir və xəbəri inkar etmə baxımından لَيْسَ naqis felinə bənzəyirlər. Bu hərfilər (مَا, لَا, لَاتَ, إِنَّ) ədatlarıdır.

¹ Ərəb dilində fellər cümlədəki mövqeyinə görə iki növə ayrılır:

1. Tam fellər – fail (feli icra edən) tələb edən fellərdir.
 2. Naqis fellər – fail deyil, isim və xəbər tələb edən fellərdir. كَانَ və onun bacıları kimi.
- Başqa bir rəyə görə, tam fellər həm hərəkətə, həm də zamana dəlalət etdiyi halda, naqis fellər yalnız zamana dəlalət edir.

اِنْ, لا, لاتْ, هَـ hərfləri mənaca xəbəri inkar etdiklərinə görə, təsir baxımından isə, ismi cümləyə daxil olub, mübtədanı raf (adlıqda), xəbəri nasb (təsirlikdə) etdiklərinə görə كَيْسَ naqis felinə bənzəyirlər. Buna görə də bu hərflər “كَيْسَ naqis felə bənzəyən ədatlar” adlanırlar. Həm də, كَيْسَ - nin əməlini¹ etdiklərinə görə كَان - nin bacılarından sayılırlar. Bu ədatların hər birinin كَيْسَ - nin əməlini etməsi üçün özlərinə xas olan şərtləri vardır. Bu dərsimizdə bu ədatlardan biri olan - مَا ədatı haqda – danışacağıq və onun hansı şərtlər daxilində كَيْسَ - nin əməlini etməsini biləcəyik.

مَا أَلْحَازِيَّةُ وَشُرُوطُ إِعْمَالِهَا

Hicaz qəbilələrinin işlətdiyi مَا ədatı və onun işlənmə şərtləri

كَيْسَ naqis felinə bənzəyən مَا ədatı əslində adi inkar ədatıdır. Yəni ismi cümlələrə daxil olub, mübtədaya aid olan xəbərin indiki zamanda mövcudluğunu inkar edir və “deyil, yoxdur” mənasını verir. Bu ədat بَنُو تَمِيم “Bənu Təميم” qəbiləsinin dilində ismi cümləyə təsir etmir. Məsələn:

مَا حَامِدٌ طَالِبٌ – Həmid tələbə deyil

Bu cümlədə حَامِدٌ mübtədə, طَالِبٌ isə xəbərdir. مَا ədatı bu cümləyə təsir etməyib. Bu, “Bənu Təميم” qəbiləsinin dilindədir.

Hicaz² qəbilələrinin dilində isə, مَا ədatı كَيْسَ naqis felinin əməlini edir. Yəni ismi cümləyə daxil olub mübtədanı raf (adlıqda), xəbəri

¹ كَيْسَ - nin əməli – ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı rafda, xəbəri isə nasbda etməsidir. Bu zaman mübtədə “isim كَيْسَ”, xəbər isə “xəbər كَيْسَ” adlanır.

² Hicaz dedikdə, Məkkə, Mədinə və onun ətrafında yaşayan ərəb qəbilələri nəzərdə tutulur.

nasb (təsirlikdə) edir. Bu zaman mübtəda “isim مَا”, xəbər isə “xəbər مَا” adlanır. Yuxarıdakı cümləni hicaz qəbilələri belə deyir:

مَا حَامِدٌ طَالِبًا (بِطَالِبٍ) – Həmid tələbə deyil

Bu cümlədə حَامِدٌ isim مَا, طَالِبٌ isə xəbər مَا -dir. مَا ədatı نَاقِسْ naqis feli kimi bu cümləyə təsir edərək mübtədanı raf, xəbəri isə nasb etmişdir. Həmçinin, xəbəri indiki zamanda inkar edərək “deyil” mənasını vermişdir.

نَاقِسْ naqis felinin əməlini edən مَا ədatı hicaz qəbilələrinin dilində işləndiyi üçün bu ədata مَا الْحِجَازِيَّةُ (Hicazlıların مَا ədatı) deyilir.

İnkar bildirən مَا ədatının işlənməsində hicazlıların dili “Bənu Təmin” qəbiləsinin dilindən daha məşhurdur. Qurani Kərim də məhz bu dildə nazil olmuşdur.

Allah ﷻ buyurur:

﴿مَا هَذَا بَشَرًا﴾

“Bu ki bəşər deyil.” (Yusif, 31)

Qeyd: نَاقِسْ naqis feli kimi hicazlıların مَا ədatının xəbəri də əksər hallarda (بِ) hərfu-cəri ilə yanaşı gələrək məcrur olur. Lakin نَاقِسْ inkar felindən fərqli olaraq مَا ədatı bütün şəxslərdə dəyişməz qalır. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

“Rəbbin nə etdiklərinizdən xəbərsiz deyildir.” (Hud, 123)

شُرُوطُ إِعْمَالِ "مَا" عَمَلَ "لَيْسَ" فِي الْجُمْلَةِ الاسْمِيَّةِ

مَا ədatının kimsə kimi ismi cümləyə təsir etməsinin şərtləri

Bildiyimiz kimi مَا ədatı hicaz qəbilələrinin dilində لَيْسَ naqis felinin əməlini edir. Lakin مَا ədatı hicaz qəbilələrinin dilində yalnız müəyyən şərtlər daxilində لَيْسَ naqis felinin əməlini edir. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

1. مَا ədatının daxil olduğu ismi cümlənin xəbərindən əvvəl لَا

“başqa” istisna ədatı gəlməsin. Əgər مَا ədatının xəbərindən əvvəl لَا “başqa” istisna ədatı gələrsə, مَا ədatı ismi cümləyə təsir etmir və xəbəri nasb (təsirlikdə) etməyəcək. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾

*“Mühəmməd ancaq bir elçidir. Ondan əvvəl də elçilər gəlib
getmişlər. Məgər o ölərsə və ya öldürülərsə siz gerimi
dönəcəksiniz?” (Ali İmran, 144)*

2. مَا ədatının daxil olduğu ismi cümlənin xəbəri mübtədadan əvvəl gəlməsin. Əgər ismi cümlədə xəbər müəyyən səbəblərə görə mübtədadan əvvəl gələrsə, مَا ədatı cümləyə təsir etməyəcək. Məsələn:

مَا طَالِبٌ حَامِدٌ – Həmid tələbə deyil

3. مَا ədatından sonra إِنَّ ədatı əlavə olunmasın. Əgər مَا ədatından sonra إِنَّ ədatı əlavə olunarsa, مَا ədatı cümləyə təsir etməyəcək¹. Məsələn:

مَا إِنَّ الطَّالِبَ غَائِبٌ – Tələbə qaib deyil

¹ Bəzi dilçi alimlər bunu şərt görmür.

5. BEŞİNCİ DƏRS

اسْمُ الْمَفْعُولِ

“İsmu məful” (keçmiş zaman feli sifəti)

تَعْرِيفُهُ: اسْمُ الْمَفْعُولِ - اسْمٌ يُصَاغُ مِنَ الْفِعْلِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَجْهُولِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَا وَقَعَ عَلَيْهِ الْفِعْلُ.

Tərif: “İsmu məful” – felin məchul növündən düzələn və üzərində fel icra olunmuş ismi bildirən törəmə sözdür.

“İsmu məful” azərbaycan dilində “keçmiş zaman feli sifət”ə deyilir və fellərin **məchul növünün** sonuna –mı⁴ dördvariantlı şəkilçi əlavə etməklə düzəlir. Məsələn: yazıl-mı⁴, açıl-mı⁴, vurul-mı⁴ və s.

Qeyd: “İsmu fail” və “ismu məful”un təriflərinə diqqət etsək görərik ki, “ismu fail” felin **məlum növündən**, “ismu məful” isə felin **məchul növündən** düzəlir. Çünki “ismu fail”, feli icra edən isimdir. Fail isə felin məlum növündə olur.

“İsmu məful” üzərində faili bilinməyən fel icra olunmuş ismi bildirir və burada feli icra edən “fail” naməlum olur. Bu da felin məchul növündə olur. Məhz buna görə də tərifdə “**felin məchul növündən düzələn**” deyilir.

Bu qayda azərbaycan dilinə də uyğundur. Nümunələrə fikir versək görərik ki, “ismu fail” (indiki zaman feli sifət) fellərin **məlum növünün** sonuna –an² ikivariantlı şəkilçi əlavə etməklə düzəlir, “ismu məful” (keçmiş zaman feli sifət) isə fellərin **məchul növünün** sonuna –mı⁴ dördvariantlı şəkilçi əlavə etməklə düzəlir.

صِيَاغَةُ اسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْأَفْعَالِ

“İsmu məful”un düzəlmə qaydası

Qayda: “İsmu məful” yalnız “mutəaddi” (təsirli) fellərdən düzəlidir. “Üçköklü mücərrəd” fellərdən “ismu məful” مَفْعُولُ vəznində düzəlidir. Yəni felin əvvəlinə مَ fəthəli “mim” əlavə olunur, I kök sukunlaşır, II kök hərfi dammlaşır və II kökdən sonra و sakin “vav” hərfi əlavə olunaraq uzadılır. Məsələn:

ضَرَبَ vurdu ← مَضْرُوبٌ vurulmuş

كَتَبَ yazdı ← مَكْتُوبٌ yazılmış

أَكَلَ yedi ← مَأْكُولٌ yeyilmiş

Qeyd: “İsmu məful”larla bildirilən hərəkət özlüyündə indiki zamana da aid ola bilər. Bunun üçün felin məchul növünün sonuna –an² şəkilçisi artırılır. Məsələn:

مَضْرُوبٌ vurulmuş / vurulan

مَكْتُوبٌ yazılmış / yazılan

مَأْكُولٌ yeyilmiş / yeyilən

“İsmu fail” kimi, “ismu məful” da غَيْرُ السَّلَامِ “qeyri-səlim” (salamat olmayan) üçköklü fellərdən düzələrkən kök hərflərində bəzi dəyişmələr baş verir. Bu dəyişmələr aşağıdakılardır:

1. **Qayda:** أَحَوْفُ “Boş” fellərin “ismu məful”u mudari (indiki-gələcək zaman) felindən düzəlidir. Bunun üçün mudari hərfini مَ fəthəli “mim”-lə əvəz edib, felin son hərfini (III kökü) dammalı tənvinlə (ـٌ) hərəkələyirik.

Məsələn:

قَالَ dedi ← يَقُولُ deyilmiş ← مَقُولٌ

بَاعَ satdı ← يَبِيعُ satılmış ← مَبِيعٌ

قَالَ felinin “ismu məful”u əslində مَقُولُ, بَاع felinin “ismu məful”u isə əslində مَبِيعٌ olmalı idi. Bu fellərin “ismu məful”larının مَقُولٌ və مَبِيعٌ olmasına səbəb aşağıdakı elal qaydalarıdır:

Qayda: Hər bir hərəkəli xəstə hərfdən əvvəlki hərf “səhih” sukunlu olarsa, bu zaman xəstə hərf öz hərəkəsini özündən əvvəlki “səhih” sakin hərfə verir, özü isə hərəkəsinə uyğun hərfə çevrilir.

مَقُولٌ və مَبِيعٌ sözlərində و və ي hərfləri öz hərəkələrini (dammanı) əvvəlki hərfə verərək sukunlaşırlar. İki sakin hərf (sakin xəstə hərflər və و mədd hərfi) yanaşı gəldiyi üçün مَفْعُولٌ vəzninin و mədd hərfi düşür. Nəticədə, مَقُولٌ çevirilib مَقُولٌ مَبِيعٌ çevirilib مَبِيعٌ olur. Daha sonra مَبِيعٌ sözündəki ب “bə” hərfinin damması ي “yə” hərfinə uyğunlaşmaq üçün kəsre ilə əvəz olunub və مَبِيعٌ şəklini alıb.

Qeyd: Əgər “boş” felin II kök hərfi mudaridə ا əlif olarsa, “ismu məful” düzələrkən əlif öz əsl hərfi ilə əvəz olunur¹. Məsələn:

قَرَخَ qorxdı - qorxur ← يَخَافُ ← قَرَخَ مُخَوْفٌ
 حَآبٌ çəkindi – çəkinir ← يَهَابُ ← حَآبٌ مَهِيْبٌ

¹ Feldə xəstə hərfin əslini bilmək üçün onun məsdərinə qayıtmaq lazımdır. Məsələn:

يَخَافُ felinin məsdəri خَوْفٌ – dur, deməli, خَافٌ felində əlifin əsl hərfidir.

يَهَابٌ felinin məsdəri هَيْبٌ – dur. Deməli, هَابٌ felində əlifin əsl hərfidir.

2. **Qayda:** نَاقِصٌ “Naqis” fellərin “ismu məful”u da mudari felindən düzəlir. “Boş” fellərdə olduğu kimi “naqis” fellərdə də mudari hərfini مَ fəthəli “mim”-lə əvəz edirik, son hərfi (III kökü) isə (—) şəddəli tənvinlə hərəkələyirik. Məsələn:

دَعَا ← يَدْعُو ← مَدْعُوْ ← çağırılmış
رَمَى ← يَرْمِي ← مَرْمِيْ ← atılmış

دَعَا felinin “ismu məful”u əslində مَدْعُوْ, رَمَى felinin “ismu məful”u isə əslində مَرْمِيْ olmalı idi. Bu fellərin “ismu məful”larının مَدْعُوْ və مَرْمِيْ olmasına səbəb aşağıdakı elal qaydalarıdır:

و مَدْعُوْ sözündə sadəcə, yanaşı gələn sakin və hərəkəli و “vav” hərfləri biri-birinə idğam olunub. Bildiyimiz kimi yanaşı gələn iki eyni hərfdən biri sakin, digəri hərəkəli olarsa, bu hərflər idğam olunurlar.

و مَرْمِيْ sözündə و və ي hərfləri yanaşı gəlmişlər. Bu hərflərdən birincisi (و) sakin, digəri hərəkəlidir.

Qayda: Biri sakin, digəri hərəkəli olmaqla و və ي hərfləri yanaşı gələrsə, و hərfi ي “yə” hərfinə çevrilir.

و hərfinin çevirildiyi ي ilə felin ي – si biri-birinə idğam olunur. ي hərfindən əvvəlki hərf isə dilə rahatlıq üçün kəsrləşir. Nəticədə, söz مَرْمِيْ şəklini alır.

3. مُضَعَّفٌ “mudaaf” (qoşa hərfli) fellərdən “ismu məful”u düzələrkən idğam (qoşa hərflər) açılır. İdğamın açılmağına səbəb isə مَفْعُولُ vəzninin و mədd hərfinin qoşa hərflərin arasına daxil olmasıdır. Məsələn:

toxundu مَسَّ ← toxunulmuş مَمْسُوسٌ

uzatdı مَدَّ ← uzadılmış مَمْدُودٌ

Qeyd 1: مِثَالٌ “Misəl” və مَهْمُوزٌ “məhmuz” (həmzəli) fellərin “ismu məful”u düzələrkən kök hərflərində heç bir dəyişiklik baş vermir. Məsələn:

tapdı وَجَدَ ← tapılmış وَجُودٌ

soruşdu سَأَلَ ← soruşulmuş مَسْئُولٌ

صِيَاغَةُ اسْمِ الْفَاعِلِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمَجْرَدَةِ

“Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin “ismu fail”i

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” olmayan (“dördköklü” (müjərrəd və məzid) və “üçköklü məzid”) fellərin “ismu məful”u mudaridən (indiki zaman formasından) düzəlir. Bunun üçün indiki zaman formasında mudari (indiki zaman) hərfini مٌ dammalı “mim”lə əvəz edib, sondan ikinci hərfi fəthələşdiririk. Məsələn:

çıxartdı - çıxarır أَخْرَجَ — يُخْرِجُ ← çıxarılmış مُخْرِجٌ

öyrətdi – öyrədir عَلَّمَ — يَعْلَمُ ← öyrədilmiş مُعَلِّمٌ

Qeyd 2: Təsirsiz fellərdən də “ismu məful” düzəlir. Lakin təsirsiz fellərdən düzələn “ismu məful”lardan sonra mütləq شِبْهُ جُمْلَةٍ “şibhu cümlə” işlətmək lazımdır. “Şibhu cümlə” – hərfu-cərr + isim və ya zərf + isimdən ibarət olan söz birləşməsinə deyilir¹. Məsələn:

getdi ذَهَبَ ← aparılmış مَذْهُوبٌ بِهِ

çıxdı خَرَجَ ← oradan çıxmış مَخْرُوجٌ مِنْهُ

oturdu جَلَسَ ← oturulmuş مَجْلُوسٌ عِنْدَهُ

¹ “Şibhu cümlə” sözünün mənası “cümləyə bənzər” deməkdir. Çünki hərfu-cərr və isim və ya zərf və isimdən ibarət olan söz birləşməsi cümlə mənasını verərək tam cümləyə bənzəyir.

جَدُولٌ يَبَيِّنُ صِيَاعَةَ اسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمَجْرَدَةِ

Suləsi (üçköklü) mücərrəd fellərdən “ismu məful”un düzəlməsini bəyan edən cədvəl

Felin əsli və baş verən dəyişmə أَصْلُهُ وَالتَّغْيِيرَاتُ	“İsmu məful” اسْمُ الْمَفْعُولِ	Felin növü نَوْعُ الْفِعْلِ	Fel الْفِعْلُ
yoxdur	مَعْلُومٌ	(səlim) السَّالِمُ	عَلِمَ
yoxdur	مَأْكُولٌ	(məhmuz) مَهْمُوزٌ	أَكَلَ
yoxdur	مَوْقُوفٌ	(misal) مِثَالٌ	وَقَفَ
مَقُولٌ, مَبِيعٌ, مَخَوْفٌ Xəstə hərflərin hərəkəsi özlərindən əvvəlki səhih sukunlu hərfə keçmiş, özləri isə sukunlaşmışlar. İki sakin hərfin yanası gəlməsi səbəbindən xəstə hərflər düşmüşlər.	مَقُولٌ مَبِيعٌ مَخَوْفٌ	(boş) أَجُوفٌ	قَالَ بَاعَ خَافَ
مَدْعُوفٌ Xəstə hərflə məfْعُولُ vəznin و hərfi idğam olunub	مَدْعُوفٌ	نَاقِصٌ وَآوِيٌّ (xəstə hərfi و olan naqis)	دَعَا
مَرْمُومِيٌّ, مَخْشُونِيٌّ Sakin و hərfi hərəkəli ي hərfindən sonra ي-yə çevrilib. Yanası gələn iki ي hərfi idğam olunub, و-dən əvvəlki hərf kəsrləşib	مَرْمُومِيٌّ مَخْشُونِيٌّ	نَاقِصٌ يَائِيٌّ (xəstə hərfi ي olan naqis)	رَمَى خَشِيَ
مَرْدُودٌ vəzninin و uzatma hərfi qoşa hərflərin arasına girmiş və idğam açılmışdır	مَرْدُودٌ	مُضَعَّفٌ	رَدَّ

6. ALTINCI DƏRS

إِسْمَا الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ

Zaman və məkan bildirən isimlər

تَعْرِيفُهُ: إِسْمَا الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ – إِسْمَانِ مَصُوغَانِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى زَمَنِ وَقُوعِ
الْفِعْلِ أَوْ مَكَانِهِ.

Tərif: Zaman və məkan bildirən isimlər (“ismu zaman və məkan”) – hərəkətin baş vermə zamanını və ya məkanını bildirmək üçün fellərdən düzələn törəmə sözlərdir.

Bu qrup isimlərdə məkani mənaya daha çox təsadüf edilir.

صِيَغَةُ إِسْمِي الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ مِنَ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمَجْرَدَةِ

Üçköklü mücərrəd fellərin “ismu zaman və məkan”ının düzəlmə qaydası

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” fellərdən “zaman və məkan bildirən isimlər” (“ismu zaman və məkan”) iki vəznə: مَفْعَلٌ və مَفْعُلٌ vəznlərində düzəlir.

A. مَفْعُلٌ vəznində iki halda düzəlir:

1. إِذَا كَانَ الْفِعْلُ مُعْتَلًّا نَاقِصًا

1- Əgər fel naqis olarsa. Məsələn:

Atılan yer və ya zaman ← مَرَمَى atdı - atır

Döyüş yeri və ya zamanı ← مَعَزَى döyüşdü - döyüşür

Görülən yer və ya zaman ← مَرَأَى gördü - görür

Qeyd: Naqis fellərdən “ismu zaman və məkan” düzələrkən xəstə hərfin əlif maqsuraya çevrilməsinə səbəb aşağıdakı elal qaydasıdır:

Qayda: Əgər felin sonunda gələn hərəkəli xəstə hərf (و ي) dördüncü və ya ondan yuxarı olarsa, dilə rahat olsun deyə xəstə hərfin hərəkəsi düşür və o sukunlaşır. مَرَمِي sözünün əsli مَعَزَى, مَعَزَى – nin əsli isə مَعَزُو və s.

2. إِذَا كَانَ الْفِعْلُ مُضَارِعُهُ مَفْتُوحَ الْعَيْنِ أَوْ مَضْمُومَهَا

2- Əgər felin mudarisinin II kök hərfi (felin ع -nı) — “damma” və ya — “fəthə” olarsa¹. Məsələn:

Stadion (oyun vaxtı) مَلَعَبٌ ← يَلْعَبُ oynadı - oynayır
Yeməxana (yemək vaxtı) مَطْعَمٌ ← يَطْعَمُ yedi - yeyir
Giriş (giriş vaxtı) مَدْخَلٌ ← يَدْخُلُ girdi - girir

Qeyd: أَجُوف “Boş” fellərdən مَفْعَلٌ vəznində “ismu zaman və məkan” düzələrkən xəstə hərflər elal qaydalarına əsasən dəyişərək əlifə çevrilirlər. Məsələn:

Təvaf edilən yer (zaman) مَطَافٌ ← يَطُوفُ təvaf etdi – təvaf edir
Yatılan yer (zaman) مَنَامٌ ← يَنَامُ yatdı - yatır
Durulan yer (məqam) مَقَامٌ ← يَقُومُ durdu - durur
مَطَافٌ sözünün əsli مَطُوفٌ – dır. Xəstə hərfin əlifə çevirilməsinə səbəb aşağıdakı elal qaydasıdır:

Qayda: Hər bir hərəkəli xəstə hərfdən əvvəlki hərf “səhih” sukunlu olarsa, bu zaman xəstə hərf öz hərəkəsini özündən əvvəlki “səhih” sakin hərfə verir, özü isə hərəkəsinə uyğun hərfə çevrilir.

¹ Yəni əgər fel يَفْعُلُ – فَعْلٌ və ya يَفْعُلُ – فَعْلٌ bablarından birində olarsa.

B. ^{فَعْلٌ} vəznində iki halda düzəlir:

1. إِذَا كَانَ الْفِعْلُ صَحِيحَ الْآخِرِ مَكْسُورَ الْعَيْنِ فِي الْمَضَارِعِ

1- Əgər fel sonu səhih¹ hərfli, mudarisinin II kök hərfi (felin ع -nı) — “kəsrə” olarsa². Məsələn:

Mənzil (enilən zaman) مَنَزَلَ — يَنْزِلُ ← مَنَزِلٌ

Məclis (oturulan zaman) جَلَسَ — يَجْلِسُ ← مَجْلِسٌ

Bank (ödənیلən zaman) صَرَفَ — يَصْرِفُ ← مَصْرِفٌ

Qeyd 1: أَجُوفُ — يَفْعُلُ babında olan “boş” fellərdən “ismu zaman və məkan” düzəltmək üçün mudari hərfini fəthəli “mim”-lə (مَ) əvəz edib, son hərfini dammalı tənvinlə (ـٌ) hərəkələyirik. Məsələn:

Sığınacaq yer (zaman) مَبِيتٌ ← يَبِيتُ — بَاتَ gecələdi – gecələyir

Satılan yer (zaman) مَبِيعٌ ← يَبِيعُ — بَاعَ satdı - satır

Qeyd 2: أَجُوفُ — يَفْعُلُ babında olan “boş” fellərin “ismu məful”u və “ismu zaman və məkan”ı eyni formada düzəltdiyi üçün hansı mənada işlənməsi yalnız cümlələrin məzmunundan bilinir. Məsələn:

الْبَيْتُ مَبِيعٌ Ev satılmışdır

أَيْنَ مَبِيعُ السَّمَكِ؟ Balıq satılan yer haradır?

¹ Yəni xəstə hərf olmayan.

² Yəni əgər fel يَفْعُلُ — فَعْلٌ babında olarsa.

2. إِذَا كَانَ الْفِعْلُ صَحِيحَ الْآخِرِ، مِثَالاً

2- Əgər fel sonu “səhih”¹ hərfli مِثَال “misəl”² olarsa.

Məsələn:

Dayanacaq وَقَفَ – يَقِفُ ← مَوْقِفٌ durdu – durur

Vədə yeri (zamanı) وَعَدَ – يَعِدُ ← مَوْعِدٌ vəd etdi – vəd edir

Qeyd 1: Mudarisinin II kök hərfi (felin ع –nı) — “damma” olan (yəni فَعْلٌ – يَفْعُلُ vəznin də olan) bəzi fellərin “ismu zaman və məkan”ı qaydaya uyğun olmayıb مَفْعِلٌ vəznində gəlmişdir. Qaydaya əsasən isə مَفْعُلٌ vəznində olmalı idi. Bu cür fellər məhdud sayda olub سَمَاعِي “səməi”- dir³. Məsələn:

Gündoğan (şərq) مَشْرِقٌ – يَشْرِقُ شَرْقٌ çıxmaq

Məşriq (qürub vaxtı) مَغْرِبٌ – يَغْرُبُ غَرْبٌ gizlənmək

Məscid مَسْجِدٌ – يَسْجُدُ سَجْدٌ səcdə etmək

Qeyd 2: Üçköklü mücərrəd fellərdən düzələn “zaman və məkan bildirən isimlər” مَفَاعِلٌ vəznində cəmlənirlər. Məsələn:

جَمْعُهُ Cəmi	إِسْمَا الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ
مَجَالِسُ (məclislər)	مَجْلِسٌ məclis
مَكَاتِبُ (yazı stolları)	مَكْتَبٌ yazı stolu
مَدَارِسُ (məktəblər)	مَدْرَسَةٌ məktəb

¹ Yəni sonu و və ya ي xəstə hərflərindən biri olmayan.

² مِثَال “Misəl” fellər - birinci kök hərfi و və ya ي olan fellərə deyilir. Bax. II kitab, 26-cı dər.

³ Yəni ərəblərdən belə eşidilmişdir.

صِيَاغَةُ اسْمِي الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ

“Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin “ismu zaman və məkan”ı

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” olmayan (“dördköklü” (müjərrəd və məzid) və “üçköklü məzid”) fellərin “ismu zaman və məkan”ı “ismu məful” kimi düzəlidir ¹. Yəni mudaridə (indiki zaman formasında) mudari (indiki zaman) hərfini م dammalı “mim”lə əvəz edib, sondan ikinci hərfi fəthələşdiririk. Sözüün məhz hansı mənada işlənməsi isə cümlənin məzmunundan bilinir. Məsələn:

Namazgah (namaz vaxtı) صَلَّيْ - يُصَلِّي ← مُصَلَّى namaz qılmaq

Ordugah (hərbi düşərgə) عَسَكَرَ - يُعَسِّكِرُ ← مُعَسَّكِرٌ hərbiyələşdirmək

Qeyd 3: Bəzən “ismu zaman və məkan” düzələrkən مَفْعَلٌ və مَفْعِلٌ vəznlərinin sonuna ة, ـة “tə mərbuta” əlavə edilir. Bu cür “ismu zaman və məkan”lar سَمَاعِي “səməi”²- dir və fəlin bu yerdə **daim və ya tez-tez baş verməsini bildirir**. Məsələn:

Məktəb مَدْرَسَةٌ - يَدْرُسُ - دَرَسَ öyrəndi – öyrənir

Məhkəmə مَحْكَمَةٌ - يَحْكُمُ - حَكَمَ hökm etdi – hökm edir

Kitabxana مَكْتَبَةٌ - يَكْتُبُ - كَتَبَ yazdı – yazır

Dərəcə مَنْزِلَةٌ - يَنْزِلُ - نَزَلَ endi - enir

¹ Yəni suləsi (üçköklü) “məzid” və rubai (dördköklü) fellərin “ismu məful”u və “ismu zaman və məkan”ı eyni formada olur.

² Yəni ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır.

7. YEDDİNCİ DƏRS

اسْمُ الْآلَةِ

Alət bildirən isimlər

تَعْرِيفُهُ: اسْمُ الْآلَةِ – اسْمُ مَصْنُوعٍ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَا وَقَعَ الْفِعْلُ بِوَاسِطَتِهِ.

Tərif: Alət bildirən isimlər (“ismu alət”) – feldən düzələn və felin onun vasitəsilə icra olunduğunu bildirən sözlərdir.

صِيَاغَةُ اسْمِ الْآلَةِ

Alət bildirən isimlərin düzəlmə qaydası

Qayda: Alət bildirən isimlər (“ismu alət”) əsasən mutəaddi¹ (təsirli) “üçköklü mücərrəd” fellərdən üç vəznə düzəlir:

1. مَفْعَلٌ Məsələn:

يَرَدُّ ← يَرَدُّ yonmaq

صَعِدَ ← صَعِدَ lift

قَصَّ ← قَصَّ kəsmək

2. مَفْعَلَةٌ Məsələn:

كُنَسَ ← كُنَسَ süpürgə

لَعَقَ ← لَعَقَ qaşiq

عَصَرَ ← عَصَرَ qısqac

3. مَفْعَالٌ Məsələn:

اَفْتَحَ ← اَفْتَحَ açmaq

قَلَّى ← قَلَّى qızartmaq

كَوَّى ← كَوَّى ütöləmək

¹ Alət bildirən isimlərin ləzimi (təsirsiz) fellərdən düzəlməsi çox nadirdir.

Qeyd 1: وَزَنٌ – يَزَنٌ felinin “ismu alət”i مِيزَانٌ kimidir. Qaydaya əsasən isə مِوزَانٌ olmalı idi. وُ hərfi xəstə hərfdir və kəsradən (—) sonra gəldiyinə görə elal qaydasına əsasən ي hərfinə çevrilir.

Qayda: Ortada gələn xəstə و hərfindən əvvəl kəsre (—) gələrsə و hərfi ي hərfinə çevrilir.

Qeyd 2: “İsmu alət”lərin fellərdən düzəlməsi سَمَاعِي “səməi”dir. Yəni hər bir felin “ismu alət”i yalnız o feldən “səməi” olana (ərəblərdən eşidilənə) əsaslanmalıdır. Əgər hər hansı bir felin “ismu alət”i ərəblərdən eşidilməyibsə, o zaman bu felin “ismu alət”ini yuxarıda göstərilən üç vəznədən hər hansı birində düzəltmək olar.

Qeyd 3: Bəzi “ismu alət”lər fellərdən düzəlmir¹ və müxtəlif vəznlərdə gəlirlər. Bu cür “ismu alət”lərə جَامِدٌ “dəyişməz” “ismu alət”lər deyilir. Feli olmayan və alət mənasını bildirən hər bir isim bu növə aiddir. Məsələn:

فَأَسٌ	بِذَاقٍ	قَلَمٌ	سَيْفٌ	رُمَحٌ	إِبْرَةٌ
balta	bıçaq,	qələm,	qılınc,	nizə,	iyne,

Qeyd 4: مَفْعَلَةٌ vəznində olan alət bildirən isimlər مَفَاعِلٌ vəznində cəmlənir. Məsələn:

مِكنَسَةٌ süpürgə ← مِكنَسٌ süpürgələr
مِلْعَقَةٌ qaşıq ← مِلْعَقُ qaşıqlar

Qeyd 5: مِفْعَالٌ vəznində olan alət bildirən isimlər مَفَاعِلٌ vəznində cəmlənir. Məsələn:

مِفْتَاحٌ açar ← مِفْتَاحُ açarlar

¹ Yəni feli olmur.

8. ƏSƏKİZİNCİ DƏRS

المَعْرِفَةُ وَالنَّكِرَةُ

Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik

Bildiyimiz kimi ərəb dilində isimlər iki qismə bölünür:

1. المَعْرِفَةُ “Məarifə” Müəyyən isimlər.
2. النَّكِرَةُ “Nəkira” Qeyri-müəyyən isimlər.

المَعْرِفَةُ, هُوَ: الاسمُ الَّذِي دَلَّ عَلَى مُعَيَّنٍ.

“Məarifə” Müəyyən isimlər – müəyyənliyə dəlalət edən isimlərdir.

النَّكِرَةُ, هُوَ: الاسمُ الَّذِي دَلَّ عَلَى غَيْرِ مُعَيَّنٍ.

“Nəkira” Qeyri-müəyyən isimlər – qeyri-müəyyənliyə dəlalət edən isimlərdir.

Bəzi isimlər öz leksik mənalарına görə “müəyyən” hesab olunurlar. Leksik mənalарına görə müəyyən hesab olunan isimlərə xüsusi isimlər (insan, şəhər və s. adları) və əvəzlilər (şəxs, işarə və nisbi əvəzlilər) daxildir.

Ərəb dilində qeyri-müəyyən isimlər morfoloji və sintaktik yollarla da müəyyənlik kəsb edə bilirlər. Morfoloji yolla müəyyənlik, isimlərin əvvəlinə اَلْ (əl) artikli (müəyyənlik ədatı) və ya müəyyən ədatlar əlavə edilməklə düzəlir.

Sintaktik yolla müəyyənlik isə, qeyri-müəyyən isimlərin söz birləşmələri tərkibində işlənərək müəyyənlik kəsb etməsi ilə yaranır.

أقسام المعرفة

Müəyyənliyin növləri

المعارف سبعة أقسام:

Müəyyənliyin yeddi növü var:

1. الضمائر “Damirlər” (Şəxs əvəzlilikləri).

تعريفه: الضمائر: اللفظ الموضوع للكناية عن المتكلم، أو المخاطب، أو الغائب.

Tərif: الضمائر “Damirlər” (Şəxs əvəzlilikləri) – danışanı (I şəxsi), dinləyəni (II şəxsi) və ya haqqında danışılanı (III şəxsi) bildirmək üçün zahir (görünən) isimlərin əvəzinə qoyulmuş xüsusi sözlərdir. Danışan المتكلم (أنا - mən, نحن - biz¹) **birinci** şəxs, dinləyən المخاطب (أنت, أنت - sən, أنتم, أنتم - siz) **ikinci** şəxs, barəsində danışılan الغائب (هي, هو, هما - o, هن, هم - onlar) isə **üçüncü** şəxsdir.

Zahir (görünən) isimləri damirlərlə əvəz etməkdə məqsəd sözü qısaltmaq, ixtisar etməkdir. Ərəb dilçiliyində buna الاختصار deyilir.

Damirlər المنفصل “ayrı yazılan” və المتصل “bitişən” olmaqla iki qismə bölünürlər. Həmçinin cümlədəki qrammatik mövqeyinə görə də ضمائر الرفع “raf (adlıq hal) damirləri”, ضمائر النصب “nasb (təsirlik hal) damirləri” və ضمائر الجر “cərr (yiyəlik hal) damirləri” olmaqla üç yerə bölünürlər.

Damirlər barədə dördüncü kitabın 10-cu dərində daha ətraflı danışılacaq.

¹ نحن “biz” damiri əsasən I şəxsin cəmi üçün işlənir. Lakin المتكلم المعظم نفسه “özünü mədh edən, tərifləyən I şəxsin təkisi” üçün də işləyə bilər. Qurani Kərimdə Allahın ﷻ özü barədə نحن “biz” deməsi də məhz bu baxımdandır. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ﴾

“Sizi Biz yaratdıq. Bəs nə üçün dirildiləcəyinizi təsdiq etmirsiniz?” (əl-Vaqiə, 57).

2. **الْعَلَمُ "Ələm"** (xüsusi isimlər).

تَعْرِيفُهُ: الْعَلَمُ, هُوَ: الْاسْمُ الَّذِي يُعَيِّنُ مُسَمَّاهُ بِلاَ قَرِينَةٍ.

Tərif: الْعَلَمُ "Ələm" – Adlandırılanı heç bir köməkçi sözə ehtiyac olmadan (birbaşa) müəyyən edən isimdir.

Tərifin şərh: الْعَلَمُ "Ələm" (xüsusi isimlər) – insan, məkan, heyvana və ya hər hansı bir əşyaya qoyulan addır. Hansı ki, bu ad onu, əlavə bir izahedici sözə ehtiyac olmadan sair həmcinslərindən fərqləndirir. "Ələm"lə müəyyənliyin digər növləri (damirlər, işarə əvəzlilikləri, isim movsullar və s.) arasındakı fərq budur ki, müəyyənliyin digər növləri təyin etdikləri isimləri söz, işarə, artıqlıq və s. bu kimi köməkçilər vasitəsilə müəyyənləşdirirlər. "Ələm" isə adlandırılan ismi özü, heç bir köməkçi sözə ehtiyac olmadan müəyyən edir.

Məsələn: مُحَمَّدٌ, عَبْدُ الرَّحْمَنِ, أُمُّ كَلْثُومٍ,

"Ələm" (Xüsusi isimlər) quruluşca الْفَرْدُ "sadə adlar" və الْمُرَكَّبُ "mürəkkəb adlar" olmaqla iki qismə bölünür.

- 1) الْفَرْدُ "Sadə adlar" – tək bir sözdən ibarət olan adlara deyilir. Məsələn: مُحَمَّدٌ, فَاطِمَةُ, إِبْرَاهِيمُ və s. Bu növ adların hamısı "əl-Morab" (hallanan) olur.
- 2) الْمُرَكَّبُ "Mürəkkəb adlar" – iki ismin izafətindən, qovuşmasından və ya tam cümlədən ibarət olan adlara deyilir. "Mürəkkəb adlar" üç cürdür:

a. الْمُرَكَّبُ الْإِضَافِي "İzafə formalı adlar". Məsələn: عَبْدُ

اللَّهِ, عَبْدُ الرَّحْمَنِ, سَيْفُ الدِّينِ və s. Bu cür adlar izafə tərkibli söz birləşməsi kimi hallanırlar. Yəni mudaf hallanır, mudafun-ileyh isə daim məcrur qalır.

b. الْمُرَكَّبُ الْمَرْجِي "İki sözün qovuşmasından düzələn adlar". Məsələn: رَاهَوِيَّةٌ, بَعْلَبَكُ, حَضْرَمَوْتُ, və s.

Bu cür adlardan sonu **وَيْهِ** ilə bitənlər kəsre üzərində “əl-məbni” olurlar (hallanmırlar). Digərləri isə tənvin qəbul etməyən **الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ** “əl-məmnū minəs-sarf” isimlər kimi hallanırlar.

- c. **المُرْكَبُ الإسْنَادِي** “Cümlə formalı adlar”. Bu adlar ismi və ya feli cümlələrdən ibarət olan adlardır. Məsələn:

مَا شَاءَ اللَّهُ (hərfən: Allahın istədiyidir!)

الْخَيْرُ نَازِلٌ (hərfən: xeyir gəlmişdir)

تَابَطَشَرًا (hərfən: şərri qoltuğuna almışdır)

Bu cür adlar cümlə kimi erab olunurlar.

“Ələm”in (xüsusi isimlərin) mənaca növləri

“Ələm” (xüsusi isimlər) ümumi mənaları baxımından üç yerə bölünürlər:

- 1) **إِسْمٌ** Ad - şəxsin və ya əşyanın özünə aid olan ad.

Məsələn: **حَامِدٌ, خَالِدٌ, الْحَسَنُ** və s.

- 2) **كُنْيَةٌ** Kunyə - övlad atası və ya anası olmasına görə verilərək əsasən **أَبٌ** “ata” və ya **أُمٌّ** “ana” sözləri ilə başlanan izafə şəkilli adlar¹. Məsələn: **أَبُو الْحَسَنِ, أُمُّ كَلْثُومٍ** və s.

- 3) **لَقَبٌ** Ləqəb – hörmət və ya istehza məqsədilə verilən adlar. Məsələn: hörmət məqsədilə verilən adlar:

الْفَارُوقُ (haqla batili ayıran), **الصَّدِّيقُ** (doğru danışan)

Ələ salmaq məqsədilə verilən: **كَلْبٌ** (it), **النَّبَّاحُ** (hürən)

¹ Kunyə həmçinin, **أَخٌ, أُخْتُ, بَنْتُ, ابْنٌ** sözləri ilə başlanan adlara da deyilir.

التَّرْتِيبُ بَيْنَ الْأَسْمِ وَالْكُنْيَةِ وَاللَّقَبِ

Mürəkkəb adlarda “ad”, “kunyə” və “ləqəb”in tərtibi

Adla ləqəb yanaşı gəldikdə ləqəb mütləq addan sonra gəlməlidir. Məsələn, **أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ، عُمَرُ الْفَارُوقُ** və s. Çünki ləqəb tərif və ya nöqsan bildirdiyinə görə bir növ sifətə bənzəyir.

Adla kunyə yanaşı gəldikdə adətən kunyə əvvəldə gəlir. Bunun əksi də mümkündür. Məsələn:

اشْتَهَرَ بِالْعَدْلِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ

Əbu Hafs (hərfən: Hafsın atası) Ömər adilliyi ilə tanınıb.

Ad, kunyə və ləqəb yanaşı gələrlərsə, öncə kuyə, sonra ad, sonra isə ləqəbin gəlməsi daha düzgündür. Məsələn:

اشْتَهَرَ بِالْعَدْلِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ الْفَارُوقُ

Əbu Hafs Ömər əl-Fəruq adilliyi ilə tanınıb.

3. اِسْمُ الْإِشَارَةِ “İsmul-İşəra” (İşarə əvəzlilikləri).

تَعْرِيفُهُ: اِسْمُ الْإِشَارَةِ هُوَ: اِسْمٌ يُعَيِّنُ مُسَمَّاهُ بِوَاسِطَةِ إِشَارَةٍ.

Tərif: İşarə vasitəsilə ismi¹ təyin edən sözlərdir.

İşarə olunan isim اَلْمُفْرَدُ tək, اَلْمُثَنَّى ikilikdə və ya اَلْجَمْعُ cəmdə ola bilər. Bunların hər biri də özü-özlüyündə اَلْمَذْكُر “muzəkkər” və اَلْمُؤَنَّث “muənnəs” ola bilər. Bunların hər birinin özlərinə xas olan işarə əvəzlilikləri vardır:

- o اَلْمُفْرَدُ اَلْمَذْكُر Tək, muzəkkər ismin işarə əvəzliyi.

Tək, muzəkkər ismə ذَا işarə əvəzliyi ilə işarə olunur.

- o اَلْمُفْرَدُ اَلْمُؤَنَّث Tək, muənnəs ismin işarə əvəzlilikləri.

Tək, muənnəs ismə تَا, تِهُ, تِي, ذُو, ذِي, ذَا işarə əvəzliliklərindən biri ilə işarə olunur.

- o اَلْمُثَنَّى İkilik halın işarə əvəzlilikləri.

اَلْمُثَنَّى اَلْمَذْكُر İkilik halın “muzəkkər” isminə اِنِ işarə əvəzliyi ilə, اَلْمُثَنَّى اَلْمُؤَنَّث “muənnəs” isminə اِسَا işarə əvəzliyi ilə işarə olunur. Nasb və cərr hallarında çevrilib اِنِ və اِسَا olurlar.

- o اَلْجَمْعُ اَلْعَاقِلُ Aqil isimlərin cəminin işarə əvəzlilikləri.

Həm muzəkkər, həm də muənnəs aqil isimlərin cəmi اُولَی və اُولَآ işarə əvəzliliklərindən biri ilə işarə olunur. اُولَآ hicaz (ərəb yarımadası) qəbilələrinin istifadə etdiyi işarə əvəzliyidir. Quranda da məhz bu əvəzlilik

¹ İşarə olunan isim çox vaxt gözlə görünən olur. Məsələn: هَذَا كِتَابٌ Bu kitabdır. Lakin gözlə görünməyən, mənəvi şeylər də ola bilər. Məsələn: هَذَا رَأْيِي Bu mənim fikrimdir.

gəlib. اُولٰٓئِ isə “təməim” qəbiləsinin istifadə etdiyi işarə əvəzliyidir.

Bəzən اُولٰٓئِ qeyri-aqillər üçün də istifadə olunur.

Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾

“Haqqında məlumatın olmadığı bir işin dalınca getmə.

Çünki qulaq, göz və ürək – bunların hamısı sahibinin əməlləri barəsində sorğu-sual olunacaqdır.” (əl-İsra, 36)

مَرَاتِبُ أَسْمَاءِ الْإِشَارَةِ

İşarə əvəzliliklərinin məsafəyə görə dərəcələri

İşarə olunan ismin yaxın və ya uzaq olmasından asılı olaraq işarə əvəzliliklərinin üç dərəcəsi var: yaxın, orta və uzaq üçün işarə əvəzlilikləri.

Əgər işarə olunan isim yaxın olarsa, yuxarıda qeyd etdiyimiz işarə əvəzlilikləri ك və ل hərflərindən təcrid olunmuş halda istifadə edilir. Əksər hallarda bu işarə əvəzliliklərinin əvvəlinə ه hərfi əlavə olunur. Bu hərflə هَاءُ التَّنْبِيهِ (işarə bildirən “hə”) deyilir. Məsələn:

هَذَا كِتَابٌ Bu, kitabdır

هَذِهِ سَيَّارَةٌ Bu, maşındır

هَذَانِ كِتَابَانِ Bu ikisi kitabdır

هَتَانِ سَيَّارَتَانِ Bu ikisi maşındır

هَؤُلَاءِ طُلَابٌ Bunlar tələbələrdir

Əgər işarə olunan isim orta uzaqlıqda olarsa, yuxarıda qeyd etdiyimiz işarə əvəzliliklərinə ك “kəf” hərfi əlavə olunur. Məsələn:

ذَٰكَ كِتَابٌ O, kitabdır

تِيكَ سَيَّارَةٌ O, maşındır

ذَانِكَ كِتَابَانِ O ikisi kitabdır

تَانِكَ سَيَّارَتَانِ O ikisi maşındır

أُولَٰئِكَ طُلَّابٌ Onlar tələbələrdir

Əgər işarə olunan isim daha uzaqda olarsa, tək muzəkkər üçün işlənən ذَا və tək muənnəs üçün işlənən تِي işarə əvəzliliklərinin sonuna ل “ləm” və ك “kəf” hərfləri əlavə olunur. Digər işarə əvəzliliklərində isə orta uzaqlıq üçün istifadə olunan əvəzliliklər uzaq üçün də istifadə olunur. Məsələn:

ذَٰلِكَ كِتَابٌ O, kitabdır

تَٰلِكَ سَيَّارَةٌ O, maşındır

ذَٰلِكَ كِتَابَانِ O ikisi kitabdır

تَٰلِكَ سَيَّارَتَانِ O ikisi maşındır

أُولَٰئِكَ طُلَّابٌ Onlar tələbələrdir

الإِشَارَةُ إِلَى الْمَكَانِ

Məkanı işarə etmək üçün istifadə olunan əvəzliliklər

Yuxarıda qeyd etdiyimiz işarə əvəzlilikləri həm məkan, həm də qeyri-məkanlar üçün istifadə olunur. Elə işarə əvəzlilikləri var ki, onlardan yalnız məkanı işarə etmək üçün istifadə olunur. Bu işarə əvəzlilikləri eyni zamanda məkan zərfləridir. Bu əvəzliliklər aşağıdakılardır:

- o Yaxın məkana iki əvəzliliklə هُنَا və هَاهُنَا ilə işarə olunur. Məsələn:
Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ﴾

“Onlar dedilər: “Ey Musa! Nə qədər ki onlar oradadırlar, biz ora heç vaxt girməyəcəyik. Odur ki, sən və sənin Rəbbin gedin, onlarla vuruşun. Biz isə burada oturacağıq”. (əl-Maidə, 24)

- o Uzaq məkana üç əvəzliliklə işarə olunur: هُنَاكَ, هُنَالِكَ, ثُمَّ. Məsələn:
Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَرْلَفْنَا ثُمَّ الْآخَرِينَ﴾

“O birilərini də ora yaxınlaşdırdıq”. (əş-Suərə 64)

4. **الإِسْمُ الْمَوْصُولُ “İsmul-movsul”** (Nisbi əvəzliliklər).

تَعْرِيفُهُ: الإِسْمُ الْمَوْصُولُ، هُوَ: الإِسْمُ الَّذِي يَدُلُّ عَلَى مُعَيَّنٍ بِوَاسِطَةِ جُمْلَةٍ تُذَكِّرُ بَعْدَهُ، تُسَمَّى صِلَةَ الْمَوْصُولِ.

Tərif: **İsmul-movsul** (Nisbi əvəzliliklər) – özündən sonra gələn cümlə vasitəsilə müəyyənliyə dəlalət edən sözlərdir. İsmul-movsuldan sonra gələn cümlə "صِلَةُ الْمَوْصُولِ" "silətul-movsul" (ismul-movsulla əlaqəli cümlə) adlanır.

Keçən dərslərimizdən ¹ bilirik ki, ismul-movsuldan sonra gələn cümlə tam, nəqli və ya şibhu cümlə olur.

Qeyd: İsmul-movsuldan sonra gələn "صِلَةُ الْمَوْصُولِ" "silətul-movsul" cümləsində mütləq ismul-movsula qayıdan damir (şəxs əvəzliyi) olmalıdır². Bu damirə عَائِدٌ "aid" (qayıdan əvəzlik) deyilir. عَائِدٌ "aid" damir aid olduğu ismul-movsulla cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşmalıdır. Məsələn:

جَاءَ الرَّجُلُ الَّذِي رَأَيْتُهُ فِي الْمَسْجِدِ

Məsciddə gördüyüm kişi gəldi

Bu cümlədə عَائِدٌ فِي الْمَسْجِدِ cümləsi "silətul-movsul"-dur. Yəni الَّذِي nisbi əvəzliyi ilə əlaqəli cümlədir. Bu cümlədə هُ muttəsil damiri عَائِدٌ "aid" – dir. Yəni الَّذِي nisbi əvəzliyinə qayıdan əvəzlikdir. Gördüyümüz kimi, bu damir الَّذِي ismul-movsulla cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşıb. İsmul-movsullar aşağıdakılardır:

¹ Bax, I kitab 9-cu dərş və II kitab 9-cu dərş.

² "Silətul-movsul"dakı "aid" damir, bəzən zahirdə olur, bəzən də nəzərdə tutulur. Bəzi hallarda da pozulur. Bu mövzunu daha ətraflı öyrənmək istəyən qrammatika kitablarına qayıtmalıdır.

1. الَّذِي – “hansı (ki)”, tək və muzəkkər (kişi cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>لِلْمُدْرَسِ</u>	<u>عَلَى مَكْتَبِ</u>	<u>الَّذِي</u>	<u>الْكِتَابُ</u>
↓	↓	↓	↓
xəbər	silətul-movsul	sifət	mübtəda

Yazı stolunun üzərindəki kitab müəllimindir.

(hərfən: kitab hansı ki, yazı stolunun üzərindədir, müəllimindir.)

2. الَّتِي – “hansı (ki)”, tək və müənnəs (qadın cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>لِلْمُدْرَسِ</u>	<u>أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ</u>	<u>الَّتِي</u>	<u>السَّيَّارَةُ</u>
↓	↓	↓	↓
xəbər	silətul-movsul	sifət	mübtəda

Məktəbun qarşısındakı maşın müəllimindir.

(hərfən: maşın hansı ki, məktəbin qarşısındadır, müəllimindir)

3. الَّذِينَ - “hansılar (ki)”, cəm və muzəkkər (kişi cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>دَخَلُوا الْفَصْلَ الْآنَ؟</u>	<u>الَّذِينَ</u>	<u>الْفَتَيَاتُ</u>	<u>مَنْ</u>
↓	↓	↓	↓
silətul-movsul	sifət	mübtəda	xəbər

İndicə sinifə daxil olan gənc oğlanlar kimlərdir?

4. الَّاتِي – “hansılar (ki)”, cəm və müənnəs (qadın cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>دَخَلْنَ الْفَصْلَ الْآنَ؟</u>	<u>الَّاتِي</u>	<u>الْفَتَيَاتُ</u>	<u>مَنْ</u>
↓	↓	↓	↓
silətul-movsul	sifət	mübtəda	xəbər

İndicə sinifə daxil olan gənc qızlar kimlərdir?

Qeyd 1: اللاتي nisbi əvəzliyi bəzən اللاتي (ئ əvəzinə ت) kimi də yazılır. Məsələn:

الطَّالِبَاتُ اللَّاتِي خَرَجْنَ مِنَ الْفَصْلِ الْآنَ مُجْتَهِدَاتٌ.

İndicə sinifdən çıxan tələbə qızlar çalışqandırlar.

5. الذَّانِ - “hansılar (ki)”, “təsniyə” (ikilik hal) və muzəkkər (kişi cinsi) üçündür. Məsələn:

<u>دَخَلَا الْفَصْلَ الْآنَ؟</u>	<u>الذَّانِ</u>	<u>الْفَتَيَانِ</u>	<u>مَنْ</u>
↓	↓	↓	↓
silətul-movsul	sifət	mübtəda	xəbər

İndicə sinifə daxil olan iki gənc oğlan kimdir?

6. الَّتَانِ “hansılar (ki)”, “təsniyə” (ikilik hal) və müənnəs (qadın cinsi) üçündür. Məsələn:

<u>دَخَلَتَا الْفَصْلَ الْآنَ؟</u>	<u>الَّتَانِ</u>	<u>الْفَتَيَتَانِ</u>	<u>مَنْ</u>
↓	↓	↓	↓
silətul-movsul	sifət	mübtəda	xəbər

İndicə sinifə daxil olan iki gənc qız kimdir?

7. مَنْ - “kim ki”, “o kəs ki”, bütün kəmiyyətlər üçün (tək, ikilik və cəm) və hər iki cins (muzəkkər və müənnəs) aqıl isimlər üçün işlənir¹. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾

“İnsanlar arasında elələri də vardır ki, mömin olmadıqları halda: “Allaha və Axirət gününə inanırıq”– deyirlər.”. (əl-Bəqərə 8)

¹ Bax, II kitab 16-cı dərs.

8. ما “nə ki”, “o şey ki”, bütün kəmiyyətlər üçün (tək, ikilik və cəm) və hər iki cins qeyri-aqıl isimlər üçün işlənir¹. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَنْ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ﴾

“Yer üzündə olanların hamısını sizə görə xəlq edən, sonra göyə tərəf yönəlib onu yeddi qat göy edən Odur”. (əl-Bəqərə 29)

Qeyd 2: Yuxarıda göstərilən ismul-movsullardan “təsniyə” üçün işlənən اللَّذَانِ və اللَّتَانِ istisna olmaqla yerdə qalanları “əl-məbnidir” (hallanmır).

¹ Bəzi hallarda ما ismul-movsulu aqlı üçün də işlənir. Bu hallar aşağıdakılardır:

- a. Əgər aqillərlə (insan bildirən) qeyri-aqillər (insan bildirməyən) cəm şəklində olarlarsa. Məsələn: Uca Allah buyurur:

﴿سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

“Göylərdə və yerdə olanların hamısı Allahın şəninə təriflər deyir. O, Qüdrətlidir, Müdrikdir” (əl-Həşr, 1).

- b. Əgər ما ismul-movsulu ilə aqılın özü yox, sifəti nəzərdə tutularsa. Məsələn: Uca Allah buyurur:

﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾

“Xoşunuza gələn halal qadınlardan ikisi, üçü və dördü ilə evlənin.” (ən-Nisa, 3).

﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ﴾

“And olsun kişini və qadını yaradana!” (əl-Leyl, 3).

- c. Əgər ما ismul-movsulu ilə nəzərdə tutulan aqıl naməlum olarsa. Məsələn, uzaqdan bir görüntü görüb kim olduğunu dəqiqləşdirməyib deyirsən:

أَنْظُرْ مَا أَرَىٰ

Gördüyümə bax!

(Hərfən: Bax o şeyəki mən görürəm)

5. الْمُعَرَّفُ بِـ"ال" التَّعْرِيفُ

"ال" Müəyyənlik ədatı ilə müəyyənləşən isimlər.

تَعْرِيفُهُ: الْمُعَرَّفُ بِـ"ال" التَّعْرِيفُ هُوَ: الْإِسْمُ النَّكِرَةُ الَّذِي اكْتَسَبَ التَّعْرِيفَ بِدُخُولِ "ال" عَلَيْهِ

Tərif: "ال" Müəyyənlik ədatı ilə müəyyənləşən isimlər -

"ال" müəyyənlik ədatı əlavə olunduqdan sonra müəyyənlik qazanan nəkira (qeyri-müəyyən) isimlərdir.

أَنْوَاعُ "ال" التَّعْرِيفِ

"ال" Müəyyənlik ədatının növləri

"ال" Müəyyənlik ədatının iki növü var:

1. "ال" الْعَهْدِيَّةُ: هِيَ الَّتِي تَدُلُّ عَلَى تَعْرِفِ شَيْءٍ مَعَهُودٍ لِلْمُخَاطَبِ.

1. Məlum bir şeyin müəyyənliyini bildirən "ال": Müraciət olunana bəlli (məlum) olan bir şeyin müəyyənliyini bildirir. Bəlli olan isim də üç cür olur:

a. الْعَهْدُ الذِّكْرِي "Qeyd olunmaqla bəlli olan" – yəni ال artikli daxil olan isim əvvəlki cümlədə qeyd olunmaqla artıq bəlli olur. Sonrakı cümlədə isə ال daxil olub onu müəyyənləşdirir. Məsələn:
Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ۖ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ﴾

"Həqiqətən, Biz Firona elçi göndərdiyimiz kimi sizə də şahidlik edəcək elçi göndərdik. ﴿ Firon elçiyə asi oldu" (əl-Muzəmmil 15)

b. الْعَهْدُ الذَّهْنِي "Nəzərdə tutulmaqla bəlli olan" – yəni ال artikli daxil olan isim müraciət olunanın zehmində, nəzərində olmaqla bəllidir. Məsələn, yoldaşın sənə

məktub göndərib, sən də cavabında nəzərdə tutulmuş məktubu qəsd edərək deyirsən:

فَقَدْ وَصَلْتَنِي الرِّسَالَةُ

Artıq məktub mənə çatdı

- c. الْعَهْدُ الْحُضُورِيُّ “Müşahidə olunmaqla bəlli olan” – yəni ال artikli daxil olan isim göz qabağında olmaqla bəllidir. Məsələn, stolun üzərindəki kitabı göstərib yoldaşına deyirsən:

خُذِ الْكِتَابَ وَأَقْرَأْهُ!

Kitabı götür və oxu!

2. "ال" الْجِنْسِيَّةُ: هِيَ الَّتِي تَدُلُّ عَلَى الشُّمُولِ وَالْإِحَاطَةِ

2. Eynicinsli əşyaların ümumiliyini bildirən "ال": Bu növ "ال" eynicinsli əşyaların ümumiliyini və bu cinsə aid olan əşyaların hamısını əhatə etməsini bildirir. Bu növ "ال" – in özü də iki növə bölünür:

- a. "ال" الَّتِي لِرِاسْتِعْرَاقِ أَفْرَادِ الْجِنْسِ “Eynicinsli isimlərin hər birini əhatə etmək üçün işlənən”. Bu növ "ال" eyni cinsdən olan ümumi isimlərin hər birini əhatə etmək üçün işlənir. Bu növ "ال" – in əlaməti "كُلُّ" “hər” sözünün onu əvəz edə bilməsidir. Yəni "ال" artiklinin bu mənada işlənməsini bilmək üçün, artikli götürüb yerinə "كُلُّ" “hər” sözünü qoyuruq. Əgər məna düz gələrsə, deməli, "ال" artikli eynicinsli əşyaların hər birini əhatə etmək üçündür. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾

“And olsun axşam çağma! ﴿١﴾ Həqiqətən, insan ziyan içərisindədir”. (əl-Əsr 1-2)

Əgər bu ayədə الْإِنْسَانَ sözündəki "ال" artiklini götürüb yerinə "كُلُّ" “hər” sözünü qoysaq cümlə belə olar:

إِنَّ كُلَّ إِنْسَانٍ لَفِي خُسْرٍ

Həqiqətən, hər insan ziyan içindədir

Bu da cümlənin mənasına uyğundur. Deməli, الْإِنْسَانَ sözündəki "ال" artikli (الَّتِي لَأَسْتَغْرَاقِ أَفْرَادِ الْجِنْسِ) eyni cinsli əşyaların hər birini əhatə etmək, həmin əşyaların ümumi olmasına dəlalət etmək üçündür.

- b. "ال" الَّتِي لِتَعْرِيفِ الْحَقِيقَةِ **“İsmi mahiyyətini, əsasını bildirmək üçün işlənən”**. Bu növ "ال" fərdlərindən asılı ismin mahiyyətini, əsasını bildirir. Məsələn:

الذَّهَبُ أَعْلَى مِنَ الْفِضَّةِ

Qızıl gümüşdən bahadır

Yəni qızılın materialı gümüşdən bahadır.

"ال" الزَّائِدَةُ

“Zəid” (əlavə) olan "ال" artikli

تَعْرِيفُهُ: "ال" الزَّائِدَةُ: هِيَ الَّتِي لَا تُفِيدُ تَعْرِيفَ مَا دَخَلَتْ عَلَيْهِ

Tərif: “Zəid” (əlavə) olan "ال" artikli – daxil olduğu sözə müəyyənlik verməyən "ال" artiklinə deyilir. “Zəid” (əlavə) olan "ال" artikli əsasən aşağıdakı növ isimlərdə olur:

1. الْآنَ "indi" zaman zərfinə daxil olan "ال" artikli.
2. الَّذِي, الَّذَيْنِ, اللَّاتِي, ismul-movsullarına daxil olan "ال" artikli.
3. Əslən tərkibində "ال" artikli olan bəzi adlar. Məsələn: الْعَزَى (cahiliyyə dövründə büt adlarıdır).

"ال" الَّتِي لِلْمَحِ الصَّفَةِ

Adlarda sifət mənasını saxlamaq üçün işlənən "ال" artikli

Bildiyimiz kimi bəzi adlar sifətlərdən düzəlmişlər. Məsələn, الْعَادِلُ "adil", الْحَسَنُ "gözl", حَارِثُ "əkinçi", مَنصُورُ "yenilməz" və s. Bu sifətlər adlara çevirilməmişdən əvvəl müəyyən sifətlərə dəlalət edirlər. Adlara çevirildikdən sonra isə yalnız adlandırılan şəxsə dəlalət edirlər və sifət mənalarını itirirlər. Əgər biz sifət mənalı adlarda adla yanaşı sifət mənasını da qoruyub saxlamaq istəsək, bu zaman bu adlara "ال" artikli əlavə edirik. Bununla da söz "ال" artikli vasitəsilə həm ad, həm də sifət mənasını vermiş olur. Məhz buna görə də "sifət mənasını saxlamaq üçün işlənən "ال" artikli" adlanmışdır. Məsələn: الْعَادِلُ, الْحَارِثُ, الْحَسَنُ, الْحُسَيْنُ, və s.

Qeyd: "ال" artikli ilə başlayan adlara xitab olunarkən, "ال" artikli düşür. Məsələn:

الْحَسَنُ - يَا حَسَنُ
الْحَارِثُ - يَا حَارِثُ
الْعَادِلُ - يَا عَادِلُ

6. **“Müəyyənliyə izafə olunmuş isimlər”** الْمُضَافُ إِلَى مَعْرِفَةٍ.

تَعْرِيفُهُ: الْمُضَافُ إِلَى مَعْرِفَةٍ، هُوَ: الْإِسْمُ التَّكْرَرُ الَّذِي اكْتَسَبَ التَّعْرِيفَ بِإِضَافَتِهِ إِلَى وَاحِدٍ مِنَ الْمَعَارِفِ السَّابِقَةِ.

Tərif: Müəyyənliyə izafə olunmuş isimlər – əvvəl qeyd etdiyimiz beş növ müəyyən isimlərdən birinə izafə olunmaqla müəyyənlik qazanan nəkira (qeyri-müəyyən) isimlərdir. Məsələn:

- كِتَابُكَ - Sənin kitabın
- كِتَابُ مُحَمَّدٍ - Muhəmmədin kitabı
- كِتَابُ هَذَا - Bunun kitabı
- كِتَابُ الَّذِي خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ - Sınıfdən çıxanın kitabı
- كِتَابُ الْمُدْرَسِ - Müəllimin kitabı

Yuxarıdakı söz birləşmələrində كِتَابُ sözü əslən nəkiradır (qeyri-müəyyəndir). Lakin müəyyənlikdə olan ك damirinə, مُحَمَّد Muhəmməd adına, هَذَا işarə əvəzliyinə, الَّذِي ismul-movsuluna və الْمُدْرَسُ “müəllim” sözünə izafə olunmaqla müəyyənlik qazanaraq izafə olunduğu isimlərin dərəcəsinə qalxmışdır.

Qeyd: Nəkira (qeyri-müəyyən) isim nəkira ismə izafə olunduqda isə nəkira (qeyri-müəyyən) olaraq qalır. Lakin xüsusiləşərək müəyyənliyə yaxınlaşır. Məsələn:

- كِتَابُ طَالِبٍ - Hər hansı bir tələbənin kitabı
- كِتَابُ مُدْرَسٍ - Hər hansı bir müəllimin kitabı

Yuxarıdakı söz birləşmələrində كِتَابُ sözü müəyyənlik qazanmasa da tələbəyə və ya müəllimə məxsusluğu bildirməklə xüsusiləşmişdir.

7. النِّكَرَةُ الْمَقْصُودَةُ بِالنِّدَاءِ “Müəyyən bir şəxsi nəzərdə tutmaqla nəkira ismə edilən xitab”.

تَعْرِيفُهُ: النِّكَرَةُ الْمَقْصُودَةُ بِالنِّدَاءِ هُوَ: الْإِسْمُ النَّكَرَةُ الَّذِي قُصِدَ تَعْيِينُهُ بِالنِّدَاءِ.

Tərif: “Müəyyən bir şəxsi nəzərdə tutmaqla nəkira ismə edilən xitab – müəyyən bir şəxsi nəzərdə tutmaqla xitab olunan və bununla da müəyyənlik qazanan nəkira (qeyri-müəyyən) isimlərdir.

Tərifin şərh: Bildiyimiz kimi xitab ədatları (يَا، أَيُّهَا، أَيُّهَا) vasitəsilə isimlərə müraciət olunmaqla bu isimlər “الْمُنَادَى” “munədə”yə çevirilir. “Munədə” - xitab olunanı bildirən isimdir. “Munədə” həm məarifə (müəyyənlikdə), həm də nəkira (qeyri-müəyyənlikdə) ola bilər. Nəkira ismə xitab iki cür olur:

- a. النِّكَرَةُ الْمَقْصُودَةُ بِالنِّدَاءِ “Müəyyən bir şəxsi nəzərdə tutmaqla nəkira ismə edilən xitab”.
- b. النِّكَرَةُ غَيْرُ الْمَقْصُودَةِ بِالنِّدَاءِ “Müəyyən bir şəxsi nəzərdə tutmamaqla nəkira ismə edilən xitab”.

Müəyyən bir şəxsi nəzərdə tutmaqla nəkira ismə edilən xitabda xitab ədatından sonra tək isim¹ damma üzərində “əl-məbni” olur. Məsələn:

رَجُلٌ - يَا رَجُلٌ

Müəyyən bir şəxs nəzərdə tutmayaraq edilən xitabda isə xitab ədatından sonra tək isim nasbda (təsirlikdə) olur. Məsələn:

رَجُلٌ - يَا رَجُلًا

Qayda: Nəkira (qeyri-müəyyən) “munədə” vasitəsilə müəyyən bir şəxs nəzərdə tutulmuşsa, bu nəkira isim “məarifə” (müəyyənlikdə) sayılır. Məsələn:

¹ Yəni izafə olmayan isim.

رَجُلٌ sözü nəkiradır (qeyri-müəyyəndir). Əgər biz müəyyən bir şəxsi nəzərdə tutmaqla يَا رَجُلٌ (ey kişi!) deyə xitab etsək, رَجُلٌ sözü müəyyənləşər.

Qayda: Nəkira (qeyri-müəyyən) “munədə” vasitəsilə müəyyən bir şəxs nəzərdə tutulmamışsa, nəkira isim nəkira qalır, müəyyənlik qazanmır. Məsələn, kor kişinin yoldan keçənlərə يَا رَجُلًا (ey kişi!) deməsində, رَجُلٌ sözü müəyyənlik qazanmır.

Qeyd: Xüsusi isimlər (insan adları) xitab olunarkən xitab vasitəsilə deyil, əslən müəyyənlikdə olduqları üçün müəyyən sayılırlar. Məsələn, يَا مُحَمَّدٌ (ey Muhəmməd!) dedikdə مُحَمَّدٌ sözü xitabla müəyyənlik qazanmış olmur. Çünki o əslən müəyyənlikdədir.

9. DOQQUZUNCU DƏRS

حَذَفُ نُونِ الْمُثَنَّى وَ جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ لِلِإِضَافَةِ

“Təsniyə” və “düzgün kişi cinsi cəmi”ndəki ن “nun” hərfinin izafə səbəbindən düşməsi

Bildiyimiz kimi الْمُثَنَّى “təsniyə” (ikilik hal) isim və sifətlərin sonuna (- اِن) şəkilçisini, جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ “düzgün müzəkkər cəm” isə isim və sifətlərin sonuna (- وْن) şəkilçisini artırmaqla düzəlir¹. Bu şəkilçilərdə ا və و hərfləri ismin raf (adlıq hal) hal əlamətini bildirir. Nasb (təsirlik) və cərr (yiyəlik) hallarında bu hərflər ي hərfinə çevrilirlər. Şəkilçilərin sonundakı ن hərfi isə bir növ “tənvin” rolunu oynayır².

الْقَاعِدَةُ: تُحَذَفُ نُونُ الْمُثَنَّى وَ جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمِ عِنْدَ الْإِضَافَةِ

Qayda: İzafə zamanı “təsniyə” və “düzgün müzəkkər cəm”də hər iki şəkilçinin (- اِن və - وْن) sonuncu ن “nun”u pozulur. Məsələn:

Raf halda:

هَذَا كِتَابَا حَامِدٍ Bu ikisi həmidin kitablarıdır

هَؤُلَاءِ مُدْرِّسُو الْجَامِعَةِ Bunlar Universitetin müəllimləridir

Nasb halda:

قَرَأْتُ كِتَابَيْ حَامِدٍ Həmidin iki kitabını oxudum

رَأَيْتُ مُدْرِّسِي الْجَامِعَةِ Universitetin müəllimlərini gördüm

Cərr halda:

أَتَيْتُ بِكِتَابَيْ حَامِدٍ Həmidin iki kitabını gətirdim

سَلَّمْتُ عَلَى مُدْرِّسِي الْجَامِعَةِ Universitetin müəllimlərinə salam verdim

¹ Bax, I kitab 10 və 18-ci dərslər.

² Bax, II kitab 20-ci dərslər.

Qeyd: Raf və nasb hallarında “təsniyə” şəkilçisinin “nun”-u düşdükdən sonra sonundakı يَ - hərfi “hənzətul-vasl” (birləşdirici həmzə) ilə yanaşı düşdükdə çevirilib يَ - olur. Məsələn:

كِتَابِي الْمُدْرَسِ - كِتَابِي الْمُدْرَسِ

Müəllimin iki kitabı

إِضَافَةُ الْإِسْمِ الَّذِي آخِرُهُ أَلِفٌ، أَوْ يَاءٌ سَاكِنَةٌ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ

Sonu sakın “əlif” və ya “yə” ilə bitən isimlərin I şəxsin təkinin يَ bitişən əvəzliyinə izafə olunması

الْقَاعِدَةُ: إِذَا أُضِيفَ الْإِسْمُ الَّذِي آخِرُهُ أَلِفٌ، أَوْ يَاءٌ سَاكِنَةٌ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ فَإِنَّ يَاءَ الْمُتَكَلِّمِ تَكُونُ مَفْتُوحَةً.

Qayda: Sonu sakın “əlif” (أ, إ, ع) və ya sakın “yə” (ي) ilə bitən isimlər I şəxsin təkinin يَ bitişən əvəzliyinə izafə olunduqda “yə” يَ bitişən əvəzliyi fəthələşib يَ olur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأُشْفَىٰ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَىٰ﴾

“Musa dedi: “Bu mənim əsamdır. Ona söykənir və onunla qoyunlarıma yarpaq silkələyirəm. Bu, mənim üçün başqa işlərə də yararır”. (Taha 18)

﴿فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ﴾

“Hər kəs Mənim doğru yol göstərən bələdçimin ardınca getsə, nə yolunu azar, nə də bədbəxt olar”. (Taha 123)

Bu ayələrdəki عَصَايَ və هُدَايَ sözləri عَصَا və هُدَى sözlərinin يَ bitişən əvəzliyinə izafəsindən ibarətdir.

Qeyd: İkilik halda olan isimlər də I şəxsin təkinin يَ bitişən əvəzliyinə izafə olunduqda, “yə” hərfi fəthələşir. Çünki izafə zamanı يَ - və ya يَ - şəkilçilərindən ن düşür və isim sakın “əlif” və ya “yə”

ilə bitir. Bu səbəbdən يـ bitişən əvəzliyinə izafə olunduqda, “yə”
يـ bitişən əvəzliyi fəthələşir. Məsələn:

Raf halda: هَذَانِ أَخَوَايَ - Bu ikisi mənin qardaşlarımdır

Nasb halda: رَأَيْتُ أَخَوَيَّ - İki qardaşımı gördüm

Cərr halda: سَلَّمْتُ عَلَى أَخَوَيَّ - İki qardaşıma salam verdim

كِلَا وَكِلَا

كِلا və کِلَا isimləri

كِلا və کِلَا cümlədə “təsniyəni” (ikilik halı) təkid etmək üçün istifadə olunan, ləfzən¹ təkdə, mənacə isə ikilikdə olan isimlərdir. Mənaları “hər iki” və ya “ikisi də” deməkdir. كِلَا müzəkkər üçün, کِلَا isə muənnəs üçün işlənir.

كِلا və کِلَا zahirən və mənacə كُلُّ sözünün ikilik formasına bənzəsə də əslində ondan düzəlməyiblər. Yalnız izafə olunmaqla işlənilirlər. İzafə olunduqları isim **ikiliyə dəlalət edən və müəyyənlikdə** olmalıdır. Həm damirlərə (şəxs əvəzliliklərinə), həm də adi isimlərə izafə oluna bilirlər.

Damirlərə izafə olunarkən ikilik hal kimi erab olunurlar. Yəni raf əlaməti ا “əlif”, nasb və cərr əlaməti isə ي “yə” olur. Məsələn:

كِلَاهُمَا مُجْتَهِدٌ Onların hər ikisi çalışqandırlar

رَأَيْتُ كِلَيْهِمَا Onların hər ikisini gördüm

سَلَّمْتُ عَلَى كِلَيْهِمَا Hər ikisinə salam verdim

¹ Yəni quruluşca.

Adi isimlərə izafə olunduqda isə “maqsur” isimlər kimi nəzərdə tutulan hərəkərlə erab olunurlar. Məsələn:

كِلَا الطَّالِبَيْنِ مُجْتَهِدٌ Hər iki tələbə çalışqandır
رَأَيْتُ كِلَا الطَّالِبَيْنِ Hər iki tələbəni gördüm
سَلَّمْتُ عَلَى كِلَا الطَّالِبَيْنِ Hər iki tələbəyə salam verdim

Gördüyümüz kimi, cümlələrdəki كِلَا ismi dəyişmədi. Raf halın əlaməti nəzərdə tutulan “damma”, nasb halın əlaməti nəzərdə tutulan “fəthə”, cərr halın əlaməti isə nəzərdə tutulan “kəsre” dir.

Qeyd: Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, كِلَا və كِلْتَا isimləri quruluşa “mufrad” (təkdə), mənaca isə “musənnə” dir (ikilikdədirlər). Uzlaşma tələb olunan yerlərdə كِلَا və كِلْتَا isimlərini həm quruluşuna görə “mufrad” (təkdə), həm də mənasına görə musənnə (ikilikdə) kimi götürmək olar. Lakin quruluşuna görə “mufrad” götürülməsi daha çoxdur. Qurani Kərimdə də məhz quruluşu nəzərə alınaraq “mufrad” götürülmüşdür. Məsələn:

- o Quruluşu nəzərə alınaraq “mufrad” götürülməsinə misal:

كِلَا الطَّالِبَيْنِ مُجْتَهِدٌ Hər iki tələbə çalışqandır
Allah ﷻ buyurur:
﴿كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا﴾
“Hər iki bağ öz barını verdi və bu bardan heç bir şey
əskilmədi”.
(əl-Kəhf 18)

Ayədən görürük ki, ﴿كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ﴾ “Hər iki bağ” cümləsində كِلْتَا isminin quruluşu nəzərə alınaraq آتَتْ “verdi” feli təkdə işlənmişdir.

- o Mənası nəzərə alınmaqla “musənnə” götürülməsinə misal:

كِلَا الطَّالِبَيْنِ مُجْتَهِدَانِ Hər iki tələbə çalışqandırlar

صَوِّغِ الْأَمْرَ مِنَ الْفِعْلِ (أَتَى - يَأْتِي)
“Gəldi – gəlir” felinin əmr forması - يَأْتِي

أتى feli madidir (keçmiş zamandadır), mudardə (indiki-gələcək zamanda) يَأْتِي olur. Mənası, “gəldi – gəlir” deməkdir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾

**“O gün ki, nə var-dövlət, nə də oğul-uşaq bir fayda verməyəcək.
﴿٨٨﴾ Ancaq sağlam bir qəlblə Allahın hüsuruna gələnlərdən başqa!”.**
(əş-Şuəra, 88-89)

إِيتِ - يَأْتِي felinin əmr forması “gəl!” - dir. Əslində isə إِتِ formasında olmalı idi. Dilə asan olsun deyə əmr formasındakı ئُ “həmzə” ي “yə” ilə əvəz olunub və əmr forması إِتِ şəklini almışdır. Bu fel بِ hərfu-cəri ilə işləndikdə “gətirmək” mənasını verir. Məsələn:

إِيتِ بِالْكِتَابِ يَا حَامِدُ!

Kitabı gətir, ey Həmid!

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ﴾

**“Süleyman dedi: “Ey əyanlar! Onlar müti olaraq yanıma gəlməmiş
hansınız onun taxtını mənə gətirə bilər?”.**
(ən-Nəml, 38)

Qeyd: اِيتِ əmr felindən əvvəl و və ya ف bağlayıcılarından biri gəldikdə felin ا əmr həmzəsi pozulur, ي hərfi isə öz əvvəlki vəziyyətinə qaydır, yəni ه “həməzəyə” çevrilir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾

“İbrahim: “Allah günəşi məşriqdən gətirir. Sən də onu məğribdən gətir!” – dedikdə, o kafir çaşıb qalmışdı”.

(əl-Bəqərə, 258)

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

“Evlərə qapılarından daxil olun! Allahdan qorxun ki, bəlkə nıcat tapasınız”. (əl-Bəqərə, 189)

10. ONUNCU DƏRS

الْجُمْلَةُ وَأَنْوَاعُهَا

Cümlə və növləri

تَعْرِيفُ: الْجُمْلَةُ - مَا تَكُونَتْ مِنْ مُبْتَدَأٍ وَخَبَرٍ أَوْ مِنْ فِعْلٍ وَفَاعِلٍ، أَوْ مَا يُنَزَّلُ
مَنْزِلَتُهُمَا

Tərif: Cümlə - mübtəda və xəbərdən, və ya fel və faildən, və ya fel və faili əvəz edən sözlərdən ibarət olan sözlərin birləşməsinə deyilir.

Tərifin şərh: Məsələn, مُحَمَّدٌ طَالِبٌ cümləsində, مُحَمَّدٌ "mübtəda", طَالِبٌ "xəbərdir". جَاءَ مُحَمَّدٌ cümləsində, جَاءَ "fel", مُحَمَّدٌ "fail"dir".

Tərifdə "fel və faili əvəz edən sözlər" dedikdə, felin məchul növü ilə "naib fail", və ya fel mənasını verən اسْمُ فِعْلٍ "feli isimlər" nəzərdə tutulur. Çünki "naib fail" əslində "məful bihi"dir, faili əvəz edir. "Feli isimlər" isə həm fel həm də fail mənasını daşıyırlar.

أَنْوَاعُ الْجُمْلَةِ

Cümlənin quruluşca növləri

Cümlənin tərifindən göründüyü kimi cümlələr quruluşuna görə iki cürdür. Birinci: mübtəda və xəbərdən ibarət olan cümlə, ikinci: fel və faildən, və ya fel və faili əvəz edən sözlərdən ibarət olan cümlə. Mübtəda və xəbərdən ibarət olan cümləyə جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ "ismi cümlə", fel və faildən ibarət olan cümləyə isə, جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ "feli cümlə" deyilir. Beləliklə, cümlənin iki növü var:

1. جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ "İsmi cümlə";
2. جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ "Feli cümlə";

İndi isə cümlənin bu iki növünü ayrı-ayrılıqda öyrənək.

الْجُمْلَةُ الاسْمِيَّةُ

Birinci: İsmi cümlə

تَعْرِيفُهُ: الْجُمْلَةُ الاسْمِيَّةُ - هِيَ الَّتِي يَكُونُ صَدْرُهَا أَحَدَ الْأَشْيَاءِ الْآتِيَةِ:

Tərifı: İsmi cümlə - aşağıda qeyd olunanlardan biri ilə başlayan cümlələrdır:

1. اِسْمٌ صَرِيحٌ "Aşkar isim". Aşkar isim dedikdə - müəyyən edilə bilən, adi isimlər nəzərdə tutulur. Məsələn, görünən damirlər (şəxs əvəzlilikləri), işarə əvəzlilikləri, xüsusi adlar, və s. Məsələn:

الْكِتَابُ جَدِيدٌ Kitab yenidir

أَنَا طَالِبٌ Mən tələbəyəm

هَذِهِ مَدْرَسَةٌ Bu məktəbdır

خَالِدٌ مَرِيضٌ Xalid xəstədir

Bu cümlələrdə اِسْمٌ صَرِيحٌ خَالِدٌ, هَذِهِ, أَنَا, الْكِتَابُ sözləri "aşkar" isimlərdır.

2. مَصْدَرٌ مُؤَوَّلٌ "Masdar muəvval" ¹ (törəmə məsdər).

"Masdar muəvval" - (أَنْ) الْمَصْدَرِيَّةُ - məsdər bildirən "أَنْ" və "أَنْ" + mudari feli) ibarət olub mudari felindən مُضَارِعٌ və məsdər mənasını bildirən söz birləşməsinə deyilir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾

"Oruc tutmaq sizə daha xeyirlidir" (əl-Bəqərə , 184)

¹ Bax II kitab 17-ci dər.

3. **“Fələ oxşar hərf”¹**. Fələ oxşayan hərflər dedikdə **إِنَّ** və onun bacıları (**لَيْتَ**, **لَكِنَّ**, **كَأَنَّ**, **لَعَلَّ**, **أَنَّ**, **إِنَّ**) nəzərdə tutulur. Bildiyimiz kimi **إِنَّ** və onun bacıları **التَّوَّاسِخُ** **ən-Nəvasix** (nəsx edən sözlər) adlanır. **إِنَّ** və onun bacıları (**إِنَّ**, **أَنَّ**, **لَعَلَّ**, **كَأَنَّ**, **لَكِنَّ**, **لَيْتَ**) ismi cümlələrə daxil olub, mübtədanı mənsub (təsirlik halda), xəbəri isə mərfu (adlıq halda) edir. Bu zaman mübtəda dəyişərək daxil olduğu “ən-Nəvasix” sözün ismi, xəbər isə xəbəri adlanır².

إِنَّ və onun bacılarının (**لَيْتَ**, **لَكِنَّ**, **كَأَنَّ**, **لَعَلَّ**, **أَنَّ**, **إِنَّ**) “fələ oxşar hərf” adlanmasına səbəb bu hərflərin fələ mənası daşımalarıdır. Məsələn:

حَرْفُ التَّوَكِيدِ إِنَّ، أُنَّ, təkid (təsdiq) bildirir və “**təkid etmək**” mənasını verir.

حَرْفُ التَّرَجِّي - لَعَلَّ ümid və arzu bildirir və “**ümid etmək**”, “**arzu etmək**” mənasını verir.

حَرْفُ الْإِسْتِدْرَاكِ - لَكِنَّ tamamlama bildirir və “**tamamlamaq**” felinin mənasını verir.

حَرْفُ التَّشْبِيهِ - كَأَنَّ bənzətmə bildirir və “**bənzətmək**” felinin mənasını verir.

حَرْفُ التَّيَمُّنِيِّ - لَيْتَ Arzu, istək, dilək bildirir və “**arzu etmək**” felinin mənasını verir. Bu hərflərdən biri ilə başlayan cümlə də ismi cümlədir. Məsələn:

إِنَّ الدَّرْسَ سَهْلٌ Həqiqətən, dərs asandır

كَأَنَّ الْكِتَابَ مُدْرَسٌ Sanki kitab müəllimdir

¹ Bu mövzu IV kitabda daha ətraflı keçiləcək inşəallah.

² Bax: II kitab 1-ci dərs.

İkinci: Feli cümlə

تَعْرِيفُهُ: الْجُمْلَةُ الْفَعْلِيَّةُ - هِيَ الَّتِي يَكُونُ صَدْرُهَا أَحَدَ الْأَفْعَالِ الْآتِيَةِ:

Tərifi: Feli cümlə - aşağıda qeyd olunan fel növlərindən biri ilə başlayan cümlələrdir:

1. تَامٌ فِعْلٌ “**Tam fel**”. Tam fel - həm **hərəkəti**, həm də **zamanı** bildirən və “fail” (feli icra edən isim) tələb edən fellərdir¹. Məsələn:

خَرَجَ حَامِدٌ Həmid çıxdı

يَبْكِي الطِّفْلُ Uşaq ağlayır

طَلَعَتِ الشَّمْسُ Günəş doğdu

Bu cümlələrdəki fellərin hər biri (خَرَجَ, يَبْكِي, طَلَعَتِ) تَامٌ “tam feldir”. Çünki hər biri həm hərəkəti, həm də zamanı bildirir. Həmçinin, hər bir fel “fail” (feli icra edən) tələb edir. Fail olmasa bu fellərlə cümlə tamamlanmaz.

خَرَجَ feli həm “çıxmaq” hərəkətini, həm də bu hərəkətin keçmiş zamanda baş verməsini bildirir. Həmçinin, feli icra edən fail حَامِدٌ sözünü tələb edir.

يَبْكِي feli “ağlamaq” hərəkətini və bu hərəkətin indiki zamanda baş verməsini bildirir. Fail isə الطِّفْلُ (uşaq) sözüdür.

طَلَعَتِ feli də həm “doğmaq” hərəkətini, həm də bu hərəkətin keçmiş zamanda baş verməsini bildirir. Həmçinin, الشَّمْسُ (günəş) faili olmasa cümlə tamamlanmır.

¹ Təsirli fel olduqda isə “fail”lə yanaşı “məful bih” tələb edirlər.

2. **“Naqis fel”**¹. Naqis fel - hərəkəti deyil, yalnız zamanı bildirən və “fail” (feli icra edən isim) deyil, isim və xəbər tələb edən fellərdir. Yəni “naqis fellər” mənə baxımından hərəkət bildirməyib, yalnız zamanı bildirir. Həmçinin “fail” (feli icra edən isim) deyil, rafdə (adlıqda) olan isim və nasbdə (təsirləkdə) olan xəbər tələb edir. “Naqis fellər” كَانْ və onun bacılarıdır. Bildiyimiz kimi كَانَْ və onun bacıları “ən-Nəvasix”lərdir. Yəni ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı mərfu (adlıq halda), xəbəri isə mənsub (təsirlilik halda) edir. Bu zaman mübtədə dəyişərək daxil olmuş “naqis felin” ismi, xəbər isə “naqis felin” xəbəri adlanır. Məsələn:

كَانَ الْجَوُّ بَارِدًا Hava soyuq idi
كَادَ الطِّفْلُ يَبْكِي Uşaq az qala ağlamışdı
مَا زَالَ حَامِدٌ مَرِيضًا Həmid hələ də xəstədir
لَيْسَ الدَّرْسُ بِصَعْبٍ Dərs çətin deyil

Bu cümlələrdəki كَانَْ, كَادَ, مَا زَالَ, لَيْسَ felləri naqis fellərdir. Diqqət etsək görürük ki, bu fellər hərəkətə deyil, yalnız zamana dəlalət edir. Məsələn, كَانَْ feli xəbəri keçmiş zamana aid edir və “idi” mənasını verir. كَادَ feli də xəbərin yaxın olduğunu bildirir və “az qala” mənasını verir. مَا زَالَ feli xəbərin davam etməsini bildirir və “hələ də” mənasını verir. لَيْسَ feli xəbəri indiki zamanda inkar edir və “deyil” mənasını verir. Gördüyümüz kimi bu fellərin heç biri hərəkətə dəlalət etmir. Bu fellərin faili yoxdur. Hər birinin ismi və xəbəri vardır. Digər yerdə qalan

¹ Burada “naqis” dedikdə III kök hərfi xəstə hərflər (و ي) olan fel növü nəzərdə tutulmur.

Ümumiyyətlə, “naqis fel” termini ilə ərəb dili qrammatikasında iki şey nəzərdə tutulur:

- 1- “Səhih” felin qarşılığında işlənən və III kök hərfi xəstə hərflər (و ي) olan fel növü;
- 2- “Tam” felin qarşılığında işlənən və cümlədəki roluna və mənasına görə naqis olan fel növü. Bu dərisdə də məhz bu növ “naqis fel” nəzərdə tutulur.

naqis fellər də belədir. Bu fellərin “fel” adlanmasına səbəb isə felin əlamətlərini qəbul etməsidir.

Qeyd: Naqis fellər təsrif olunub-olunmama¹ baxımından da iki yerə bölünürlər:

1- الْمُتَصَرِّفُ “Təsrif olunan” – “madi” (keçmiş zaman), “mudari” (indiki-gələcək zaman), “əmr” və “məsdər” formaları olan naqis fellərə deyilir. Məsələn: كَانَ, كَادَ, زَالَ və s.

2- الْجَامِدُ “Cəmid” (dəyişməz) – yalnız “madi” (keçmiş zaman) formasında gələn və “mudari” (indiki-gələcək zaman), “əmr” və “məsdər” formaları olmayan naqis fellərə deyilir. Məsələn: لَيْسَ “*deyil*”, عَسَى “*ola bilsin*”, نَعَمْ “*nə gözəl*” və بَشْ “*nə pis*” naqis felləri nəzərdə tutulur. Bu fellərin yalnız “madi” forması mövcuddur.

¹ “Təsrif olunma” dedikdə - felin madi (keçmiş), mudari (indiki-gələcək), əmr və məsdər formalarının olması nəzərdə tutulur.

Başlanğıc bildirən fellər

“Başlanğıc bildirən fellər” - التَّوَّاسِخُ “ən-Nəvasix”lərin ikinci növü olan “كَانَ”- nin bacılarındandır. Başlanğıc bildirən fellər çoxdur. Lakin ən çox istifadə olunanları bunlardır: — أَنْشَأَ — أَخَذَ — جَعَلَ — عَلَّقَ — طَفِقَ

Bu fellər tam fel kimi ayrı-ayrılıqda müxtəlif mənalar versələr də, naqis fel kimi yalnız bir mənada “başladı” mənasında işlənilir¹. Əsl mənaları aşağıdakılardır:

أَنْشَأَ - Tikmək, əsasını qoymaq

أَخَذَ - Götürmək

جَعَلَ - Etmək

عَلَّقَ - Sallanmaq

طَفِقَ - Başlamaq

Əməli və mənası: “Başlanğıc bildirən fellər”- ismi cümləyə təsiri baxımından “كَانَ”- nin əməlini edirlər. Yəni ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı rafda (adlıqda), xəbəri isə nasbda (təsirlikdə) edir və **xəbərin başlanmasını bildirirlər**. Bu zaman mübtəda və xəbər dəyişib yuxarıda qeyd olunan fellərdən birinin ismi və xəbəri adlanır. Lakin كَانَ – dən fərqli olaraq başlanğıc bildirən fellərin xəbəri mütləq **mudari** (indiki zaman) **feli** olmalıdır. Yəni xəbər indiki zaman feli ilə başlayan **feli cümlə** olmalıdır. Başlanğıc bildirən fellərin mənasını daha yaxşı başa düşmək üçün, iki cümləni müqayisə edək:

¹ Necə ki, رَالَ felinin əsl mənası “yoxa çıxmaq, aradan qalxmaq, zəvala yetmək”- dir. Naqis fel kimi inkarda işlənməklə “hələ də” mənasını verir. Bax, II kitab 25-ci dər.

- 2- أَخَذَ حَامِدٌ يَكْتُبُ الدَّرْسَ Həmid dərsi yazmağa başladı

Qeyd: أَنْشَأَ – أَخَذَ – جَعَلَ – عَلِقَ – طَفِقَ “başlanğıc bildirən felləri”

Allah ﷻ buyurur:

"İkisi də ondan yedilər və ayıb yerləri özlərinə göründü. Onlar üstlərinə Cənnət ağaclarının yarpaqlarından örtməyə başladılar."

الإِعْرَابُ: أَخَذَ حَامِدٌ يَكْتُبُ الدَّرْسَ

أَخَذَ: فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مِنْ أَحْوَاتِ (كَانَ) مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ
حَامِدٌ: إِسْمٌ (أَخَذَ)، مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةُ رَفْعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ
يَكْتُبُ: فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةُ رَفْعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ، وَالْفَاعِلُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ
(هُوَ)،

الدَّرْسُ: مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ
الْحُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ (يَكْتُبُ الدَّرْسَ) فِي مَحَلِّ نَصْبٍ خَبَرٌ (أَخَذَ).

11. ON BİRİNCİ DƏRS

الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ

Mübtəda və xəbər

Keçən dərsimizdə الْجُمْلَةُ الْإِسْمِيَّةُ “ismi cümlə” barədə danışdıq və bildik ki, “ismi cümlə” ya isimlə ya da حَرْفٌ مُشَبَّهٌ بِالْفِعْلِ “felə oxşar hərf” (إِنَّ və onun bacıları) ilə başlayan cümlələrə deyilir. İsim dedikdə həm اِسْمٌ صَرِيحٌ “aşkar isim”, həm də مَصْدَرٌ مُؤَوَّلٌ “masdar muəvvəl” (törəmə məsdər) nəzərdə tutulur. İsimlə başlayan “ismi cümlə”lərdəki bu isim الْمُبْتَدَأُ “mübtəda” adlanır.

“Mübtəda” cümlədə haqqında danışılan şəxsi, əşyanı və s. bildirən isimdir.

Mübtədaya aid hərəkət və ya hökmü bildirən və cümlənin faydasını, fikrin bitməsini tamamlayan isə الْخَبَرُ “xəbər”dir.

İndi isə “mübtəda” və “xəbər” barədə daha ətraflı danışaq:

الْمُبْتَدَأُ Mübtəda

تَعْرِيفُ الْمُبْتَدَأِ:

الْمُبْتَدَأُ - هُوَ الْاِسْمُ الْمَرْفُوعُ، الْمَجْرَدُ مِنَ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ - غَيْرَ الزَّائِدَةِ - مُخْبَرًا عَنْهُ.

Mübtədanın tərif:

Mübtəda – haqqında danışılan, ləfzi amillərdən təcrid olunmuş – “zəid” (əlavə) olanlar istisna olmaqla – **mərfu isimdir**.

Tərifin şərh:

“Mərfu isim” dedikdə, həm اِسْمٌ صَرِيحٌ “aşkar isim”, həm də مَصْدَرٌ مُؤَوَّلٌ “masdar muəvvəl” (törəmə məsdər) nəzərdə tutulur. Deməli, “mübtəda” həm “aşkar isim”, həm də “masdar muəvvəl” (törəmə məsdər) ola bilər.

“Ləfzi amillər” dedikdə, حَرْفٌ مُّشَبَّهٌ بِالْفِعْلِ “felə oxşar hərf” إِنْ və onun bacıları (إِنْ, أَنْ, لَعَلَّ, كَأَنَّ, لَكِنَّ, كَيْتَ) nəzərdə tutulur. Deməli, إِنْ və onun bacıları ilə başlayan ismi cümlələrdə mübtəda olmur. Çünki إِنْ və onun bacıları ismi cümlələrə daxil olduqdan sonra mübtədanı “nəsx” edirlər, yəni itirirlər.

“Zəid” (əlavə) olanlar istisna olmaqla” dedikdə, yəni, əgər ismi cümləyə hər hansı bir الرَّائِدَةُ “zəid” (əlavə) amil girərsə, bu zaman mübtəda öz hökmünü itirmir. Məsələn (مِنْ الرَّائِدَةِ) kimi¹. Bildiyimiz kimi الرَّائِدَةُ “zəid” (əlavə) amillər ləfzən sözün halını dəyişsələr də məna baxımından sadəcə cümlənin məzmununu gücləndirirlər. Məsələn:

هَلْ مِنْ سُؤَالٍ عِنْدَكَ؟ (أَصْلُهُ: هَلْ سُؤَالٌ عِنْدَكَ؟)

Bir sualın varmı?

Bu cümlədə سُؤَالٍ sözü ləfzən (zahirən) مِنْ hərfu-cəri ilə məcrur olmasına baxmayaraq فِي مَحَلٍّ رَفْعٍ مُّبْتَدَأٍ “adlıq halın yerində olan mübtədadır”. عِنْدَكَ isə xəbərdir.

¹ Bax, bu kitabın 2 -ci dərsinə.

أَنْوَاعُ الْمُبْتَدَأِ

Mübtədanın növləri

Tərifdən göründüyü kimi mübtəda iki növdür:

1. **إِسْمٌ صَرِيحٌ** “**Aşkar isim**”. Məsələn:

الْكِتَابُ جَدِيدٌ Kitab yenidir

الْجُلُوسُ هُنَا مَمْنُوعٌ Burada oturmaq qadağandır

2. **مَصْدَرٌ مُؤَوَّلٌ** “**Masdar muəvvəl**” (törəmə məsdər).

Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾

“Oruc tutmağınız sizin üçün daha xeyirlidir” (əl-Bəqərə, 184)

﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾

“Bağışlamağınız təqvaaya daha yaxındır” (əl-Bəqərə, 237)

Bu iki ayədəki “**أَنْ تَصُومُوا**” və “**أَنْ تَعْفُوا**” “masdar muəvvəl”ləri mübtədadırlar.

تَعْرِيفُ الْمُبْتَدَأِ وَتَنْكِيرُهُ

Mübtədanın “məarifə” (müəyyənlikdə) və “nəkira” (qeyri-müəyyənlikdə) olması

Mübtəda adətən “məarifə”, yəni, müəyyənlikdə olur. Çünki mübtəda, barəsində məlumat verilən və ona aid hökm, fikir bildirilən bir isimdir. Əgər biz hər hansı bir şəxs və ya əşya barəsində danışırıqsa və ona aid fikri bildiririksə, deməli bu şəxs və ya əşya “məarifə” (müəyyənlikdə) olmalıdır. “Nəkira” (qeyri-müəyyən) isim barədə verilən məlumat isə adətən faydalı məna kəsb etmir.

الْقَاعِدَةُ: يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ الْمُتَبَدُّ نَكِيرَةً إِذَا حَصَلَ بِالْإِبْتِدَاءِ بِهِ الْفَائِدَةُ

Qayda: Əgər “nəkira” barədə verilən məlumat hər hansı bir faydalı mənə kəsb edərsə, bu halda mübtədə “nəkira” ola bilər.

Mübtədanın “nəkira” ola bilməsi hallarını dilçi alimlər **المُسَوِّغَاتُ** “əl-musavviğat”¹ (mümkün ola bilən hallar) adlandırmışlar. Alimlər qrammatika kitablarında mübtədanın “nəkira” ola bilməsinin 30-a yaxın halını qeyd edirlər. Bu halların hamısının ümumiləşdirici xüsusiyyəti var ki, o da “nəkira” barədə verilən məlumatın fayda kəsb etməsidir.

Bu halların hamısını qeyd etmək çox geniş olduğu üçün biz yalnız əsas olan 9 halı qeyd edəcəyik. Digər halları ətraflı bilmək istəyənlər qrammatika kitablarına müraciət edə bilərlər.

مُسَوِّغَاتُ الْإِبْتِدَاءِ بِالنَّكِيرَةِ

“Nəkira”nın mübtədə olması halları

1. إِذَا تَقَدَّمَ الْخَبَرُ عَلَى النَّكِيرَةِ وَكَانَ شِبْهَ جُمْلَةٍ (جَارًّا وَمَجْرُورًا أَوْ ظَرْفًا)

1. Əgər xəbər **شِبْهَ جُمْلَةٍ “şibhu cümlə” olarsa və “nəkira”dan önə keçərsə;**

Yəni əgər xəbər cərr və məcrurdan² və ya zərfdən ibarət olub “nəkira” isimdən önə keçərsə, bu halda “nəkira” mübtədə ola bilər³. Məsələn:

لِي أَخٌ Mənim qardaşım var

عِنْدِي كِتَابٌ Məndə kitab var

¹ “əl-Musavviğat” sözü سَوَّغَ felindən götürülmüş mənası “mümkün ola bilmək” deməkdir. Yəni mübtədanın “nəkira” ola bilməsi halları.

² “Cərr və məcrur” dedikdə, hərfu-cər və məcrur isim nəzərdə tutulur. Məsələn:

فِي الْبَيْتِ və s. Burada cərr فِي və بَ , məcrur isə الْبَيْتِ ismi və ك damiridir.

³ Burada həmçinin şərtidir ki, şibhu cümlədəki məcrur isim “məarifə” (müəyyənlikdə) olsun. Əgər məcrur isim “nəkira olarsa, mübtədə “nəkira” ola bilməz. Məsələn: فِي بَيْتِ رَجُلٍ demək olmaz.

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

"Onlar üçün böyük bir əzab var." (əl-Bəqərə 7 ayə)

2. إِذَا كَانَ الْمُبْتَدَأُ مِنْ أَسْمَاءِ الاسْتِفْهَامِ أَوْ الشَّرْطِ

2. Əgər mübtəda sual əvəzliyi və ya şərt ədatlarından biri olarsa;

Bildiyimiz kimi, sual əvəzlilikləri və şərt ədatları "nəkira" isimlərdir və həmişə cümlənin əvvəlində gəlirlər. Əgər mübtəda sual əvəzlilikləri və ya şərt ədatlarından biri olarsa, bu zaman öndə gələcək. Məsələn:

مَا بَكَ؟ Sənə nə olub?

مَنْ فِي الْفَصْلِ؟ Sınıfdə kim var?

Bu cümlələrdə مَا və مَنْ sual əvəzlilikləri رَفْعِ مُبْتَدَأُ "raf halın yerində olan mübtədadırlar", بَكَ və فِي الْفَصْلِ şibhu cümlələri isə, فِي مَحَلِّ رَفْعِ خَبَرٍ "raf halın yerində olan xəbərdirlər".

3. إِذَا وَقَعَتِ التَّكْرَةُ بَعْدَ نَفْيٍ

3. Əgər "nəkira" isim inkardan sonra gələrsə;

Yəni əgər "nəkira" isimdən əvvəl inkar bildirən bir ədat olarsa, bu zaman "nəkira" isim mübtəda ola bilər. Məsələn:

مَا أَحَدٌ غَائِبٌ Heç kəs qaib deyil

4. إِذَا وَقَعَتِ التَّكْرَةُ بَعْدَ اسْتِفْهَامٍ مِثْلُ (أَوْ هَلْ)

4. Əgər "nəkira" isim أَ və هَلْ sual ədatlarından sonra gələrsə;

Yəni əgər "nəkira" isimdən əvvəl أَ və هَلْ kimi sual ədatları gələrsə, bu zaman "nəkira" isim mübtəda ola bilər. Məsələn:

هَلْ كَلَامٌ عِنْدَكُمْ؟ Bir sözünüz varmı?

Allah ﷻ buyurur:

﴿أَلَا مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

"Heç Allahla yanaşı başqa bir məbudunu var?" De: "Əgər doğru deyirsinizsə, dəlilinizi gətirin". (ən-Nəml 64)

5. إِذَا وُصِفَتِ النَّكِرَةُ،

5. Əgər “nəkira” isim sifətləşmiş (mənut) olarsa;

Yəni əgər “nəkira” isim sifətləşmiş (mənut) olarsa, bu zaman “nəkira” isim mübtəda ola bilər. Çünki “nəkira” isim sifətlənməklə az da olsa müəyyənlik kəsb edir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ﴾

“Xoş söz demək və xətaları bağışlamaq, minnətlə verilən sədəqədən daha yaxşıdır. Allah Zəngindir, Həlimdir.” (əl-Bəqərə 263)

6. إِذَا كَانَتِ النَّكِرَةُ مُضَافَةً،

6. Əgər “nəkira” isim “mudaf” olarsa;

Yəni əgər “nəkira” izafə tərkibində “mudaf” olarsa, bu zaman “nəkira” mübtəda ola bilər. Çünki, nəkiranın nəkiraya izafəsi zamanı mudaf olan nəkira az da olsa xüsusiləşir. Məsələn:

Allah Elçisi ﷺ buyurur:

"خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ عَلَى الْعِبَادِ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ، مَنْ حَافَظَ عَلَيْهِنَّ كَانَ لَهُ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ لَمْ يَكُنْ لَهُ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ، إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ" (أَخْرَجَهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ)

“Allah ﷻ qullarına gün ərzində beş vaxt namaz vacib etmişdir. Bu namazları Allah əmr etdiyi kimi vaxtında qılanın, Allah yanında Cənnətə daxil etməsi üçün bir əhdi olar. Onları vaxtında qılmayanın isə Allah yanında heç bir əhdi olmaz. Allah istəsə ona əzab verər, istəsə bağışlar.” (Əbu Davud, Ət-Tirmizi, Ən-Nəsəi və İbni Məca)

Hədisdəki، خَمْسُ صَلَوَاتٍ “beş vaxt namaz” izafə tərkibli söz birləşməsi “nəkiradır”və mübtədadır.

7. إِذَا كَانَتْ الْجُمْلَةُ دُعَاءً,

7. Əgər ismi cümlə dua mənasında olarsa;

Yəni əgər ismi cümlə dua mənasında olarsa, bu cümlədə mübtəda “nəkira” gələ bilər. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

“Sizə salam olsun! Əməllərinizə görə Cənnətə girin!”

(ən-Nəhl, 32)

﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ﴾

“Çəkida və ölçüdə aldadanlara vay¹ olsun!” (əl-Mutəffifin, 1)

8. إِذَا دَلَّتِ التَّكْرَرُ عَلَى الْعُمُومِ

8. Əgər “nəkira” isim ümumiliyə dəlalət edən sözlərdən olarsa;

Yəni əgər “nəkira” isim ümumiliyə dəlalət edən sözlərdən biri olarsa, bu zaman o mübtəda ola bilər. Ümumiliyə dəlalət edən sözlər كُلُّ “hamı”, “hər şey” və جَمِيعُ “bütün” və s. bu kimi sözlərdir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿كُلٌّ لَهُ فَائْتُونَ﴾

“... Hamısı onun itaətindədir.” (əl-Bəqərə, 116)

9. إِذَا قُصِدَتْ بِالنَّكِرَةِ التَّنْوِيعُ وَالتَّقْسِيمُ,

9. Əgər “nəkira” isimlə “müxtəliflik” və “bölgü” nəzərdə tutularsa;

Yəni əgər ismi cümlədə “nəkira” isimlə bir şeyin müxtəlifliyini və ya bölgüsünü bildirmək nəzərdə tutularsa, bu “nəkira” isim mübtəda ola bilər. Məsələn:

الْجَوُّ مُنْقَلِبٌ، فَيَوْمٌ بَارِدٌ، وَيَوْمٌ مُّعْتَدِلٌ

Hava dəyişkəndir, bir gün soyuq, bir gün isə mülayimdir

Bu cümlədə, يَوْمٌ “bir gün” mübtədadır, nəkiradır.

Gördüyümüz kimi, bu sözlə havanın müxtəlifliyi bildirilib.

¹ وَيْلٌ sözünün mənası “həlak, əzab, kədər” deməkdir. Yəni *“çəkida və ölçüdə aldadanlara əzab olsun!”*

الخَبَرُ Xəbər

تَعْرِيفُ الْخَبَرِ:

الْخَبَرُ: هُوَ الْاسْمُ الْمَرْفُوعُ الَّذِي يَتِمُّ بِهِ الْفَائِدَةُ مَعَ الْمُبْتَدَأِ.

Xəbərin tərifi:

Xəbər - Mübtəda ilə birlikdə mənanı (bitmiş fikri) tamamlayan mərfu (adlıqda olan) isimdir.

Tərifin şərhı:

“Mübtəda ilə birlikdə” deməklə, biz “fail” və “naib faili” tərifdən çıxarıyıq. Çünki onlar da mərfu olmaqla mənanı tamamlayırlar, lakin “xəbər”dən fərqli olaraq, fellə tamamlayırlar. “Fail” məlum fellə, “naib fail” isə məchul fellə cümləni tamamlayır.

أَنْوَاعُ الْخَبَرِ

Xəbərin növləri

Xəbər cümlədə mübtədaya aid hökmü bildirir. Mübtədaya aid hökm bəzən bir sözlə, bəzən cərr və məcrurla, bəzən də bütöv bir cümlə ilə ifadə edilə bilər. Bu baxımdan xəbər üç növdür:

1. خَبَرٌ مُفْرَدٌ “Xəbər mufrad” – bir sözdən ibarət olan xəbərə deyilir. Məsələn:

الطَّالِبُ جَدِيدٌ Tələbə yenidir

الْبَابُ مَفْتُوحٌ Qapı açıqdır

2. خَبَرٌ جُمْلَةٌ “Xəbər cümlə” – tam cümlədən ibarət olan xəbərə deyilir. İsmi cümlənin tərkibində xəbər rolunu oynayan cümlə qrammatikada الْجُمْلَةُ الصُّغْرَى “kiçik cümlə” adlanır. Mübtəda və “xəbər cümlə”dən ibarət olan cümlə isə الْجُمْلَةُ الْكُبْرَى “böyük cümlə” adlanır.

Qayda: Əgər cümlə özü-özlüyündə digər bir “böyük cümlənin” tərkib hissəsi olub, onu tamamlayırsa, belə cümlə الْجُمْلَةُ الصُّغْرَى “kiçik cümlə” adlanır.

Qayda: Xəbəri bütöv bir cümlədən ibarət olan cümləyə الْجُمْلَةُ الْكُبْرَى “böyük cümlə” deyilir.

Bildiyimiz kimi cümlələr də iki növdür: ismi və feli cümlələr. “Xəbər cümlə” də həmçinin, iki növdür:

a) **İsmi cümlədən** ibarət olan xəbər. Məsələn:

حَامِدٌ لَهُ ابْنٌ صَغِيرٌ Həmid, onun kiçik oğlu var

b) **Feli cümlədən** ibarət olan xəbər. Məsələn:

حَامِدٌ يَكْتُبُ دُرُوسَهُ Həmid dərslərini yazır

Qeyd: “Xəbər cümlə”nin tərkibində mütləq mübtəda ilə xəbəri biri-birinə bağlayan الرَّابِطُ “ər-rabit” (əlaqə) olmalıdır. Yəni “kiçik cümlə”nin tərkibində “kiçik cümlə”ni “böyük cümlə”nin mübtədası ilə bağlayan əlaqə olmalıdır. Bu əlaqə zəruridir. Çünki الرَّابِطُ “ər-rabit” xəbərlə mübtədanı bağlayır və cümlənin mənasını tamamlayır. الرَّابِطُ “ər-rabit” – in bir neçə növü var:

Birinci: الضَّمِيرُ “Damir” (şəxs əvəzliyi) – yəni “xəbər cümlə”nin tərkibində I mübtədaya qayıdan damir olur. Bu damir həm ظَاهِرٌ “zahir” (aşkar), həm də مُسْتَتَرٌ “nəzərdə tutulan” ola bilər. Məsələn:

فَاطِمَةُ لَهَا ابْنٌ صَغِيرٌ Fatimə, onun kiçik oğlu var

حَامِدٌ خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ Həmid sinifdən çıxdı

الفصل

Birinci cümlədə فَاطِمَةُ I mübtəda, “لَهَا ابْنٌ صَغِيرٌ” ismi cümlə isə xəbərdir (kiçik cümlədir). Bu xəbərin tərkibindəki, هَا — damiri I mübtədaya qayıdan الرَّابِطُ “ər-rabit”-dir.

İkinci cümlədə isə حَامِدٌ I mübtədə, “خَرَجَ مِنَ الْفَصْلِ” feli cümləsi isə xəbərdir (kiçik cümlədir). Xəbərin tərkibindəki خَرَجَ felinin faili təqdirdə olan “هُوَ” damiridir (ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ هُوَ). Bu damir (هُوَ) I mübtədaya qayıdan الرَّابِطُ “ər-rabit” dir.

İkinci: الإِشَارَةُ إِلَى الْمُبْتَدَأِ “Mübtədaya edilən işarə əvəzliyi” – bu əsasən xəbərin “ismi cümlə” növündə olur. İsmi cümlənin mübtədası əsas mübtədaya qayıdan “işarə əvəzliyi” olur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ﴾

“Təqva libası, xeyirli olan da budur.” (əl-Əraf, 26)

Bu ayədə ذَٰلِكَ işarə əvəzliyi “ər-rabit” rolunu oynayır.

Üçüncü: إِعَادَةُ الْمُبْتَدَأِ بِلَفْظِهِ “Mübtədanın təkrarlanması” – yəni “böyük cümlə”nin mübtədası xəbərin tərkibində (kiçik cümlədə) təkrarlanır. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿الْقَارِعَةُ ﴿١﴾ مَا الْقَارِعَةُ ﴿٢﴾﴾

“Qəlbləri Qorxuya salan! ﴿١﴾ Qəlbləri Qorxuya salan nədir?” (əl-Qariə, 1-2)

Bu ayədə الْقَارِعَةُ birinci mübtədadır, “مَا الْقَارِعَةُ” ismi cümlə isə birinci mübtədanın xəbəridir. مَا xəbər, الْقَارِعَةُ isə ikinci mübtədadır. Birinci mübtədə ilə ikinci mübtədə aralarında əlaqə birinci mübtədanın “kiçik cümlədə” təkrarlanmasıdır.

Mübtədanın təkrarlanması üslubu çox vaxt bir şeyin mühimliyini, böyüklüyünü və əhəmiyyətli olmasını bildirmək üçün istifadə olunur. Necə ki, yuxarıdakı ayədə. Bəzən isə təhqir və alçaltma üçün də istifadə olunur. Məsələn:

زَيْدٌ مِنْ زَيْدٍ? Zeyd, Zeyd kimdir?

Qeyd: “Xəbər cümlə” ilə mübtəda arasında الرَّابِطُ “ər-rabit” - in (əlaqənin) digər növləri də vardır. Bu barədə daha ətraflı öyrənmək istəyənlər qrammatika kitablarına müraciət etsinlər.

3. **خَبَرٌ شِبْهُ جُمْلَةٍ “Xəbər şibhu cümlə”** – cərr və məcrurdan və ya zərfdən ibarət olan xəbəyə deyilir. Cərr dedikdə hərfu-cərlər, məcrur dedikdə isə məcrur isim nəzərdə tutulur. Məsələn: عَلَى الْبَيْتِ, عَلَى الْمَكْتَبِ və s. Burada, عَلَى və فِي cərr, الْبَيْتِ və الْمَكْتَبِ isə məcrurdur. Zərf dedikdə isə izafə şəklində işlənən zərflər (أَمَامَ, خَلْفَ, تَحْتَ, وَرَاءَ və s.) nəzərdə tutulur.

شِبْهُ جُمْلَةٍ “Şibhu cümlə” sözünün mənası “cümləyə bənzər” deməkdir. Cərr - məcrur və ya zərfdən ibarət söz birləşməsinin belə adlanmasına səbəb budur ki, bu cür söz birləşmələri zahirən tam cümlə olmasalar da mənaca cümləyə bənzəyirlər. Çünki həm cərr - məcrur, həm də zərf əslində pozulmuş, lakin təqdirdə olan كَائِنٌ (mövcuddur) və ya مُسْتَقَرٌّ (yerləşmişdir) sözlərinə aiddirlər¹.

Məsələn, مُحَمَّدٌ فِي الْبَيْتِ “Muhəmməd evdədir” dedikdə, مُحَمَّدٌ فِي الْبَيْتِ مُسْتَقَرٌّ “Muhəmməd evdə yerləşmişdir” nəzərdə tutulur. Həmçinin, zərf də belədir.

Məsələn, مُحَمَّدٌ عِنْدَ الْمُدِيرِ “Muhəmməd müdirin yanında” dedikdə, مُحَمَّدٌ كَائِنٌ عِنْدَ الْمُدِيرِ “Muhəmməd müdirin yanında mövcuddur” nəzərdə tutulur.

¹ Bəzi qrammatika alimləri “şibhu cümlənin” اِسْتَقَرَّ “yerləşdi” felinə aid olduğunu deyirlər. Yəni cərr-məcrur və zərf اِسْتَقَرَّ “yerləşdi” feli ilə əlaqəlidir.

Şibhu cümlənin növləri

Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən görürük ki, “şibhu cümlə”nin iki növü var:

- a. جَارٌّ وَمَجْرُورٌ “Cərr və məcrur” – yəni hərfu-cər və məcrur isimdən ibarət olan şibhu cümlə. Məsələn: فِي الْبَيْتِ, عَلَى الْمَكْتَبِ və s. Burada, عَلَى və فِي cərr hərfləri, الْبَيْتِ və الْمَكْتَبِ isimləri isə məcrurdur.
- b. ظَرْفٌ “Zərf” – yəni izafə şəkildə işlənən zərflərdən (عِنْدَ, تَحْتَ, خَلْفَ, أَمَامَ) ibarət olan şibhu cümlə. Məsələn: تَحْتَ الْمَكْتَبِ, عِنْدَ الْبَابِ, أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ və s.

İsmi cümlədə mübtəda və xəbərin tərtibi

İsmi cümlənin əsl tərtibi budur ki, əvvəl mübtəda, sonra isə xəbər gəlsin. Çünki xəbər mənaca bir növ mübtədanın vəsfidir və buna görə də vəsf ərəb dilində vəsf olunmuş isimdən sonra gəlir. Lakin bəzi hallarda xəbər mübtədadan əvvəl gələ bilər. Xəbərin mübtədadan əvvəl gəlməsinin üç halı var:

1. جَوَازُ تَقْلِيدِ الْخَبَرِ “Xəbərin əvvələ keçməsinin caiz (icazəli) olması”;
2. وَجُوبُ تَقْلِيدِ الْخَبَرِ “Xəbərin əvvələ keçməsinin vacib olması”¹;
3. مَنَعُ تَقْلِيدِ الْخَبَرِ “Xəbərin mübtədadan əvvələ keçməsinin qadağan olması”².

¹ Caiz olması – Yəni icazəli olması.

² Bil ki: “xəbərin önə keçməsinin vacib olması” eyni zamanda “mübtədanın xəbərdən sonra gəlməsinə vacib edən hal”dır, “xəbərin mübtədadan önə keçməsinin qadağan olması” isə, eyni zamanda “mübtədanın xəbərdən əvvəl gəlməsinə vacib edən hal”dır. Bəzi qrammatika kitablarında bu cür də yazıla bilər.

İndi isə, bu üç halın hər birini təfsilatı ilə öyrənək.

أَوَّلًا: جَوَازُ تَقْدِيمِ الْخَبَرِ

Birinci: Xəbərin mübtədadan əvvələ keçməsinin caiz (icazəli) olması

Xəbərin mübtədadan əvvəl gələ bilməsi müəyyən şərtlər daxilində mümkündür. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

1. إِذَا لَمْ يَحْصُلْ بِتَقْدِيمِهِ لَبْسٌ وَإِشْكَالٌ.

1. Əgər xəbərin önə keçməsi ilə mübtədanı müəyyən etməkdə dolaşıqlıq və çətinlik olmazsa. Məsələn: جَمِيلٌ خَبَرٌ كِتَابُكَ جَمِيلٌ “kitabın gözəldir” cümləsində جَمِيلٌ xəbəri önə keçirmək كِتَابُكَ mübtədanı müəyyən etməkdə heç bir çətinlik törətmir. Çünki كِتَابُكَ müəyyənlikdədir, جَمِيلٌ isə qeyri-müəyyənlikdədir. Biz də bilirik ki, ismi cümlədə “məarifə” və “nəkira” isim yanaşı gəldikdə “məarifə” mübtəda olur. Deməli, bu cümləni جَمِيلٌ كِتَابُكَ kimi də demək olar.

2. إِذَا كَانَ الْخَبَرُ شِبْهَ جُمْلَةٍ وَالْمُبْتَدَأُ مَعْرِفَةً.

2. Əgər xəbər şibhu cümlə, mübtəda isə “məarifə” (müəyyənlikdə) olarsa. Məsələn:

مُؤَلِّمٌ فِي الْفَصْلِ الْمُدْرَسُ Müəllim sinifdədir.

3. إِذَا كَانَ الْخَبَرُ اسْمَ فَاعِلٍ مَسْبُوقٍ بِاسْتِفْهَامٍ.

3. Əgər xəbər “ismu fail” olarsa və cümlə sual cümləsi olarsa. Məsələn:

أَطَالِبُ أَنتَ؟ Sən tələbəsənmi?

أَمْسَافِرُ أَخُوكَ؟ Qardaşın müsafirdirmi?

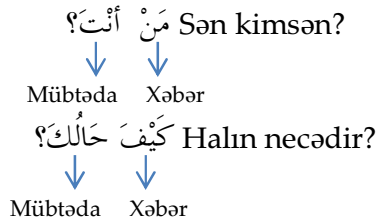
ثَانِيًا: وَجُوبُ تَقْدِيمِ الْخَبَرِ

İkinci: Xəbərin əvvələ keçməsinin vacib olması

Xəbərin mübtədadan önə keçməsinə vacib edən bir çox hallar var. Bu hallardan iki əsas olanı qeyd edək:

1. إِذَا كَانَ الْخَبَرُ مِنَ الْأَسْمَاءِ الَّتِي لَهَا الصَّدَارَةُ فِي الْجُمْلَةِ,

1. Əgər xəbər daim cümlənin əvvəlində gəlməsini tələb edən isimlərdən olarsa. “Daim cümlənin əvvəlində gəlməsini tələb edən isimlər” dedikdə, أَسْمَاءُ الْإِسْتِفْهَامِ “sual əvəzlilikləri” və أَسْمَاءُ الشَّرْطِ “şərt ədatları”¹ nəzərdə tutulur. Yəni əgər xəbər sual və ya şərt ədatlarından biri olarsa, bu halda xəbərin mübtədadan önə keçməsi vacib olur. Məsələn:

Bu cümlələrdə مَنْ və كَيْفَ sual əvəzlilikləri “önə keçmiş xəbər” dirlər. Çünki sual əvəzlilikləri daim cümlənin əvvəlində gəlir. Bu cümlələri أَنْتَ مَنْ؟ və ya كَيْفَ حَالُكَ؟ kimi demək olmaz.

2. إِذَا كَانَ الْخَبَرُ شِبْهَ جُمْلَةٍ وَالْمُبْتَدَأُ نَكْرَةً,

2. Əgər xəbər “şibhu cümlə” (cərr-məcrur və ya zərf), mübtəda isə nəkira (qeyri-müəyyənlikdə) olarsa. Yəni əgər xəbər “şibhu cümlə”, mübtəda isə nəkira olarsa, xəbərin mübtədadan önə keçməsi vacib olur. Məsələn:

¹ أَسْمَاءُ الشَّرْطِ “şərt ədatları” barədə 15 – ci dərstdə söhbət açacağıq.

سَيَّارَةٌ عِنْدِي Mənim maşınım var
 Mübtəda Xəbər

ضَيْفٌ فِي الْبَيْتِ Evdə qonaq var
 Mübtəda Xəbər

Yuxarıdakı cümlələrin heç birində xəbər mübtədadan sonra gələ bilməz.

Qeyd: Əgər mübtəda sıfətlə xüsusiləşmiş nəkira olarsa¹, bu halda xəbərdən əvvəl keçə bilər. Çünki sıfətləşmiş nəkira bir növ mərifəyə (müəyyənliyə) yaxındır. Məsələn:

ضَيْفٌ كَرِيمٌ فِي الْبَيْتِ Evdə səxavətli qonaq var
 Xəbər Sifət Mübtəda

ثَالِثًا: مَنْعُ تَقْدِيمِ الْخَبَرِ

Üçüncü: Xəbərin mübtədadan əvvəl keçməsinin qadağan olması²

İsmi cümlədə mübtəda ilə xəbərin əsl tərtibinin qorunmasını – yəni mübtədanın əvvəl, xəbərin isə sonra gəlməsini – vacib edən hallar aşağıdakılardır:

1. إِذَا كَانَ الْمُبْتَدَأُ مِنَ الْأَسْمَاءِ الَّتِي لَهَا الصَّدَارَةُ فِي الْجُمْلَةِ,

1. Əgər mübtəda daim cümlənin əvvəlində gəlməsi tələb edilən isimlərdən olarsa. “Daim cümlənin əvvəlində gəlməsi tələb edilən isimlər” dedikdə, اسْمَاءُ الاسْتِفْهَامِ “sual əvəzlilikləri” və اسْمَاءُ الشَّرْطِ “şərt ədatları” nəzərdə tutulur. Yəni əgər mübtəda sual və ya şərt ədatlarından biri olarsa, bu halda vacibdir ki, mübtəda xəbərdən əvvəl

¹ Yəni mübtəda الَّتِي “sifət” olarsa.

² Bu hal həmçinin وَجُوبُ تَقْدِيمِ الْمُبْتَدَأِ “Mübtədanın xəbərdən əvvəl gəlməsi” halı da adlanır.

gəlsin və xəbərin mübtədadan önə keçməsi qadağan olur. Məsələn:

مَنْ فِي الْفَصْلِ؟ Sinifdə kim var?

 Xəbər Mübtəda

2. إِذَا كَانَ كُلٌّ مِنَ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ مَعْرِفَتَيْنِ أَوْ نَكْرَتَيْنِ,

2. Əgər mübtəda və xəbərin hər ikisi “məarifə” (müəyyənlikdə) və ya “nəkira” (qeyri-müəyyənlikdə) olarsa. Yəni əgər ismi cümlədə iki “məarifə” (müəyyən) isim və ya iki “nəkira” (qeyri-müəyyən) isim yanaşı gələrsə bu halda birinci gələn isim mübtəda olur. İkinci isim isə xəbər olur. Məsələn:

عَلِيٌّ صَدِيقِي Əli dostumdur

 Xəbər Mübtəda

مَنْ مُهَنْدِسٌ؟ Kim mühəndisdir?

 Xəbər Mübtəda

أَكْبَرُ مِنْكَ سِنًا أَكْثَرُ مِنْكَ تَجْرِبَةً

 Xəbər Mübtəda

Yaşca səndən böyük olan təcrübəcə səndən daha üstündür

3. إِذَا كَانَ الْخَبَرُ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً فَاعِلُهَا ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ يَعُودُ عَلَى الْمُبْتَدَأِ

3. Əgər xəbər, faili *ضميرٌ مستترٌ* “nəzərdə tutulmuş damir” olan və mübtədaya qayıdan feli cümlə olarsa. Yəni əgər mübtədanın xəbəri feli cümlə olarsa, bu halda xəbər mübtədadan əvvələ keçə bilməz. Çünki əgər fel önə keçərsə, bu zaman cümlə feli olar və mübtəda failə çevriləcək. Məsələn:

دَهَبَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ حَامِدٌ Həmid məktəbə getdi

 Xəbər Mübtəda

حَذْفُ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ

Mübtəda və xəbərin düşməsi

الْقَاعِدَةُ: يَجُوزُ حَذْفُ الْمُبْتَدَأِ أَوِ الْخَبَرِ إِذَا عُلِمَ

Qayda: Əgər cümlədə və ya danışığ əsnasında mübtəda və xəbərdən biri, yaxud hər ikisi məlum (bəlli) olarsa, düşə bilər.

Qaydanın şərhı:

Yəni əgər cümlədə və ya danışığ əsnasında mübtəda və xəbərdən biri yaxud hər ikisi məlum olarsa, məlum olan mübtədanı və ya xəbəri və ya hər ikisini pozmaq olar. Məsələn:

o Mübtədanın düşməsinə misal:

مُحَمَّدٌ "Muhəmməd" "adın nədir?" sualına cavabda مَا اسْمُكَ؟ deyə cavab verirsən. مُحَمَّدٌ xəbərdir. Mübtəda isə اِسْمِي düşüb Yəni اِسْمِي مُحَمَّدٌ "adım Muhəmməddir". Mübtəda danışığ əsnasında məlum olduğu üçün düşmüşdür.

o Xəbərin düşməsinə misal:

أَنَا "Mən" "Muhəmməd kimdir?" sualına cavabda مَنْ مُحَمَّدٌ؟ deyə cavab verirsən. أَنَا mübtədadır. Xəbər isə مُحَمَّدٌ düşmüşdür. Yəni أَنَا مُحَمَّدٌ "Mənəm Muhəmməd".

o Mübtəda və xəbərin birlikdə düşməsinə misal:

Həmçinin, mübtəda və xəbərin hər ikisi birlikdə məlum olarsa düşə bilər. Necə ki, bir nəfərin sənə أَأَنْتَ مُحَمَّدٌ؟ "Muhəmməd sənsən?" sualına, نَعَمْ "bəli" deyə cavab verirsən. Bu cavabla sən həm mübtədanı, həm də xəbəri düşürmüş olursan. Çünki hər ikisi məlumdur. Yəni:

نَعَمْ, أَنَا مُحَمَّدٌ "Bəli, Muhəmməd mənəm".

Xəbərin mübtəda ilə uzlaşması

خَبَرٌ مُفْرَدٌ “Mufrad xəbər”¹ mübtəda ilə iki şeyə görə uzlaşır:

1. فِي الْإِفْرَادِ وَالْثَّنِيَّةِ وَالْجَمْعِ

1. **Kəmiyyətə görə: “Tək, təsniyə və cəmə görə”.** Yəni mübtəda tək olduqda xəbər də təkə işlənir, mübtəda təsniyə (ikilikdə) olduqda xəbər də təsniyədə işlənir, mübtəda cəm olduqda isə xəbər də cəmdə işlənir. Məsələn:

الْمُدْرَسُ وَقِفٌ Müəllim ayaq üstədir

الطَّالِبَانِ جَالِسَانِ İki tələbə oturmuşdur

الطُّلَابُ مُجْتَهِدُونَ Tələbələr çalışqandırlar

2. فِي التَّذْكِيرِ وَالتَّنْثِيثِ

2. **Cinsə görə: “muzəkkər və muənnəsə görə”.** Yəni mübtəda muzəkkər olduqda xəbər də muzəkkər olur. Və ya əksinə mübtəda muənnəsə olduqda xəbər də muənnəsə olur. Məsələn:

الطَّالِبُ جَدِيدٌ Tələbə oğlan yenidir

الطَّالِبَةُ جَدِيدَةٌ Tələbə qız yenidir

Qeyd: Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ərəb dilində “mufrad xəbər”i mübtədaya bağlayan xüsusi şəkilçi yoxdur².

¹ Yəni “cümlə” və ya “şibhu cümlə” olmayan xəbər.

² Azərbaycan dilində xəbər şəkilçisi –dır⁴ dördvariantlı şəkilçisidir.

12. ON İKİNCİ DƏRS

الْمَفْعُولُ فِيهِ أَوْ الظَّرْفُ

“Məful fihi” və ya “Zərf”

تَعْرِيفُهُ: الْمَفْعُولُ فِيهِ أَوْ الظَّرْفُ – اسْمٌ مَنْصُوبٌ يُذَكِّرُ لِبَيَانِ زَمَانِ الْفِعْلِ أَوْ مَكَانِهِ وَ يَتَضَمَّنُ مَعْنَى (فِي) بِاطِّرَادٍ.

Tərif: “Məful fihi” və ya “Zərf” – felin baş vermə zamanını və ya məkanını bildirmək üçün qeyd olunan və daim “*فِي*” (içində, -da, -də) hərfu-cərin mənasını daşıyan, mənsub (təsirlikdə) isimdir.

Tərifin şərh:

“*Məful fihi*” sözünün hərfi mənası “orada yerinə yetirilmiş” deməkdir. Felin baş vermə zamanını və ya məkanını bildirdiyinə görə belə adlanıb¹. “Məful fihi” həmçinin, الظَّرْفُ “*zərf*” də adlanır. Çünki zərfə qoyulan məktub zərfin çərçivəsindən kənara çıxmadığı kimi baş verən hadisə də qeyd olunan zaman və ya məkan çərçivəsindən kənara çıxmır.

Tərifdə deyilir ki, “məful fihi” “*daim “فِي” (“içində” “-da, -də”) mənasını daşıyan, mənsub (təsirlikdə) isimdir*”.

Yəni “məful fihi” nasbda (təsirlikdə) olmalıdır. Əgər zamana və ya məkana dəlalət edən hər hansı bir isim nasbda deyilsə, deməli, bu, “məful fihi” deyil.

Həmçinin, “məful fihi” daim “*فِي*” hərfu-cərinin mənasını daşmalıdır. Əgər zamana və ya məkana dəlalət edən hər hansı bir isim “*فِي*” hərfu-cərinin mənasını daşımursa deməli, o, “məful fihi” deyil. Məsələn:

سَهَرَ خَرَجْتُ صَبَاحاً Səhər çıxdım

Bu cümlədə صَبَاحاً “səhər” sözü “məful fihi” və ya “zərf”dir. Çünki çıxmaq felinin “səhər” baş verməsinə dəlalət edərək özündə

¹ Necə ki, الْمَفْعُولُ بِهِ “məful bihi” -nin hərfi mənası “onunla yerinə yetirilmiş” deməkdir və fel onun vasitəsi ilə icra edildiyinə görə belə adlanmışdır.

“*فِي*” hərfu-cərinin mənasını daşıyır. Yəni *خَرَجْتُ فِي الصَّبَاحِ* “səhər vaxtında çıxdım”. Həmçinin, *صَبَاحًا* sözü bu mənanı *باطِرَادٍ* “*daim*” verir. Yəni cümlədə *خَرَجَ* “çıxdı” felini götürüb yerinə hər hansı bir digər fel qoysaq *صَبَاحًا* “səhər” sözü ilə işlənə bilər. Tərifdə, *باطِرَادٍ* “*daim*” deməklə məhz bu nəzərdə tutulur. Məsələn:

رَجَعْتُ صَبَاحًا Səhər qayıtdım

ذَهَبْتُ صَبَاحًا Səhər getdim

أَكَلْتُ صَبَاحًا Səhər yedim

Əgər cümlədəki mənsub isim daimilik mənasına dəlalət etmirsə, yəni, bütün fellərlə işlənərkən “*فِي*” hərfu-cərin mənasını daşıdırsa, deməli, o, “*məful fihi*” deyil. Məsələn:

دَخَلْتُ الْبَيْتَ Evə daxil oldum

Bu cümlədə *الْبَيْتَ* sözü “*فِي*” hərfu-cərin mənasını daşımaya baxmayaraq hər fellə işlənə bilməz. Məsələn, *خَرَجْتُ الْبَيْتَ , أَكَلْتُ الْبَيْتَ* demək düzgün deyil.

أَقْسَامُ الظَّرْفِ

Zərfin növləri

Zərfin tərifindən göründüyü kimi, zərflər iki qismə bölünür:

1. *ظَرْفُ الزَّمَانِ* “Zaman zərfi”;
2. *ظَرْفُ الْمَكَانِ* “Məkan zərfi”.

“Zaman zərfi” ظَرْفُ الزَّمَانِ

تَعْرِيفُهُ: ظَرْفُ الزَّمَانِ - هُوَ الْاسْمُ الْمَنْصُوبُ الَّذِي يُدُلُّ عَلَى زَمَانٍ
الْفِعْلِ يَتَضَمَّنُ مَعْنَى (فِي) بِاطْرَادٍ.

Tərifi: “Zaman zərfi” – felin zamanına dəlalət edən və daim
“فِي” hərfu-cərinin mənasını daşıyan, mənsub (təsirlikdə) isimdir.
Məsələn:

وَصَلْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ Cümə günü çatdım
سَأَسَافِرُ غَدًا Sabah səfər edəcəm
رَأَيْتُكَ الْبَارِحَةَ Dünən axşam səni gördüm

Bu cümlələrdəki يَوْمَ الْجُمُعَةِ “cümə günü”, غَدًا “dünən”, الْبَارِحَةَ
“dünən axşam” sözləri mənsub, “فِي” hərfu-cərinin mənasını daşıyan
zaman zərfləridir.

Zaman zərfləri mənaca iki qismə bölünürlər:

1- الْمُخْتَصُّ: مَا دَلَّ عَلَى مِقْدَارٍ مُعَيَّنٍ، مَحْدُودٍ مِنَ الزَّمَانِ

1- “əl-Muxtas”: Müəyyən, məhdud vaxta dəlalət edən
zaman zərfləri. Məsələn: الشَّهْرُ “ay”, الْيَوْمُ “gün”, الْأُسْبُوعُ
“həftə”, الْعَامُ “il” və s. bu kimi konkret zamana dəlalət
edən zərflərdir.

2- الْمُبْهَمُ: مَا دَلَّ عَلَى مِقْدَارٍ غَيْرِ مُعَيَّنٍ، وَلَا مَحْدُودٍ مِنَ الزَّمَانِ

2- “əl-Mubhəm”: Qeyri-müəyyən, məhdud olmayan bir
vaxta dəlalət edən zaman zərfləri. Məsələn: اللَّحْظَةُ “an”,
الْوَقْتُ “vaxt”, الزَّمَانُ “zaman”, الْحَيْنُ “çağ” və s. bu kimi
qeyri-müəyyən vaxta dəlalət edən zərflərdir.

Qeyd: Həm müəyyən zamana, həm də qeyri-müəyyən zamana
dəlalət edən sözlərin hamısını nasbda (təsirlikdə) işlətməklə zaman
zərfi etmək olar.

مَعَانِي بَعْضِ الظُّرُوفِ الْمُخْتَصَّةِ

Müəyyən zamana dəlalət edən bəzi sözlərin mənaları

Ərəb dilinin genişliyindəndir ki, hər vaxtın özünə xas olan adı vardır. Bu sözlərdən bəzilərini qeyd edək:

- الْيَوْمُ “Gün” – dan yeri söküləndən gün batana qədər olan zaman nəzərdə tutulur.
- اللَّيْلَةُ “gecə” – gün batandan dan yeri sökülənə qədər olan zaman nəzərdə tutulur.
- الْغَدُ “səhər tezdən, erkəndən” – sübh namazından sonra günəş çıxana qədər olan zamandır.
- الْبُكْرَةُ “səhər” – günün əvvəli nəzərdə tutulur.
- سَحْرٌ – gecənin sonundan dan yeri sökülənə az qalmışa kimi olan zaman nəzərdə tutulur.
- الْغَدُ “sabahkı gün” – hazırkı gündən sonra gələn gün nəzərdə tutulur.
- عَتَمَةٌ – gecənin ilk üçdə birinə deyilir.
- صَبَاحٌ – gecənin ikinci yarısından günəş zeniti keçənə kimi¹ olan vaxt nəzərdə tutulur.
- مَسَاءٌ “axşam” – günəş zeniti keçəndən gecənin ikinci yarısına kimi olan vaxt nəzərdə tutulur.
- عِشَاءٌ – hava ilk qaralandan² gecənin ilk üçdə birinə qədər olan vaxt nəzərdə tutulur.

Bu və digər zamana dəlalət edən isimləri zərf kimi nasb (təsirlikdə) etmək olar. Allah ﷻ buyurur: ﴿وَجَاءُوا آبَاءَهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ﴾

“Onlar axşam ağlaya-ağlaya atalarının yanına gəlirdilər”

(Yusif 16)

¹ Zöhr namazı girənə kimi.

² Və ya Məğrib namazı girəndən.

ظَرْفُ الْمَكَانِ “Məkan zərfi”

تَعْرِيفُهُ: ظَرْفُ الْمَكَانِ هُوَ الْأِسْمُ الْمَنْصُوبُ الَّذِي يُدُلُّ عَلَى مَكَانِ الْفِعْلِ
يَتَضَمَّنُ مَعْنَى (فِي) بِاطْرَادٍ.

Tərif: “Məkan zərfi” – felin məkanına dəlalət edən və daim
“فِي” hərfu-cərinin mənasını daşıyan, mənsub (təsirlikdə) isimdir.
Məsələn:

نَمْتُ تَحْتَ الشَّجَرَةِ Ağacın altında yatdım
جَلَسْتُ عِنْدَ الْمُدِيرِ Müdirin yanında oturdum
اجْلِسْ هُنَا Burda otur

Bu cümlələrdəki تَحْتَ “altında”, عِنْدَ “yanında”, هُنَا “bura”
sözləri “فِي” hərfu-cərinin mənasını daşıyan məkan zərfləridir.

Zaman zərfləri kimi məkan zərfləri də mənaca iki qismə
bölünürlər:

1- الْمُخْتَصُّ: مَا لَهُ صُورَةٌ وَحُدُودٌ مَحْصُورَةٌ

- 1- “**əl-Muxtas**”: Müəyyən forma və hüduda malik olan məkan
zərfləri. Məsələn: الدَّارُ “ev”, الْمَسْجِدُ “məscid”, الْحَدِيقَةُ “bağça”
və s. bu kimi müəyyən forma və hüdudu olan məkan
zərfləridir.

2- الْمُبْهَمُ: مَا لَيْسَ لَهُ صُورَةٌ وَحُدُودٌ مَحْصُورَةٌ

- 2- “**əl-Mubhəm**”: Müəyyən forma və hüduda malik olmayan
məkan zərfləri. Bu növ məkan zərfinə tərəf bildirən sözlər
və ona oxşar sözlər aiddir. Tərəf bildirən sözlər altıdır: أَمَامَ
شِمَالٌ, “sağ”, يَمِينٌ, “üst”, فَوْقَ, “alt”, تَحْتَ, “arxa”, خَلْفَ, “qabaq”

“sol”. Tərəflərə oxşar sözlər isə, لَدَى, عِنْدَ, “yanında”, شَطْرَ, جِهَةَ
 “tərəf”, بَيْنَ “arasında”¹ مَعَ “birlikdə” və s.

Qeyd: Məkan zərfinin bu iki növündən yalnız ikinci olan الْمُبْهَمُ
 “əl-mubhəm” növünü mənsub (təsirlikdə) edərək məkan zərfi kimi
 işlətmək olar. Birinci növ الْمُخْتَصُّ “əl-Muxtas” məkan zərfini isə yalnız
 “fi” hərflu-cəri vasitəsilə məcrur etməklə işlətmək olar². Məsələn:

صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ Məsciddə namaz qıldım
 نِمْتُ فِي الدَّارِ Evdə yatdım
 زُرْتُ عَلِيًّا فِي بَيْتِهِ Əlini evində ziyarət etdim

الْمُعَرَّبُ وَالْمَبْنِيُّ مِنَ الظُّرُوفِ

“əl-Morab” (hallanan) və “əl-Məbni” (hallanmayan) zərflər

Zərflərin əksər hissəsi “əl-Morab” (hallanan) olduğu halda az
 bir qisim zərflər “əl-Məbni”dirlər (hallanmırlar). “əl-Məbni” zərflər
 erab olunarkən فِي مَحَلِّ نَصْبٍ “təsirlik halın yerində” erab olunurlar.
 Zərflərdən “əl-Məbni” olanlar aşağıdakılardır:

¹ بَيْنَ “arasında” zərfi, iki və daha artıq saya dəlalət edən sözlərə izafə olunmaqla işlənir. Tək
 halda olan sözlərə izafə olunarkən , bağlayıcısı ilə digər söz də ona bağlanmalıdır. Məsələn:

جَلَسْتُ بَيْنَ النَّاسِ - İnsanlar arasında oturdum

مَرَرْتُ بَيْنَ خَالِدٍ وَ حَامِدٍ - Xalidlə Həmidin arasından keçdim

Zaman bildirən sözlərə izafə olunduqda zaman zərfi, məkan bildirən sözlərə izafə
 olunduqda isə məkan zərfi rolunu oynayır. Məsələn:

الْبَيْتُ بَيْنَ الْمَسْجِدِ وَ الْمَدْرَسَةِ - Ev məscidlə məktəbin arasındadır (məkan zərfi)

أَزُورُكَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ - Zöhrə Əsr arasında səni ziyarət edəcəm (zaman zərfi)

² “əl-Muxtas” məkan zərflərindən الشَّامُ “Şam” sözü istisnadır. Bu sözü mənsub etməklə zərf
 kimi işlətmək olar. Məsələn: دَهَيْتُ الشَّامَ Şama getdim.

1- ظُرُوفُ الزَّمَانِ الْمَبْنِيَّةُ Zaman zərflərindən əl-Məbni olanlar:

- o متى “nə zaman” – sual əvəzliyi kimi tanıdığımız bu əvəzlik bəzən cümlədə zaman zərfi kimi erab olunur və sukun üzərində əl-məbni olur¹. Məsələn:

متى خرجت؟ Nə zaman çıxdın?

(متى) ظَرَفُ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

- o أمس “dünən” Bu zərf daim kəsre (—) üzərində əl-məbni olur. Məsələn:

جئتُ أمس Dünən gəldim

(أَمْسٍ) ظَرَفُ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

- o قط “heç vaxt, qəti, əsla, qətiyyən” – bu zaman zərfi daim damma (—) üzərində əl-məbni olub, yalnız inkar cümlələrində işlənir və keçmiş zamanı tam əhatə etmək üçündür². Məsələn:

لم أذهب إلى باكستان قط Heç vaxt Pakistana getməmişəm

(قَطُّ) ظَرَفُ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

- o الآن “indi” – bu zaman zərfi daim fəthə (—) üzərində əl-məbni olur və danışılan vaxtı bildirmək üçündür. Məsələn:

الآن وصلتُ İndi çatdım

(الآن) ظَرَفُ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

Qeyd: Həmçinin, iki zaman zərfinin birləşməsindən əmələ gələn لَيْلَ نَهَارٍ “səhər-axşam” və لَيْلَ نَهَارٍ “gecə-gündüz” kimi mürəkkəb zərflər də fəthə üzərində “əl-Məbni” olurlar. Məsələn:

يَجْتَهِدُ مُحَمَّدٌ لَيْلَ نَهَارٍ - Muhamməd gecə-gündüz çalışır

¹ متى “nə zaman?” sual əvəzliyindən sonra feli cümlə gələrsə, متى zaman zərfi kimi erab olunur.

² Bax. II kitab 29-cu dər.

2- ظُرُوفُ الْمَكَانِ الْمَبْنِيَّةُ Məkan zərflərindən əl-Məbni olanlar:

- o أَينَ “hara” - sual əvəzliyi kimi tanıdığımız bu əvəzlik cümlədə bəzən məkan zərfi kimi erab olunur və fəthə (—) üzərində əl-məbni olur¹. Məsələn:

أَيْنَ تَدْرُسُ؟ Harada oxuyursan?
(أَيْنَ) ظُرْفُ مَكَانٍ مَبْنِيٍّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

- o هُنَا “bura” – bu məkan zərfindən yaxın məkanı işarə etmək üçün istifadə olunur və daim sukun üzərində əl-məbni olur. Məsələn:

اجْلِسْ هُنَا Burda otur
(هُنَا) ظُرْفُ مَكَانٍ مَبْنِيٍّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

- o هُنَاكَ “ora” - bu məkan zərfindən uzaq məkanı işarə etmək üçün istifadə olunur və daim fəthə (—) üzərində əl-məbni olur. Məsələn:

رَأَيْتُهُ هُنَاكَ Onu orada gördüm
(هُنَاكَ) ظُرْفُ مَكَانٍ مَبْنِيٍّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

- o ثُمَّ “ora” - bu məkan zərfindən də uzaq məkanı işarə etmək üçün istifadə olunur və daim fəthə (—) üzərində əl-məbni olur. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَزَلُّنَا ثُمَّ الْآخِرِينَ﴾
“O birilərini də ora yaxınlaşdırdıq”. (əş-Şuəra, 64)
(ثُمَّ) ظُرْفُ مَكَانٍ مَبْنِيٍّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

¹ أَينَ “hara?” sual əvəzliyindən sonra feli cümlə gələrsə, أَينَ “məkan zərfi” kimi erab olunur.

- o حَيْثُ “harada” – məkan zərfidir¹, daim damma (—) üzərində əl-məbni olur. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٌ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى﴾

“Onların qurduqları sadəcə sehrbaz hiyləsidir. Sehrbaz isə, hara gedirsə-getsin, uğur qazanmaz”. (Taha, 69)

(حَيْثُ) ظَرْفُ مَكَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

النَّائِبُ عَنِ الظَّرْفِ

Zərfi əvəz edən isimlər

Bəzi isimlər cümlədə zərfi əvəz edirlər və النَّائِبُ عَنِ الظَّرْفِ “zərfi əvəz edən isim” kimi erab olunurlar. Zərfi əvəz edən isimlər aşağıdakılardır:

1- الْمُضَافُ إِلَى الظَّرْفِ مِمَّا دَلَّ عَلَى كَلِّيَّةِ الزَّمَانِ أَوْ الْمَكَانِ أَوْ جُزْئِيَّتِهِمَا

- 1- **Zərfə izafə olunmuş və zərfin tamlığını və ya bir hissəsini bildirən isimlər.** Zərfin tamlığını bildirən sözə كُلُّ “bütün” sözünü misal gətirmək olar. Zərfin bir hissəsini bildirən sözlərə isə: نِصْفٌ “yarı”, رُبْعٌ “dördüdə bir”, və s. bu kimi hissələrə dəlalət edən sözləri misal gətirmək olar. Məsələn:

مَشَيْنَا كُلَّ النَّهَارِ Bütün gündüzü yol getdik

اِنْتَظَرْتُكَ رُبْعَ سَاعَةٍ Səni on beş dəqiqə gözlədim

مَشَيْتُ نِصْفَ كِيلُومِترٍ Yarım kilometr getdim

Bu cümlələrdəki كُلُّ رُبْعٍ və نِصْفٌ sözləri الظَّرْفِ النَّائِبُ عَنِ “zərfi əvəz edən isim” kimi erab olunurlar.

¹ Nadir hallarda zaman zərfi kimi də istifadə oluna bilər. Məsələn: تَمَالَ حَيْثُ تَشَاءُ “nə zaman istəyirsən gəl”.

2- صِفَةُ الظَّرْفِ,

2- Zərfin sifəti. Məsələn:

جَلَسْتُ طَوِيلًا (أي: وَقْتًا طَوِيلًا) Uzun müddət oturdum

نِمْتُ قَلِيلًا (أي: وَقْتًا قَلِيلًا) Az yatdım

Bu cümlədə وَقْتًا və طَوِيلًا sözləri pozulmuş zərfinin sifətləridir. Yəni وَقْتًا قَلِيلًا və وَقْتًا طَوِيلًا. Cümlələrdəki طَوِيلًا və قَلِيلًا sözləri نَائِبٌ عَنِ الظَّرْفِ “zərfi əvəz edən isim” kimi erab olunurlar.

3- اِسْمُ الْإِشَارَةِ,

3- İsmul-işəratı (işarə əvəzliyi). Məsələn:

جِئْتُ هَذَا الْأُسْبُوعَ Bu həftə gəldim

Bu cümlədə هَذَا işarə əvəzliyi نَائِبٌ عَنِ الظَّرْفِ “zərfi əvəz edən isim” kimi erab olunur. الْأُسْبُوعُ isə “bədəl”dir.

4- الْعَدَدُ,

4- Ədəd. Məsələn:

سَافَرْتُ ثَلَاثِينَ يَوْمًا Otuz gün səfər etdik

مَشَيْتُ أَرْبَعَةَ كِيلُومِترَاتٍ Dörd kilometr yol getdim

Bu cümlələrdə ثَلَاثِينَ və أَرْبَعَةَ ədədləri نَائِبٌ عَنِ الظَّرْفِ “zərfi əvəz edən isim” kimi erab olunur.

قَبْلَ “öncə” və بَعْدَ “sonra” zərfləri

قَبْلَ “öncə”, “əvvəl” və بَعْدَ “sonra” zərfləri “əl-mubhəm” (müəyyən zamana və ya məkana dəlalət etməyən) zərflərdəndir. Yalnız izafə olunmaqla işlənilir. Həm zaman, həm də məkan zərfi kimi işlənə bilirlər. Konkret hansı mənanı vermələri isə izafə olunduqları isimdən asılıdır. Zaman bildirən isimlərə izafə olunduqda zaman zərfinin, məkan bildirən isimlərə izafə olunduqda isə məkan zərfinin mənasını verirlər. Məsələn:

Məkan zərfi mənasında işlənmələrinə misal:

الْمَدِينَةُ قَبْلَ مَكَّةَ Mədinə Məkkədən əvvəldir

الْمَسْجِدُ بَعْدَ الْمُسْتَشْفَى Məscid xəstəxanadan sonradır

Zaman zərfi mənasında işlənmələrinə misal:

خَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ قَبْلَ الظُّهْرِ Evdən Zöhr namazından öncə çıxdım

سَأُزُورُكَ بَعْدَ الْعِشَاءِ İsa namazından sonra səni ziyarət edəcəm

Qeyd: قَبْلَ və بَعْدَ zərfləri “əl-Morab” (hallanan) zərflərdəndirlər.

Yəni amilin təsiri ilə sonları dəyişir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

“Hər kim haqsızlıq etdikdən sonra tövbə edib əməllərini islah etsə, şübhəsiz ki, Allah onun tövbəsini qəbul edər. Həqiqətən, Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir” (əl-Maidə, 39)

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾

“Mühəmməd ancaq bir elçidir. Ondan əvvəl də elçilər gəlib getmişlər.

Məgər o ölərsə və ya öldürülərsə siz gerimi dönəcəksiniz?”.

(Ali İmran, 144)

الْقَاعِدَةُ: إِذَا حُذِفَ الْمُضَافُ مِنْ "قَبْلَ" وَ "بَعْدَ" لَفْظًا لَا مَعْنَى بُنِيَ عَلَى الضَّمِّ

Qayda: Əgər قَبْلُ və بَعْدُ zərflərinin izafə olunduqları isim (mudafun ileyh) mənacə deyil ləfzən (tələffüzdə) pozularsa, قَبْلُ və بَعْدُ damma (ـُ) üzərində əl-məbni olur. Yəni قَبْلُ və بَعْدُ olurlar.

Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿الْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ﴾

"Firona deyildi: "İndimi? Sən ki əvvəllər asilik etmiş və fəsad törədənlərdən olmuşdun". (Yunus, 91)

﴿وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ﴾

"Bundan əvvəl də Yusufa qarşı haqsızlıq etdiyiniz yadınızdadırmı?". (Yusuf, 80)

﴿قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدَ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ﴾

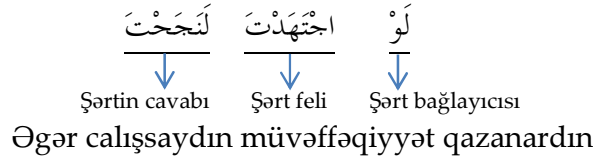
"Allah dedi: "Mən onu sizə endirəcəyəm. Amma bundan sonra aranızdan kafir olanlara aləmlərdən heç kəsə vermədiyim bir əzabı verəcəyəm" (əl-Maidə, 115)

Bu ayələrdə قَبْلُ və بَعْدُ zərflərinin damma (ـُ) üzərində əl-Məbni olmalarına səbəb izafə olunduqları ismin (هَذَا) ləfzən pozulmasıdır. Mənacə isə bu isim nəzərdə tutulur. Yəni هَذَا قَبْلُ "bundan öncə" və هَذَا بَعْدُ "bundan sonra".

لَوْ "Əgər" şərt bağlayıcısı

لَوْ "Əgər" şərt bağlayıcısıdır. Yəni "şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə"lərdə budaq cümləni baş cümləyə bağlamaq üçün istifadə olunur və şərt mənasını verir. Eyni zamanda feli keçmiş zamana aid edir. Ərəb dilində şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrdə budaq cümlə çox vaxt baş cümlədən əvvəl gəlir və onunla şərt bağlayıcılarından biri ilə bağlanır. لَوْ bu bağlayıcılardan biridir.

Şərt cümlələrində şərt bağlayıcılarından sonra gələn budaq cümlə جَوَابُ الشَّرْطِ "şərtin cavabı", baş cümlə isə فِعْلُ الشَّرْطِ "şərt feli"¹, baş cümlə isə جَوَابُ الشَّرْطِ "şərtin cavabı"² həm təsdiqdə, həm də inkarda ola bilər. Təsdiqdə gələn جَوَابُ الشَّرْطِ "şərtin cavabı", adətən, لَ "əlbəttə, şübhəsiz" təsdiq ədatı ilə işlədilir. Nadir hallarda təsdiqdə gələn "şərtin cavabı" لَ ədatından xali olur. Məsələn:

Bu cümlədə اجْتَهِدْتَ "çalışsaydın" feli فِعْلُ الشَّرْطِ "şərt feli"³, جَوَابُ الشَّرْطِ "şərtin cavabı"⁴-dır. "Şərtin cavabı" təsdiqdə olduğu üçün لَ ədatı ilə işlənmişdir. Həmçinin, şərt keçmiş zamana aiddir.

"Şərtin cavabı" inkarda olduqda isə adətən, لَ təsdiq ədatı ilə işlənir. Məsələn:

¹ Və ya جُمْلَةُ الشَّرْطِ "şərt cümləsi" adlanır.

² Yəni baş cümlə.

³ Yəni budaq cümlədir.

⁴ Yəni baş cümlədir.

لَوْ مَا اجْتَهَدْتَ مَا نَجَحْتَ

Əgər çalışmasaydın, müvəffəqiyyət qazanmazdın

Çox nadir hallarda inkarda gələn “şərtin cavabı” لَوْ təsdiq ədatı ilə işlənir. Məsələn:

لَوْ تَأَخَّرْنَا لَمَا رَأَيْنَاكَ هُنَا

Əgər geciksəydik, səni burada görməzdik

“لو” “əgər” şərt bağlayıcısına həmçinin, ¹حَرْفُ امْتِنَاعٍ لَامْتِنَاعٍ - “şərt cümləsi baş vermədiyinə görə cavabın da baş verməməsinə dəlalət edən hərf” - deyilir. Bu cür adlanmasına səbəb budur ki, “لو” bağlayıcısı işlənən şərt cümləsində həm şərt, həm də şərtin cavabı realıqda baş vermir. Yəni şərt olmadığına görə cavab da olmur.

Məsələn, yuxarıdakı لَوْ اجْتَهَدْتَ لَنَجَحْتَ “əgər çalışsaydın müvəffəqiyyət qazanardın” cümləsində “çalışmaq” şərti olmadığına² görə, “müvəffəqiyyət qazanmaq” cavabı da olmamışdır.

Digər لَوْ مَا اجْتَهَدْتَ مَا نَجَحْتَ “əgər çalışmasaydın, müvəffəqiyyət qazanmazdın” cümləsində isə “çalışmamaq” şərti olmadığına görə “müvəffəqiyyət qazanmamaq” cavabı da olmamışdır.

Beləliklə, “لو” “əgər” şərt bağlayıcısı daxil olduğu şərt cümləsinə üç məna verir:

- 1- الشَّرْطِيَّةُ “Şərt mənasını verir”. Yəni “لو” işlənən mürəkkəb şərt cümləsi iki cümlədən ibarət olmalıdır. Birinci: فِعْلُ الشَّرْطِ “şərt feli”, ikinci: جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”.
2- تَقْيِيدُ الشَّرْطِيَّةِ بِالزَّمَنِ الْمَاضِي “Şərtin mənasını keçmiş zamana aid edir”. Yəni şərtin və cavabın keçmiş zamanda baş verməməsinə dəlalət edir. Hətta “لو” bağlayıcısından sonra

¹ حَرْفُ امْتِنَاعٍ sözünün hərfi mənası “yol verməmək” deməkdir.

² Yəni baş vermədiyinə görə.

gələn **فَعْلُ الشَّرْطِ** “şərt feli” mudari (indiki zaman feli) olsa belə keçmiş zaman mənasını verəcək. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿كُلُّ نَشَأٍ لَّجَعَلْنَاهُ حُطَامًا﴾

“Əgər Biz istəsəydik, onu bir saman çöpünə döndərərdik”.

(əl-Vaқиə 65)

3- **الْإِمْتِنَاعُ** “Cavabın yoxluğuna dəlalət edir”. Yəni şərt cümləsinin baş verməməsi səbəbindən cavab cümləsi də baş verməmişdir.

Qeyd: “لو” hərfinin digər növləri də vardır. Bu növlərdən biri də **لَوْ** **الْمَصْدَرِيَّةُ** “məsdər mənasını verən **لَوْ** növüdür. “لو” hərfinin bu növü **لَوْ** **الْمَصْدَرِيَّةُ** “məsdər bildirən **لَوْ** ədatının mənasını verir. Yəni özündən sonra gələn mudari felini məsdərə çevirir. **لَوْ** **الْمَصْدَرِيَّةُ** adətən **وَدَّ** – **يَوَدُّ** “istəmək, arzulamaq” felindən sonra gəlir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ﴾

“Kafirlər silahlarınızdan və əşyalarınızdan xəbərsiz olmağınızı istərdilər”.

(ən-Nisa 102)

13. ON ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

جَوَازُ الْمُضَارِعِ

Mudari felini cəzm edən ədatlar

Mudari (indiki-gələcək zaman) felini cəzm edən ədatlar iki növdür:

1. مَا يَجْزِمُ فِعْلاً وَاحِداً “Bir feli cəzm edən ədatlar”;
2. مَا يَجْزِمُ فِعْلَيْنِ “Eyni zamanda iki feli cəzm edən ədatlar”.

مَا يَجْزِمُ فِعْلاً وَاحِداً

Bir feli cəzm edən ədatlar

Bir feli cəzm edən dörd ədat var:

1. لَا النَّاهِيَةَ “Qadağan” və ya “inkarlı əmr” bildirən لا ədatı.
النَّهْيُ “qadağa” və ya “inkarlı əmr” – bir şeydən əl çəkib, onu etməməyi tələb etməkdir. Qadağan (inkarlı əmr) bildirən təkcə bir ədat var ki, o da النَّاهِيَةَ لا qadağa bildirən لا ədatıdır.

الْمُخَاطَبُ (II şəxsdə olan) fellərə daxil olur. Məsələn:

لَا تَذْهَبْ يَا حَامِدُ Ey Həmid, getmə!

لَا تَذْهَبُوا يَا إِخْوَانُ Ey qardaşlar, getməyin!

لَا تَذْهَبِي يَا زَيْنَبُ Ey Zeynəb, getmə!

لَا تَذْهَبْنَ يَا بَنَاتُ Ey qızlar, getməyin!

Lakin الْعَائِبُ (III şəxs) və bəzən də الْمُتَكَلِّمُ (I şəxsdə olan) fellərlə də işləyə bilər¹. Məsələn:

¹ لَا النَّاهِيَةَ “qadağan” bildirən لا ədatı I şəxsin təkində olan fellərlə çox nadir hallarda işlənir, çünki adətən insan özü-özünə qadağan etmir. Felin I şəxsin cəmi ilə işlənməsi I şəxsin təkinə nisbətən daha çoxdur.

لَا يَذْهَبُ أَحَدٌ إِلَى الْمَطْعَمِ قَبْلَ السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ

Saat birdən əvvəl heç kəs yeməxanaya getməsin

Bu ədata الطَّلْبَةُ “ləb bildirən لا” – də deyirlər. Əgər inkarlı tələb yuxarı təbəqədən aşağıya olarsa, النَهْيُ “qadağa” adlanır, əgər aşağı təbəqədən (məxluqdan) yuxarı təbəqəyə (Allaha) olarsa, الدُّعَاءُ “dua” adlanır. Əgər hər ikisi eyni təbəqədən olarlarsa, الإِلْتِمَاسُ “xahiş” adlanır¹.

- لا النَّاهِيَةَ – nin النَّهْيُ “qadağa” (inkarlı əmr) mənasında işlənməsinə misal: Allah ﷻ buyurur:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ﴾

“Ey iman gətirənlər! Bir camaat digərini məsxərəyə qoymasın.

Ola bilər ki, bunlar onlardan daha yaxşı olsunlar”

(əl-Hucurat, 11)

- لا النَّاهِيَةَ – nin الدُّعَاءُ “dua” mənasında işlənməsinə misal:

Allah ﷻ buyurur:

﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا﴾

“Ey Rəbbimiz! Bizi hidayət yoluna yönəltdikdən

sonra qəlbimizi sapdırma” (Ali-İmran, 8)

- لا النَّاهِيَةَ – nin الإِلْتِمَاسُ “xahiş” mənasında işlənməsinə misal iki tələbədən birinin digərinə:

يا أخي, لَا تَتْرُكْ الْعِلْمَ! Ey qardaş, elmi tərk etmə!

deməsinə misal gətirmək olar.

¹ Dilçi alimlər bu növ “لا” – nin الطَّلْبَةُ “ləb bildirən لا” adlanmasını daha münasib görürlər. Çünki “ləb” yuxarıda qeyd olunan növlərin (qadağa, dua və xahiş) hər üçünü əhatə edir.

2. "ل" ədatı "Əmr bildirən "ل" ədatı".

Qayda: Əmr bildirən "ل" ədatı - yalnız الْعَائِبُ (III şəxs) və الْمُتَكَلِّمُ (I şəxs) mudari fellərinə daxil olub feli cəzm edən və əmr mənasını bildirən kəsrali ل "ləm"-dir. الْمُخَاطَبُ (II şəxsə olan) mudari felinə isə daxil olmur. Çünki felin II şəxsə əmrini bildirmək üçün xüsusi forma "əmr forması" mövcuddur¹. Məsələn:

لِيَجْلِسْ كُلُّ طَالِبٍ فِي مَكَانِهِ - Hər tələbə öz yerində otursun!

لِنَجْلِسْ هُنَا - Burada oturaq!

لَأَذْهَبَ الْيَوْمَ - Qoy bugün gedim!

Qeyd 1: Nadir hallarda "ل" əmr ədatı الْمُخَاطَبُ (II şəxs) mudari fellərinə də daxil olur və əmri gücləndirir. Məsələn, rəvayət olunan bir hədisdə Peyğəmbər ﷺ buyurur:

لِتَأْخُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ

"Həccinizin əhkamlarını məndən götürün!"².

Burada "ل" əmr ədatı الْمُخَاطَبُ (II şəxsə olan) mudari fellərinə daxil olmuşdur.

Qeyd 2: Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi əmr bildirən "ل" ədatı kəsralidir, necə ki, misallardan gördük. Lakin (فَ، ثُمَّ، وَ) bağlayıcılarından sonra gəldikdə dilin rahatlığı üçün sakinləşir (sukun olur)³. Məsələn:

فَلْيَقْرَأْ كُلُّ طَالِبٍ الدَّرْسَ ثُمَّ لِيَكْتُبْهُ

Hər tələbə dərsi oxuyub sonra yazsın!

¹ Bax, II kitab 14-cü dər.ə.

² Muslim rəvayət etmişdir.

³ Bu bağlayıcılardan sonra "ل" ədatının sakinləşməsi vacib deyil. Kəsrali də işləyə bilər.

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

“Qullarım səndən Mənim barəmdə soruşsalar, Mən onlara yaxınam, Mənə yalvaranın duasını yalvardığı vaxt qəbul edəram. Qoy onlar da Mənim çağırışımı qəbul edib Mənə iman gətirsinlər ki, doğru yola yönəlsinlər”. (əl-Bəqərə, 186)

حَرْفُ جَزْمٍ وَ نَفْيٍ وَ قَلْبٍ ədatları. Bu iki ədata 3 , 4. لَمْ və كَمَا ədatları. “cəzm, inkar və çevirən” ədat deyirlər. حَرْفُ جَزْمٍ “cəzm ədatıdır” çünki mudari felini cəzm edir, حَرْفُ نَفْيٍ “inkar ədatıdır” çünki mudari felini cəzm edir, حَرْفُ قَلْبٍ “çevirən ədatıdır”, çünki feli inkar edir, çünki indiki zaman felini keçmiş zamana aid edir.

لَمْ və كَمَا ədatları mudari felini cəzm etmək, inkar mənasını bildirmək və feli keçmiş zamana aid etmək kimi xüsusiyyətlərdə biri-birinə oxşasalar da məna baxımından aralarında fərq vardır. Belə ki, لَمْ ədatı “-ma/-mə” mənasını verərək feli bitmiş keçmiş zamana aid etdiyi halda, كَمَا ədatı “hələ -ma/-mə” mənasını verərək felin danışılan vaxta qədər inkar olunduğunu, lakin sonradan bu inkarın aradan qaldırılı biləcəyinin mümkünlüyünü bildirir. Məsələn:

الطُّلَابُ لَمْ يَكْتُبُوا الدَّرْسَ - Tələbələr dərsi yazmadılar

الطُّلَابُ كَمَا يَكْتُبُوا الدَّرْسَ -Tələbələr hələ dərsi yazmamışlar

لَمْ və كَمَا ədatları arasında olan başqa bir fərq danışığ əsnasında sualı كَمَا ədatı ilə cavablandırarkən məlum olan feli pozub yalnız لَمْ ədatı ilə kifayətlənməyin mümkün olmasıdır. لَمْ ədatında isə mütləq fel qeyd olunmalıdır. Yəni

cavab cümləsində لَمَّا ədatı feldən ayrı işlənə bilər, لَمْ ədatı isə bu cür işlənə bilməz. Məsələn:

أَكْتَبْتَ الدَّرْسَ؟ لَمَّا. (أي: لَمَّا أَكْتُبُ)

Dərsi yazdın mı? Hələ yox. (yəni: hələ yazmamışam)

Qeyd: مَّا يَجْزُمُ فِعْلَيْنِ “Eyni zamanda iki feli cəzm edən ədatlar” barəsində gələn dərslərimizdə danışacağıq.

جَزْمُ الْمُضَارِعِ بِالطَّلَبِ

Mudari felinin “tələb”in cavabında cəzm olunması

الْقَاعِدَةُ: يُجْزَمُ الْمُضَارِعُ إِذَا كَانَ جَوَابًا وَجَزَاءً لَطَلَبٍ مُتَقَدِّمٍ.

Qayda: Əgər mudari feli öndə gələn tələb cümləsinin cavabı olarsa, cəzm olunur.

Qaydanın şərh: “Tələb cümləsi” dedikdə - özündə tələb mənası daşıyan cümlələr nəzərdə tutulur. “Tələb” cümləsinin yeddi növü var. Bu növlərdən beşini qeyd edək:

1- الأَمْرُ “Əmr”. Məsələn:

اجْتَهِدْ تَنْجَحْ Çalış ki, uğur qazanarsan!

ابْحَثْ تَجِدْ Axtar, taparsan!

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾

“Rəbbiniz dedi: “Mənə dua edin, Mən də sizə cavab verim!”.
(Ğafir, 60)

2- النَّهْيُ “Qadağa”. Məsələn:

لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ Allaha şərik qoşma, Cənnətə girərsən!

3- الاسْتِفْهَامُ “Sual”. Məsələn:

هَلْ تَفْعَلُ خَيْرًا، تُؤَجِرُ؟ Xeyir iş görüb, əcr qazanarsan mı?

4- التَّمَنِّي "Arzu". Məsələn:

لَيْتَنِي اجْتَهَدْتُ أَكُنْ مَسْرُورًا Kaş ki, çalışıb, şad olardım!

5- التَّرَجِّي "Ümid". Məsələn:

لَعَلَّكَ تَجْتَهِدُ تَكُنْ مَسْرُورًا Ümid edirəm çalışıb, şad olarsan!

Tələb cümləsinin digər iki növünü: 6- العَرَضُ "təklif", 7- التَّحْضِيضُ

"təşviq" və bu cümlələrin düzəlmə qaydasını gələcək dərslərimizdən biləcəyik.¹ Bu növ cümlələr tələb mənasını daşdığı üçün belə adlanır.

"Tələb cümləsinin cavabı" dedikdə - yəni öndə gələn tələb cümləsi, cavab cümlənin səbəbi olmalıdır. Məsələn, yuxarıdakı misallara diqqət etsək görürük ki, لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ "Allaha şərik qoşma, Cənnətə girərsən!" cümləsində "Allaha şərik qoşmamaq" "Cənnətə girməyin", هَلْ تَفْعَلُ خَيْرًا، تُؤْجَرُ؟ "Xeyir iş görüb, əcr qazanarsanmı?" cümləsində "xeyir iş görmək" "əcr qazanmağın", اِبْحَثْ تَجِدَ "Axtar, taparsan!" cümləsində isə "axtarmaq" "tapmağın" səbəbidir. Həmçinin, digər cümlələrə də diqqət etsək görürük ki, tələb cümləsi cavab cümlənin səbəbidir.

Qeyd 1: Əgər tələb cümlə cavab cümlənin səbəbi olmazsa, bu halda cavab cümləni cəzm etmək olmaz. Məsələn:

لا تَكْسَلْ تَرْسُبْ

Tənbəllik etmə, kəsilsənsən

Bu cümlədə تَرْسُبْ "kəsilsənsən" mudari felini cəzm etmək olmaz, çünki "tənbəllik etməmək" "kəsilməyin" səbəbi deyil. Əksinə tənbəllik etmək kəsilməyin səbəbidir. Deməli, bu halda mudari felini cəzm edə bilmərik.

¹ Bəzi kitablarda tələb cümləsinə الدُّعَاءُ "dua" növünü də əlavə edib sayını səkkizə çatdırırlar. Lakin dua əmrin növlərindən olduğu üçün əmr cümləsinə aiddir.

Qeyd 2: Əgər tələb cümləsinin cavabı **فَاءُ السَّبَبِ** “səbəb bildirən” **أَنْ** **الْمُضْمَرَةُ** ilə başlayarsa, bu zaman mudari feli (pozulmuş **أَنْ**) ilə nasb olur. Məsələn:

لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ فَتَدْخُلَ الْجَنَّةَ Allaha şərik qoşma ki, Cənnətə girəsən!

أَسْلُوبُ النُّدْبَةِ

Ağrı və acını ifadə etməyin üslubu

تَعْرِيفُهُ: النُّدْبَةُ — نِدَاءُ الْمُتَفَجِّعِ عَلَيْهِ أَوْ الْمُتَوَجِّعِ مِنْهُ

Tərif: **النُّدْبَةُ** “Nudbə” – dərd çəkənin və ya ağrıyanın çağırışıdır.

النُّدْبَةُ sözü lüğətən **يَنْدُبُ** — **نَدَبَ** “ölüyə ağlamaq” felinin məsdəridir. Ərəb dili qrammatikasında isə “**dərd çəkənin və ya ağrıyanın çağırışı**” deməkdir.

النُّدْبَةُ “Nudbə” bildirən ədat “**وَ**” ədatıdır. Bəzən **يَا** xitab ədatı da “nudbə” üçün istifadə olunur. Lakin bu şərtlə ki, xitabla səhv salınmasın.

وَ nudbə ədatından sonra gələn və halına yarılan və ya ağrısı çəkilən isim **الْمَنْدُوبُ** “**məndub**” adlanır. “Məndub”un hökmü xitabdakı “munədə”nin hökmü kimidir. Yəni əgər mufrad (tək) isim olarsa, damma üzərində əl-məbni olur. Əgər izafə tərkibli söz birləşməsi olarsa, nasb olur. Məsələn:

وَ **مُحَمَّدٌ**! Vay, Muhəmməd!

وَ **أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ**! Vay, möminlərin əmiri!

Əksər hallarda “məndub” ismin sonuna **النُّدْبَةُ** “nudbə bildirən əlif” əlavə olunur. Əgər “məndub” isimdən sonra söz bitirsə,

nudbə bildirən əlifdən sonra هَاءُ السَّكْتِ¹ “sükut”¹ bildirən هاء əlavə olunur. Məsələn:

وَا رَأْسَاهُ! Vay, başım!

وَا بَطْنَاهُ! Vay, qarnım!

Qeyd: أَلِفُ النَّدْبَةِ “nudbə bildirən əlif” əlavə olunarkən “məndub” ismin sonunda aşağıdakılar pozulur:

1. “Maqsur” isimlərin sonundakı əlif maqsura. Məsələn:

مُوسَى - وَامُوسَاهُ!

مُصْطَفَى - وَامُصْطَفَاهُ!

2. “Məndub” ismin sonundakı damma (—). Məsələn:

إِسْلَامٌ - وَإِسْلَامَاهُ!

عُثْمَانٌ - وَاعُثْمَانَاهُ!

3. “Məndub” ismin sonundakı tənvin (—^{*}). Məsələn:

إِسْلَامٌ - وَإِسْلَامَاهُ!

مُحَمَّدٌ - وَامُحَمَّدَاهُ!

4. İzafə tərkibli “məndub”larda “mudaf ileyh”in kəsərəsi (—).

Məsələn:

عَبْدُ السَّلَامِ - وَاعَبْدَ السَّلَامَاهُ!

إِبْنُ حَامِدٍ - وَابْنَ حَامِدَاهُ!

¹ Bax, II kitab 6-cı dərs.

آه İsim-feli

آه: اِسْمٌ فِعْلٍ مُضَارِعٍ, بِمَعْنَى (أَتَوَجَّعُ), مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ, فَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ "أَنَا".

آه sözü "ağrayıram" mudari felinin mənasını verən "isim-fel"dir. Faili nəzərdə tutulmuş اَنَا "mən" damiridir. آه "isim-feli" kəsre üzərində əl-məbnidir.

Əgər müəyyən bir xəstəlik nəzərdə tutulursa آه işlənir. Əgər müəyyən bir şey nəzərdə tutulmursa, o zaman آه "tənvinlə" işlənir. Bu tənvinə تَنْوِينُ التَّنْكِيرِ "qeyri-müəyyənlik tənvini" deyilir.

14. ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

إِذَا الشَّرْطِيَّةُ

Şərt mənasını verən إِذَا “əgər, -sa²”, “vaxt”, “zaman” bağlayıcısı

Bildiyimiz kimi ərəb dilində “şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə”lərdə budaq cümlə çox vaxt baş cümlədən əvvəl gəlir və onunla şərt bağlayıcılarından biri ilə bağlanır. Keçən dərsimizdə "لَوْ" “əgər” bağlayıcısı barədə danışdıq və bildik ki, bu bağlayıcı budaq cümləni baş cümləyə bağlamaq üçün istifadə olunur və şərt mənasını verir. Eyni zamanda, şərti keçmiş zamana aid edir.

Həmçinin, bildik ki, şərt cümlələrində şərt ədatlarından sonra gələn budaq cümlə جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi”¹, baş cümlə isə جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” adlanır.

Bu dərsimizdə şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrdə işlənən إِذَا “əgər, -sa²”, “vaxt”, “zaman” bağlayıcısını öyrənəcəyik.

تَعْرِيفُهُ: إِذَا الشَّرْطِيَّةُ – ظَرْفُ زَمَانٍ لِّلْمُسْتَقْبَلِ, تَضَمَّنَ مَعْنَى الشَّرْطِ, وَ هُوَ أَدَاةُ شَرْطٍ غَيْرِ جَازِمٍ, مَنصُوبٌ مَحَلًّا, يُضَافُ إِلَى شَرْطِهِ.

Tərif: إِذَا الشَّرْطِيَّةُ “şərt mənasını verən zaman” – gələcək zaman

bildirən və şərt mənasını verən zaman zərfidir. إِذَا - mudari felini cəzm etməyən, nasb halının yerində olan və özündən sonra gələn “şərt cümləsi”nə izafə olunan ədatdır. Mənası: “əgər, -sa²”, “vaxt”, “zaman”.

Tərifin şərh:

“Şərt mənasını verən zaman zərfidir” – dedikdə, yəni bu bağlayıcı iki cümləni - جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi”ni və جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”nı - biri-birinə bağlayır və “əgər, -sa²”, “vaxt”, “zaman” mənalarını verir.

¹ Və ya فِعْلُ الشَّرْطِ “şərt feli” adlanır.

إِذَا “əgər, -sa²”, “vaxt”, “zaman” bağlayıcısı فِي مَحَلِّ نَصْبٍ “nasb halının yerində olan” “əl-məbni” (hallanmayan) zaman zərfidir. Bu zərf daim özündən sonra gələn جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi”nə izafə olunur və özündən sonra gələn feli cümlə (şərt cümləsi) فِي مَحَلِّ جَرِّ مُضَافٍ إِلَيْهِ “cərr halın yerində olan mudafun ileyh” kimi erab olunur.

“Gələcək zaman bildirən” – yəni “لَوْ” bağlayıcısından fərqli olaraq إِذَا bağlayıcısı əsasən madi (keçmiş zaman) feli ilə işlənir, lakin gələcək zaman bildirir və şərti gələcək zamana aid edir.

إِذَا الشَّرْطِيَّةُ – nin işləndiyi cümlədə جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi” feli cümlə olmalıdır, جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” isə həm feli, həm də ismi cümlə ola bilər. Adətən, “şərt cümləsi” madi (keçmiş zaman) felindən ibarət olur. Lakin mudari (indiki zaman) feli də ola bilər. Məsələn:

Birinci misalda جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi” və جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” madi fellərindən ibarətdir. Buna baxmayaraq, şərtin mənası gələcək zamandır. İkinci misalda isə جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi” və

جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” mudari fellərindən ibarətdir. Məna isə yenə də gələcək zamandadır.

Qeyd 1: Şərt mənasını bildirən “bağlayıcılar” mudari felinə təsir baxımından iki növdürlər:

1. أَدَاةُ الشَّرْطِ غَيْرُ الْجَازِمَةِ “Mudari felini cəzm etməyən bağlayıcılar”. Məsələn: إِذَا kimi.
2. أَدَاةُ الشَّرْطِ الْجَازِمَةُ “Mudari felini cəzm edən bağlayıcılar”. Məsələn: إِنْ, إِذَا, مَنْ, مَا, مَهْمَا, مَتَى, أَيْنَ, حَيْثُ, أَيَّ kimi. Bu şərt bağlayıcılar barədə gələn dərsimizdə danışacağıq.

Qeyd 2: إِذَا الشَّرْطِيَّةُ və yerdə qalan digər şərt ədatlarından sonra gələn جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi” fellə başlayan feli cümlə olmalıdır, necə ki, yuxarıdakı misallarda qeyd etdik. Lakin bəzi hallarda إِذَا – dən sonra isim gəlir. Belə halda isim pozulmuş, lakin nəzərdə tutulmuş felin faili kimi erab olunur. Pozulmuş feli isə isimdən sonra gələn fel müəyyən edir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ﴾ * ﴿وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ﴾ * ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾ *
﴿وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ﴾

*“Göy parçalanacağı zaman, * ulduzlar səpələnəcəyi zaman, * dənizlər daşıb bir-birinə qarışacağı zaman, * qəbirlər çevriləcəyi zaman”.* (əl-İnfitar, 1-4)

Bu ayələrin təqdiri belədir:

﴿إِذَا انْفَطَرَتْ السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ﴾ - ﴿إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ﴾
﴿وَإِذَا انْتَثَرَتْ الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ﴾ - ﴿وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ﴾
﴿وَإِذَا فُجِّرَتْ الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾ - ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾
﴿وَإِذَا بُعْثِرَتْ الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ﴾ - ﴿وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ﴾

وَجُوبُ اقْتِرَانِ جَوَابِ الشَّرْطِ بِالْفَاءِ

“Şərtin cavabı”na ف qoşulmasını vacib edən hallar

Şərt ədatının “cəzm edən” və ya “cəzm etməyən” olmasından asılı olmayaraq, bəzi hallarda tabeli mürəkkəb cümlələrdə جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”nın¹ ف “onda, elə isə” hərfi ilə başlaması vacib olur. “Şərtin cavabı”nın ف hərfi ilə başlamasını vacib edən ümumilikdə 8 hal var. Bu dərsimizdə bu hallardan ikisini öyrənəcəyik. Yerdə qalan 6 halı gələn dərsimizdən biləcəyik.

Beləliklə, aşağıdakı hallarda “şərtin cavabı”nın ف “onda, elə isə” hərfi ilə başlaması vacib olur:

❖ يَجِبُ اقْتِرَانُ جَوَابِ الشَّرْطِ بِالْفَاءِ فِي مَوَاضِعَ مِنْهَا:

1. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ جُمْلَةً اسْمِيَّةً

1. “Şərtin cavabı” ismi cümlə olduqda. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾

“Qullarım səndən Mənim barəmdə soruşsalar, Mən onlara yaxınam”. (əl-Bəqərə, 186)

2. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ فِعْلاً طَلَبِيًّا

2. “Şərtin cavabı” tələb cümləsi olduqda.

Tələb cümləsi və onun növləri barədə keçən dərsimizdə danışdıq və bildik ki, tələb cümləsi tələb mənasını daşıyan 7 növ cümlələrdir. Bu növlərdən beşini öyrəndik. Bunlar: 1- الأَمْرُ “Əmr”, 2- النَّهْيُ “Qadağa”, 3- الاستِفْهَامُ “Sual”, 4- التَّمَنِّي “Arzu”, 5- التَّرَجُّي “Ümid”.

Məsələn:

¹ Yəni baş cümlənin.

- “Şərtin cavabı”nın “əmr” cümləsi olmasına misal: Allah ﷻ buyurur:

﴿فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ﴾

“İşlərini qurtaran kimi Allah yolunda çalış!” (əş-Şərh, 7)

- “Şərtin cavabı”nın “qadağa” olmasına misal.
Allah ﷻ buyurur:

﴿إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَعَدُّوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾

“Allahın ayələrinin inkar edildiyini və onlara istehza olunduğunu eşitdiyiniz zaman, günahkarlar başqa bir söhbətə keçməyincə onlarla bir yerdə oturmayın”. (ən-Nisa, 140)

Hədislərin birində Allah Elçisi ﷺ buyurur:

“إِذَا سَمِعْتُمْ بِالطَّاغُوتِ فِي أَرْضٍ فَلَا تَدْخُلُوهَا، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهَا” رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ

“Əgər bir yerdə Taun xəstəliyinin düşdüyünü eşitsəz, o yerə girməyin. Əgər bu xəstəlik siz olduğunuz yerdə yayılarsa, ondan qaçıb (canınızı qurtarmaq məqsədilə) oranı tərk etməyin.” (əl-Buxari, 3473)

- “Şərtin cavabı”nın “sual” olmasına misal:

إِذَا رَأَيْتُ مُحَمَّدًا فَمَاذَا أَقُولُ لَهُ؟

Əgər Muhəmmədi görsəm, ona nə deyim?

إِذَا جَاءَ حَامِدٌ فَأَيْنَ يَجْلِسُ؟

Əgər Həmid gəlsə, harada otursun?

Qeyd: جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”nın فَ hərfi ilə başlamasını vacib olan yerdə qalan 6 halını gələn dərsimizdən biləcəyik.

الأمثلة لإعراب إذا الشرطية
nin erabina misallar – إذا الشرطية

إذا اجتهدت نجحت
إذا: ظرف زمان مستقبل متضمن معنى الشرط مبني على السكون في محل نصب وهو
مضاف،
اجتهدت: فعل وفاعل جملة الشرط، و جملة (اجتهدت) في محل جر مضاف إليه
نجحت: جواب الشرط، جملة فعلية من فعل وفاعل لا محل لها من الإعراب

15. ON BEŞİNCİ DƏRS

جَوَازُ الْمُضَارَعِ، مَا يَحْزُمُ فِعْلَيْنِ

Eyni zamanda iki feli cəzm edən ədatlar

Eyni zamanda iki feli cəzm edən doqquz ədat var:

إِنْ، إِذْمَا، مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيْنَ، حَيْثُمَا، أَيُّ

Bu ədatlar müxtəlif növ tabeli mürəkkəb cümlələrdə “bağlayıcı sözlər” rolunu oynayır və aşağıdakı mənaları verirlər:

إِنْ və إِذْمَا - “əgər, –sa²” mənasını verib “**şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə**”lərdə işlənərək şərti gələcək zamana aid edirlər.¹ Məsələn:

إِنْ تَخْرُجَ أَخْرُجْ مَعَكَ Əgər çıxsan, məndə səninlə çıxaram

إِذْمَا تَقُمْ أَقُمْ Əgər qalxsan, məndə qalxaram

مَنْ – kim, مَا – nə, مَتَى – nə zaman, أَيْنَ – hara, أَيُّ – hansı, مَهْمَا – nə qədər, نə, حَيْثُمَا – harada, ədatları isə əslən “*öz funksiyasını itirmiş sual əvəzlilikləridir*”. Bu ədatlar müxtəlif növ tabeli mürəkkəb cümlələrdə “bağlayıcı sözlər” rolunu oynayırlar.

Bu bağlayıcılara həmçinin, أَدَوَاتُ الشَّرْطِ “**şərt ədatları**” da deyilir. Çünki bu bağlayıcıların daxil olduqları mürəkkəb cümlə iki cümlədən ibarət olur. Bağlayıcıdan sonra gələn birinci cümlə جُمْلَةُ الشَّرْطِ “**şərt cümləsi**”, ikinci cümlə isə جَوَابُ الشَّرْطِ “**şərtin cavabı**” adlanır. “Şərtin cavabı”nın baş verməsi “şərt cümləsi”ndən asılı olur. Məhz bu baxımdan şərt mənasını verirlər. Məsələn:

إِنْ تَجْتَهِدْ تَنْجَحْ Əgər çalışsan, uğur qazanarsan

أَدَاةُ الشَّرْطِ جُمْلَةُ الشَّرْطِ جَوَابُ الشَّرْطِ

Şərt ədatı Şərt cümləsi Şərtin cavabı

¹ إِنْ və إِذْمَا “əgər, –sa²” mənası verməkdə إِذَا ilə eynidirlər. Yəni hər üçü şərti gələcək zamana aid edir. Aralarındakı fərq budur ki, إِذَا mudari felini cəzm etmir.

Qeyd: Sual əvəzlilikləri kimi “şərt ədatları” da ^h“hansı” istisna olmaqla “əl-məbni” dirlər (hallanmurlar) və daim cümlənin əvvəlində gəlirlər.

İndi isə digər şərt ədatlarına aid misalları nəzərdən keçirək:

- مَنْ – “kim” şərt ədatı “aql”¹ isimlər üçün işlənir. Allah ﷻ buyurur:

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾

*“**Kim** zərrə qədər yaxşılıq etsə, əvəzini alacaqdır”. (əz-Zəlzələ, 7)*

- مَا – “nə” şərt ədatı “qeyri-aql”² isimlər üçün işlənir. Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾

*“**Nə** yaxşılıq etsəniz, Allah onları bilir”. (əl-Bəqərə, 197)*

- مَتَى – “nə zaman” şərt ədatı zaman bildirir.

Nə zaman getsən, səninlə
gedəcəm

- أَيْنَ – “harada” şərt ədatı məkan bildirir. Çox vaxt bu ədatın sonuna مَا الرَّائِدَةُ əlavə olunur. Allah ﷻ buyurur:

﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ﴾

*“**Harada** olursunuzsa olun, ölüm sizi haqlayacaq”. (ən-Nisa, 78)*

- أَيُّ – “hansı” şərt ədatı izafə olunmaqla işlənir və izafə olduğu sözdən asılı olaraq məna verir. Bu ədat hallanandır və bəzən مَا الرَّائِدَةُ ilə işlənir. Məsələn:

Hansı kitabı oxusan, faydalanarsan

Allah ﷻ buyurur:

¹ Aql isimlər – insan anlayışı bildirən isimlərdir. Məs: Tələbə, həkim, müəllim, Muhəmməd və s.

² Qeyri-aql isimlər – heyvan, bitki və s. kimi insan anlayışı bildirməyən isimlərdir.

﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾

“De: “İstər Allah deyib çağırın, istərsə də Mərhəmətli deyib çağırın. Hansını çağırırsanız da, hər halda ən gözəl adlar Ona məxsusdur”.

(əl-İsra, 110)

- مَهْمَا – “nə qədər”, “nə” şərt ədatı “qeyri-aqıl” isimlər üçün işlənir. Məsələn:

مَهْمَا يَكُنْ سَبَبُ غِيَابِكَ تُفْصَلُ

Qaib olmağının səbəbi nə olursa olsun, qovulacaqsan

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ﴾

“Kafirilər dedilər: “Sən bizi sehrləmək üçün nə qədər möcüzə gətirsən də, biz sənə inanan deyilik!”. (əl-Əraf, 132)

- حَيْثَمَا – “hara” şərt ədatı məkan bildirir. Bu şərt ədatı yalnız مَا ilə yanaşı gəldikdə mudari felini cəzm edir. مَا – dən təcrid olunduqda isə mudari felini cəzm etmir. Məsələn:

حَيْثَمَا تَذْهَبُ يَرْكَ اللَّهُ

Hara getsən, Allah səni görür

Allah ﷻ buyurur: ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾

“Harada olursunuzsa olun, üzünüzü ona (Kəbəyə) tərəf çevirin!”

(əl-Bəqərə, 144)

Yuxarıdakı misallara diqqət etsək görərik ki, şərt ədatları daxil olduqları cümlələrdə iki mudari felini cəzm etmişlər. Bu iki fellərdən biri جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi”ndə, digəri isə جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”ndadır. Məsələn, yuxarıdakı cümlələrdə مَنْ – “kim” şərt ədatı أَيْنَمَا – أَيْنَمَا يَعْلَمُهُ və تَفْعَلُوا – مَا – “nə” şərt ədatı يَرُهُ və يَعْمَلُ – “harada” şərt ədatı تَكُونُوا və يُدْرِكُكُمْ – أَيُّ – “hansı” şərt ədatı تَقْرَأُ və تَسْتَفِيدُ fellərini cəzm etmişdir.

أَنْوَاعُ فِعْلِ الشَّرْطِ وَالْجَوَابِ إِنْ كَانَا فِعْلَيْنِ

Feldən ibarət olan “şərt cümləsi” və “şərt cavabı”nın növləri

Şərt ədatları işləndiyi tabeli mürəkkəb cümlələrdə جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi” və جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” feli cümlələr olarsa, bu zaman onlar (“şərt cümləsi” və “şərtin cavabı”) dörd halda gələ bilirlər:

1. أَنْ يَكُونَ جُمْلَةُ الشَّرْطِ وَجَوَابُ الشَّرْطِ فِعْلَيْنِ مُضَارِعَيْنِ

1. “şərtin cavabı” جَوَابُ الشَّرْطِ və “şərt cümləsi” جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”nın hər ikisi **mudari** (indiki-gələcək zaman) feli ola bilər. Bu halda hər iki mudari felini **cəzm** etmək vacib olur. Məsələn:
Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ﴾

“Yox əgər qayıtsanız (möminlərə qarşı vuruşsanız), Biz də qayıdırıq (sizi yenə məğlub edərik)” (əl-Ənfal, 19)

2. أَنْ يَكُونَ جُمْلَةُ الشَّرْطِ وَجَوَابُ الشَّرْطِ فِعْلَيْنِ مَاضِيَيْنِ

2. “şərtin cavabı” جَوَابُ الشَّرْطِ və “şərt cümləsi” جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”nın hər ikisi **madi** (keçmiş zaman) feli ola bilər. Bu halda hər iki madi feli **cəzm** halı **yerində** olur. Məsələn:
Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ﴾

“Yaxşılıq etsəniz, özünüzdə yaxşılıq etmiş, olursunuz”.

(əl-İsra, 7)

3. أَنْ يَكُونَ جُمْلَةُ الشَّرْطِ فِعْلاً مَاضِياً وَجَوَابُ الشَّرْطِ فِعْلاً مُضَارِعاً

3. جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi” **madi** (keçmiş zaman) feli, جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” isə **mudari** (indiki-gələcək zaman) feli ola bilər. Bu halda “şərtin cavabı”nı **cəzm**

etmək **vacib** **olmur**. Yəni “şərtin cavabı” olan mudari felini rafda (adlıq halda) da işlətmək olar. Məsələn:

إِنْ قَامَ حَامِدٌ يَقُمْ عَلِيٌّ

Əgər Həmid qalxsa, Əli də qalxacaq

Bu cümləni “إِنْ قَامَ حَامِدٌ يَقُمْ عَلِيٌّ” kimi də işlətmək olar.

Yəni يَقُمْ cəzm halda olan “şərtin cavabı”nı يَقُمْ kimi də işlətmək olar. Lakin cəzm etmək qrammatik cəhətdən daha yaxşıdır. Qurani Kərimdə də məhz belə gəlmişdir. Allah ﷻ buyurur:

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ﴾

“Biz axirət savabını istəyənin savabın artırır, dünya qazancını istəyənə də ondan verərik. Lakin onun axirətdə heç bir payı olmaz”
(əş-Şura, 20)

4. أَنْ يَكُونَ جُمْلَةُ الشَّرْطِ فِعْلًا مُضَارِعًا وَجَوَابُ الشَّرْطِ فِعْلًا مَاضِيًا

4. جُمْلَةُ الشَّرْطِ “şərt cümləsi” **mudari** (indiki-gələcək zaman) feli, جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” isə **madi** (keçmiş zaman) feli ola bilər. Bu hal çox nadir işlənir. Məsələn: Allah Elçisi ﷺ buyurur:

“مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ”
رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

“Kim Qədr gecəsini imanla və savabını Allahdan umaraq ibadətdə keçirsə, əvvəlki və sonrakı günahları bağışlanar”.
Müslim rəvayət etmişdir.

بَقِيَّةُ الْمَوَاضِعِ لِوُجُوبِ اقْتِرَانِ جَوَابِ الشَّرْطِ بِالْفَاءِ

“Şərtin cavabı”na ف qoşulmasını vacib edən digər hallar

Keçən dərsimizdə tabeli mürəkkəb cümlələrdə جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı”nın¹ ف “onda, elə isə” hərfi ilə başlamasını vacib edən hallardan danışdıq və bildik ki, “şərtin cavabı”nın ف hərfi ilə başlamasını vacib edən ümumilikdə 8 hal var. Bu hallardan ikisini keçən dərsimizdə öyrəndik və bildik ki, əgər جَوَابُ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” “ismi” və ya “tələb” cümlələrindən biri olarsa, bu halda ف hərfi ilə başlaması vacib olur.

Bu dərsimizdə “şərtin cavabı”nın ف “onda, elə isə” hərfi ilə başlamasını vacib edən yerdə qalan 6 halını öyrənəcəyik. Bu hallar aşağıdakılardır:

3. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ فِعَالًا جَامِدًا،

3. “Şərtin cavabı” جامِد “cəmid” (dəyişməz) fellərdən biri

ilə başladıq. “Cəmid” (dəyişməz) fellər dedikdə لَيْسَ “deyil”, عَسَى “ola bilsin”, نَعَمْ “nə gözəl” və بَلَى “nə pis” naqis felləri nəzərdə tutulur. Bu naqis fellərin “cəmid” (dəyişməz) adlanmasına səbəb digər fellər kimi təsərif olunmamalarıdır. Yəni bu fellər yalnız bir formada – keçmiş zaman formasında – qalırlar. Bu fellərin mudari və əmr formaları yoxdur. Məsələn: Allah Elçisi ﷺ buyurur:

“مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا”

“Bizi (müsəlmanları) aldadan bizdən deyil”

¹ Yəni baş cümlənin.

4. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ مَسْئُوقًا بِـ(قَدْ),

4. “Şərtin cavabı” قَدْ “artıq” təkidi ədatı ilə başladıqda.

Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾

“Kim Allaha və Onun Elçisinə itaət etsə, böyük bir uğur qazanar”. (əl-Əhzab, 71)

5. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ مَسْئُوقًا بِـ(لَنْ),

5. “Şərtin cavabı” لَنْ inkar ədatı ilə başladıqda. Məsələn:

Allah Elçisi ﷺ buyurur:

“مَنْ لَيْسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا فَلَنْ يَلْبَسَهُ فِي الْآخِرَةِ”

“Kim dünyada ipək geyinərsə, Axirətdə onu geyinməyəcək”.

6. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ مَسْئُوقًا بِـ(مَا النَّافِيَّةُ),

6. “Şərtin cavabı” مَا inkar ədatı ilə başladıqda. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ﴾

“Əgər belə etməsən, Onun göstərişini (sənə tapşırdığı elçilik vəzifəsini) yerinə yetirmiş olmazsan”. (əl-Maidə, 67)

7. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ مَسْئُوقًا بِـ(س) أَوْ بِـ(سَوْفَ),

7. “Şərtin cavabı” س və ya سَوْفَ ədatlarından biri ilə

başladıqda. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا﴾

“Allah Ona ibadət etməyi özlərinə ar bilənlərin və təkəbbürlük göstərənlərin hamısını Öz hüzuruna toplayacaqdır”. (ən-Nisa, 172)

﴿وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فُيَقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾

“Kim Allah yolunda vuruşub öldürülərsə və ya qalib gələrsə, Biz ona böyük bir mükafat verəcəyik”. (ən-Nisa, 74)

8. أَنْ يَكُونَ الْجَوَابُ مَسْبُوقًا بِـ(كَأَنَّمَا),

8. “Şərtin cavabı” كَأَنَّمَا “sanki”¹ ədatı ilə başladıqda.

Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾

“Kim Allaha şarik qoşsa, sanki o, göydən düşər, quşlar onu alıb aparar, yaxud külək onu sovurub uzaq bir yerə atar”.

(əl-Həcc, 31)

Qeyd: Mudari felini cəzm edən “şərt ədatları”nın işləndiyi mürəkkəb cümlələrdə “şərtin cavabı” فْ hərfi ilə başlanarsa, bu zaman ədatlar feli cəzm etmir və “şərtin cavabı” فِي مَحَلِّ جَزْمٍ “cəzm halın yerində” olur.

¹ Əslində bu ədat كَأَنَّ “sanki” ədatıdır, sonuna مَا الرَّائِدَةُ əlavə olunub.

“Şərt ədatları”nın erabı

Öyrəndiyimiz أَدَوَاتِ الشَّرْطِ “şərt ədatları”na diqqət etsək görərik ki, “şərt ədatları” üç cürdür:

1. Bəziləri hərfdir. Məsələn: **إِنْ** və **إِذَا** kimi¹.
2. Bəziləri şərt mənasını verən **مُبْهَمٌ** “mubhəm”² isimlərdir. Məsələn: **مَا**, **مَنْ**, **مَهْمَا** kimi.
3. Bəziləri şərt mənasını verən zaman və ya məkan zərfləridir. Məsələn: **إِذَا** və **مَتَى** “zaman zərfləri” dir. **حَيْثُ** və **أَيْنَ** isə **مَكَانٍ** “məkan zərfləri” dir.

“Şərt ədatları”, növündən və işləndiyi cümlənin “şərt felindən” asılı olaraq müxtəlif cür erab olunurlar. “Şərt ədatları”nı erab etmək üçün aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

Qayda: “Şərt ədatları”ndan **ظَرْفُ مَكَانٍ** “məkan zərfləri” və ya **ظَرْفُ زَمَانٍ** “zaman zərfləri” olanlar cümlədə: **فِي مَحَلٍّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ الشَّرْطِ** “nasb halın yerindədir və “məful fi”dir, erabda da şərt felinin zərfi kimi erab olunur. Məsələn:

مَتَى تُسَافِرُ أَسَافِرُ مَعَكَ

Nə zaman səfər etsən, mən də səninlə edəcəm

مَتَى: أَدَاةُ الشَّرْطِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلٍّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ الشَّرْطِ (تُسَافِرُ) حَيْثُمَا تَذْهَبُ يَرْكَ اللَّهُ

Hara getsən, Allah səni görür

حَيْثُ: أَدَاةُ الشَّرْطِ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلٍّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ الشَّرْطِ (تَذْهَبُ)

¹ **إِذَا** –nin hərf və ya isim olması ixtilaflıdır.

² Mubhəm isimlər – mənaları yalnız özündən sonra gələn söz və ya cümlə vasitəsilə müəyyənləşən isimlərdir. İsmul-movsullar (nisbi əvəzliliklər) və ismul-işəralar (işarə əvəzlilikləri) kimi.

Qeyd: Əgər الشَّرْطُ “şərt feli” naqis fel olarsa¹, bu zaman məkan və ya zaman zərfi olan “şərt ədatları” naqis felin xəbəri kimi erab olunurlar². Məsələn:

أَيْنَمَا تَكُنْ يَرَاكَ اللَّهُ

Harada olsan, Allah səni görür

أَيْنَمَا: أداة الشرط مبني على السكون في محل نصب خبر (تكن)

Qayda 2: مَهْمَا أي və مَ, مَنْ, مَهْمَا isim olan “şərt ədatları” işləndiyi cümlədə “şərt feli” “məful bihi” tələb edən الْمُتَعَدِّي “təsirli” fel olub məfulsuz gələrsə³, “şərt ədatları” فِي محل نصب مفعول به لِفِعْلِ الشَّرْطِ “nasb halın yerində şərt felinin məfulu” kimi erab olunur. Məsələn:

مَهْمَا تَفْعَلْ تُسْأَلْ عَنْهُ

Nə etsən, barəsində soruşulacaqsan

مَهْمَا: أداة الشرط مبني على السكون في محل نصب مفعول به لِفِعْلِ الشَّرْطِ (تفعل)

Gördüyümüz kimi, تَفْعَلْ “şərt feli” təsirlidir və məfulu yoxdur.

Buna görə də مَهْمَا ədatı “şərt feli”nin “məful bihi”si kimi erab olunub.

Qayda 3: Əgər “şərt feli” اللَازِم “təsirsiz” və ya məfulu olan “təsirli” fel olarsa, مَهْمَا مَ, مَنْ, مَهْمَا isim olan “şərt ədatları” رَافِع مُبْتَدَأ “raf halın yerində mübtəda” kimi erab olunur. “Şərt feli” isə onun xəbəri olur. Məsələn:

مَنْ جَاءَ مُتَأَخِّرًا فَلَا يَدْخُلُ الْفَصْلَ

Kim gec gəlsə, sinfə daxil olmasın

مَنْ: أداة الشرط مبني على السكون في محل رفع مبتدأ وفعل الشرط (جاء) خبر المبتدأ

¹ Yəni: كَانَ və onun bacılarından biri olarsa.

² Çünki zərflər heç vaxt isim və ya mübtəda ola bilməzlər.

³ Yəni “şərt feli” məfulu olmayan təsirlilə fel olarsa.

Bu cümlədə جَاءَ “şərt feli” təsiriz olduğundan مَنْ şərt ədatı “mübtəda” kimi erab olunub, جَاءَ “şərt feli” isə xəbərdir.

﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾

“Allahdan qorxana, Allah çıxış yolu göstərar “. (ət-Talaq, 2)

مَنْ: أَدَاةُ الشَّرْطِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ مُبْتَدَأٌ وَفِعْلُ الشَّرْطِ (يَتَّقِ اللَّهَ) خَبَرُ الْمُبْتَدَأِ

Bu cümlədə يَتَّقِ “şərt feli” təsirlidir اللَّهُ kəliməsi (لَفْظُ الْجَلَالَةِ) “məful bihidir”. Buna görə də مَنْ şərt ədatı “mübtəda” kimi erab olunub, يَتَّقِ اللَّهَ “şərt feli” isə xəbərdir.

Qayda 4: أَيُّ şərt ədatı hallanandır və izafə olunduğu ismə uyğun erab olunur. Əgər izafə olunduğu isim zaman və ya məkan zərfdirsə “məful fihi” kimi, adi isindirsə yuxarıdakı qaydalara uyğun isim kimi erab olunur. Məsələn:

أَيَّ يَوْمٍ تَزُرُّنِي أَكْرَمَكَ

Hansı gün məni ziyarət etsən sənə ikram edəcəm

أَيَّ: مَفْعُولٌ فِيهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ وَهُوَ مُضَافٌ, (يَوْمٍ) مُضَافٌ إِلَيْهِ...

أَيَّ بَلَدٍ تَذْهَبُ أَذْهَبَ مَعَكَ

Hansı ölkəyə getsən, mən də sənənlə birlikdə gedərəm

أَيَّ: مَفْعُولٌ فِيهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ وَهُوَ مُضَافٌ, (بَلَدٍ) مُضَافٌ إِلَيْهِ...

أَيَّ كِتَابٍ تَقْرَأُ تَسْتَفِيدُ

Hansı kitabı oxusan, faydalanarsan

أَيَّ: مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ وَهُوَ مُضَافٌ, (كِتَابٌ) مُضَافٌ إِلَيْهِ...

أَيُّ طَالِبٍ يَأْتِ مُتَأَخِّرًا فَلَا يَدْخُلُ الْفَصْلَ

Hansı tələbə gec gəlsə, sinifə daxil olmasın

أَيَّ: مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةُ رَفْعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ وَهُوَ مُضَافٌ, (طَالِبٌ) مُضَافٌ إِلَيْهِ...

Qayda 5: Şərt ədatlarından hərf olanlar (إِنْ və إِذَا kimi) erab olunmurlar. Yəni digər hərflər kimi bu ədatların erabında da “erabda yeri yoxdur” deyilir.

Qeyd: Sual əvəzlilikləri kimi “şərt ədatları” da hərf-cərlərlə və izafə tərkibində işləyə bilərlər. Bu zaman “əl-məbni” (hallanmayan) “şərt ədatları” فِي مَحَلِّ جَرٍّ “cərr halın yerində” kimi erab olunurlar. Məsələn:

عَمَّا تَسْأَلُ أَجِبْ عَنْهُ

Nə barədə soruşsan cavab verərəm

مَا: أَدَاةُ الشَّرْطِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ مَجْرُورٌ بِـ(عَنْ)

كِتَابَ مَنْ تَقْرَأُ أَقْرَأُ

Kimin kitabını oxusan, oxuyaram

كِتَابَ: مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ وَهُوَ مُضَافٌ,

مَنْ: أَدَاةُ الشَّرْطِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ مُضَافٌ إِلَيْهِ,

كَمْ الاسْتِفْهَامِيَّةُ وَ كَمْ الْحَبَرِيَّةُ
كَمْ “sual əvəzliyi” və “çoxluq bildirən” كَمْ

Keçən dərslərimizdə كَمْ الاسْتِفْهَامِيَّةُ “sual əvəzliyi” olan كَمْ barədə danışdıq¹. Bildik ki, كَمْ “sual əvəzliyi” sual cümlələrində bilinməyən, naməlum **sayı** müəyyən etmək üçün istifadə olunur və cavab tələb edir. Bu sual əvəzliyi özündən sonra gələn ismin التَّمْيِيزُ “təmyiz”² - yəni, tək, mənsub (təsirlikdə) və nəkira (qeyri müəyyənlikdə) isim - olmasını tələb edir. Məsələn:

كَمْ كِتَابًا عِنْدَكَ؟ - Səndə neçə kitab var?

Əgər كَمْ (neçə?) sual əvəzliyindən əvvəl hərfu-cər (ön qoşma) gələrsə, bu zaman əvəzlikdən sonra gələn isim iki halda ola bilər: nasbda (təsirlikdə) və مِنَ الْمُضْمَرَّةُ “**təqdirdə olan**” hərfu-cərinin təsiri ilə cərrdə (viyəlikdə). Məsələn:

عَلَى كَمْ صَفْحَةٍ (صَفْحَةٍ) يَشْتَمِلُ هَذَا الْكِتَابُ؟

Bu kitab neçə səhifədən ibarətdir?

Əgər كَمْ (neçə?) sual əvəzliyindən əvvəl hərfu-cər (ön qoşma) gəlməzsə, bu zaman əvəzlikdən sonra gələn ismin الْمُفْرَدُ **tək**, الْمَنْصُوبُ **mənsub** (təsirlikdə) və النَّكِرَةُ **nəkira** (qeyri müəyyənlikdə) olması vacib olur.

¹ Bax: I kitab 18-ci dərslər.

² Bax: II kitab 3-cü dərslər. التَّمْيِيزُ “Təmyiz” mövzusu.

كَمْ الْخَبْرِيَّةُ

“Çoxluq bildirən” كَمْ

تَعْرِيفُهُ: كَمْ الْخَبْرِيَّةُ - هِيَ الَّتِي تُخْبَرُ بِهِ عَنْ عَدَدٍ كَثِيرٍ مُبْهِمٍ، وَلَا يَحْتَاجُ إِلَى جَوَابٍ. فَهِيَ بِمَعْنَى "كثير".

Tərif: “Çoxluq bildirən” كَمْ - cümlədə naməlum çoxluğu bildirmək üçün işlənən və cavab tələb etməyən əvəzlilikdir.

Mənası: “neçə-neçə”, “nə çox” “nə qədər”. Məsələn:

كَمْ عَالِمٍ رَأَيْتُ! أَيُّ: رَأَيْتُ كَثِيرًا مِنَ الْعُلَمَاءِ

Nə qədər alim görmüşəm! Yəni: Çox alimlər görmüşəm

كَمْ الْخَبْرِيَّةُ – dən sonra gələn isim – dən fərqli olaraq, كَمْ الْاسْتِفْهَامِيَّةُ (yəni, təmyiz) izafə səbəbindən məcrur (yiyəlik halda) olur və bu zaman təkdə və cəmdə gələ bilər. Məsələn:

كَمْ كِتَابٍ (كُتِبَ) قَرَأْتُ!

Neçə-neçə kitab (kitablar) oxumuşam

كَمْ الْخَبْرِيَّةُ – dən sonra gələn ismin təkdə olmasına daha çox təsadüf edilir.

Qeyd 1: Bəzən كَمْ الْخَبْرِيَّةُ – dən sonra gələn isim مِنْ hərfu-cəri ilə məcrur olur. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

“Neçə-neçə az saylı dəstələr Allahın izni ilə çox saylı dəstələrə qalib gəlmişdir!” Allah səbir edənlərlədir”. (əl-Bəqərə 249)

Qeyd 2: كَمْ الْخَبْرِيَّةُ – dən başqa çoxluq mənasını bildirən digər əvəzliliklər də var. Bu əvəzliliklərdən biri də كَأَيِّنٍ (كَأَيِّ) “neçə-neçə”, “nə çox” “nə qədər” əvəzliyidir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَكَايِّنُ مِنْ دَابَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ﴾

“Neçə-neçə canlılar vardır ki, ruzisini öz yanında daşıya bilmir.

Onların da, sizin də ruzinizi Allah verir”. (əl-Ənkəbut 60)

أَوْجُهُ اتِّفَاقٍ وَالْإِخْتِلَافِ بَيْنَ كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ وَالْخَبَرِيَّةِ
 كَمِ الْخَبَرِيَّةِ وَ كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ arasında oxşar və fərqli cəhətlər

كَمِ الْخَبَرِيَّةِ وَ كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ arasında bir sıra oxşar cəhətlər var.

Bunlar aşağıdakılardır:

1. كِلَاهُمَا اسْمٌ Hər ikisi isimdir.
2. كِلَاهُمَا مُبْهَمٌ “mubhəm”¹ isimdir. Yəni hər ikisi onları açıqlayan “təmyizə”² ehtiyac duyur.
3. كِلَاهُمَا مَبْنِيٌّ Hər ikisi “əl-məbni” (hallanmayan) isimdir.
4. كِلَاهُمَا لَهُ الصَّدَارَةُ Hər ikisi cümlənin əvvəlində gəlir. Yalnız hərfu-cərlər onlardan önə keçə bilər.

كَمِ الْخَبَرِيَّةِ وَ كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ arasında fərqli cəhətləri aşağıdakı cədvəl göstərir:

كَمِ الْخَبَرِيَّةِ	كَمِ الاسْتِفْهَامِيَّةِ
لَا تَحْتَاجُ إِلَى جَوَابٍ Cavab tələb etmir	تَحْتَاجُ إِلَى جَوَابٍ Cavab tələb edir
تَمَيِّزُهَا مُفْرَدٌ وَ جَمْعٌ، وَالْإِفْرَادُ أَكْثَرُ “Təmyizi” təkdə və cəmdə ola bilər. Ən çox təkdə olur.	تَمَيِّزُهَا مُفْرَدٌ دَائِمًا “Təmyizi” daim təkdədir
تَمَيِّزُهَا مَجْرُورٌ بِالْإِضَافَةِ إِلَيْهَا، أَوْ مَجْرُورٌ بِـ(مِنْ) “Təmyizi” izafə və ya مِنْ hərfu-cəri ilə məcrur olur	تَمَيِّزُهَا مَنْصُوبٌ إِلَّا إِذَا سَبَقَتْ بِحَرْفِ جَرٍّ فَيَجُوزُ النَّصْبُ وَالْجَرُّ بِـ(مِنْ) الْمُضْمَرَةِ (وَالنَّصْبُ أَكْثَرُ) “Təmyizi” mənsubdur, yalnız əgər önündə hərfu-cər gələrsə təqdirdə olan مِنْ ilə məcrur olur

¹ Mubhəm isimlər – mənalari yalnız özündən sonra gələn söz və ya cümlə vasitəsilə müəyyənləşən isimlərdir. İsmul-movsullar (nisbi əvəzliliklər) və ismul-işəralar (işarə əvəzlilikləri) kimi.

² “Təmyiz” dedikdə “mubhəm” əvəzliyi açıqlayan isim nəzərdə tutulur.

إِعْرَابُ (كَمْ)

كَمْ əvəzliyinin erabı

Qayda 1: Əgər كَمْ əvəzliyindən sonra zaman və ya məkan bildirən isim (təmyiz) gələrsə, كَمْ əvəzliyi فِيهِ مَفْعُولٌ “zaman və ya məkan zərfi” kimi erab olunur. Məsələn:

كَمْ يَوْمًا سَافَرْتَ؟

Neçə gün səfər etdin?

كَمْ: اسْمٌ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ (سَافَرْتَ)

كَمْ مِثْرًا حَفَرْتَ؟

Neçə metr qazdın?

كَمْ: اسْمٌ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ (حَفَرْتَ)

Qayda 2: Əgər كَمْ əvəzliyindən sonra zamana və ya məkana dəlalət etməyən isim (təmyiz) və bu isimdən sonra ya شِبْهُ جُمْلَةٍ “şibhu cümlə”, ya اللَّازِمُ “təsirsiz” fel və yaxud da məfulu olan الْمُتَعَدِّي “təsirli” fel gələrsə, كَمْ əvəzliyi الْمُبْتَدَأُ “mübtəda” kimi erab olunur. Məsələn:

كَمْ كِتَابًا عِنْدَكَ؟

Səndə neçə kitab var?

كَمْ: اسْمٌ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ (عِنْدَكَ)

كَمْ طَالِبًا جَاءَ؟

Neçə tələbə gəldi?

كَمْ: اسْمٌ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ (جَاءَ)

كَمْ طَالِبًا ضَرَبَ حَامِدًا؟

Həmidə neçə tələbə vurdu?

كَمْ: اسْمٌ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ (ضَرَبَ حَامِدًا)

Qayda 3: Əgər كَمْ əvəzliyindən sonra zamana və ya məkana dəlalət etməyən isim (təmyiz) və bu isimdən sonra məfulu olmayan مَفْعُولٌ بِهِ "məful bihi" kimi erab olunur. Məsələn:

كَمْ طَالِبًا رَأَيْتَ؟

Neçə tələbə gördün?

كَمْ: اسْمٌ اسْتَفْهَامٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ (رَأَيْتَ)

Qayda 4: Əgər كَمْ əvəzliyindən sonra zamana və ya məkana dəlalət etməyən isim (təmyiz) və bu isimdən sonra naqis fel gələrsə, كَمْ əvəzliyi **naqis felin ismi** kimi erab olunur. Məsələn:

كَمْ طَالِبًا كَانَ فِي الْفَصْلِ؟

Sinifdə neçə tələbə var idi?

كَمْ: اسْمٌ اسْتَفْهَامٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ اسْمٌ (كَانَ)

مَعَانِي "حَتَّى"

hərflu-cərinin mənalari حَتَّى

حَتَّى hərfu-cədir və cümlədə əsasən iki mənada işlənir.

1. اِنْتِهَاءُ الْغَايَةِ, أَي: بِمَعْنَى (إِلَى)

1. **Həddin sonluğuna dəlalət edir.** Yəni إِلَى "... qədər" "... kimi", "-dək", "... cən" "-ca, -cə" hərfu-cərinin mənasını verir. Bu mənada gələn حَتَّى həm aşkar isimlərlə, həm də mudari feli ilə işləyə bilər. Aşkar isim حَتَّى – dən sonra məcrur olur. Mudari feli isə حَتَّى – dən sonra təqdirdə olan أَنْ məsdər ədatı ilə mənsub olur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ﴾

"O gecə sübh açılanadək əmin-amanlıq olur". (əl-Qadr 5)

Allah Elçisi ﷺ buyurur:

"لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ"

"Biriniz özü üçün istədiyini (müsəlman) qardaşı üçün istəmədikcə, (tam şəkildə) iman etmiş olmaz." (əl-Buxari, 13)

2. التَّعْلِيلُ, أَي: بِمَعْنَى (لِـ)

2. **Səbəb bildirir.** Yəni لِـ "üçün ki," "ötrü ki," "görə ki," "... ki," hərfu-cərinin mənasını verir. Bu mənada gələn حَتَّى yalnız mudari feli ilə işlənir və fel təqdirdə olan أَنْ məsdər ədatı ilə mənsub olur. Məsələn:

دَخَلْتُ بِهِدُوءٍ حَتَّى لَا أُشْغَلَكَ, أَي: لِأَنَّهُ أَشْغَلَكَ

Səni narahat etməmək üçün sakitcə daxil oldum

اِسْمُ فِعْلٍ اَمْرٍ "هَآ"

هَآ Feli ismi

هَآ اِسْمُ فِعْلٍ - هَآ "feli isim" dir. (خُذْ) "götür!", "al!" əmr felinin mənasını verir. هَآ feli isim هَآ kimi də işlənə bilər. Yəni sonundakı əlifə həm اَلِفٌ مَمْدُودَةٌ اَلِفٌ مَقْصُورَةٌ (ا) həm də "əlif məmdudə" (ا) kimi işlətmək olar. Bu feli isim həm كَافُ الْخِطَابِ "xıtab bildirən ك kəf"¹ كُنْ, كُمْ, كِ, كَ ilə, həm də ك "kəf" siz işlənə bilər. Məsələn:

هَآ (هَآكَ) الْكِتَابُ, يَا حَامِدُ! - Kitabı götür, ey Həmid!

هَآ (هَآكِ) الْكِتَابُ, يَا فَاطِمَةُ! - Kitabı götür, ey Fatimə!

هَآ (هَآكُمْ) الْكِتَابُ, يَا إِخْوَانُ! - Kitabı götürün, ey qardaşlar!

هَآ (هَآكُمْ) الْكِتَابُ, يَا أَخَوَاتُ! - Kitabı götürün, ey bacılar!

Feli ismi هَآ kimi işlənərsə, "II şəxs bitişən əvəzlilikləri" əvəzinə هَآ, هَآءٌ, هُؤْمٌ, هَؤْمٌ şəxslərdə dəyişərək هَؤْمٌ "əlif məmdudə"nin həmzəsini şəxslərdə dəyişərək هَؤْمٌ, هَؤْمٌ formalarında da işlətmək olar. Məsələn:

هَؤْمٌ (هَؤْمُكَ) الْكِتَابُ, يَا حَامِدُ! - Kitabı götür, ey Həmid!

هَؤْمٌ (هَؤْمُكِ) الْكِتَابُ, يَا فَاطِمَةُ! - Kitabı götür, ey Fatimə!

هَؤْمٌ (هَؤْمُكُمْ) الْكِتَابُ, يَا إِخْوَانُ! - Kitabı götürün, ey qardaşlar!

هَؤْمٌ (هَؤْمُكُمْ) الْكِتَابُ, يَا أَخَوَاتُ! - Kitabı götürün, ey bacılar!

هَؤْمٌ (هَؤْمُكُمْ) الْكِتَابُ, يَا حَامِدُ وَ خَالِدُ! - Kitabı götürün, ey Həmid və Xəlid!

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَإِمَّا مَن أَوْتِي كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤْمٌ اقْرَءُوا كِتَابِي﴾

¹ كَافُ الْخِطَابِ "xıtab bildirən ك kəf" barədə ətraflı bu kitabın 8-ci dərsinə bax (işarə əvəzlilikləri mövzusunda).

“Kitabı sağ əlinə verilən deyəcəkdir: “Budur, oxuyun kitabımı!”. (əl-Həqqə, 19)

حَذْفُ التَّوْنِ مِنْ مُضَارِعِ (كَانَ)

كَانَ felinin mudarisindən ۛ hərfinin düşməsi

Bildiyimiz kimi كَانَ feli الْوَائِي II kök hərfi و olan “əcvəf” fellərdəndir və mudarisi يَكُونُ olur. Amilin təsiri ilə يَكُونُ mudari feli cəzm olarkən sonu sukunlaşır. Bu zaman iki sakin hərf – sakin ۛ və sakin xəstə hərf ۛ - qarşılaşır. Ərəb dilində iki sakin hərfin yanaşı gələ bilməsi mümkün olmadığından elal qaydasına əsasən xəstə hərf ۛ düşür¹. Nəticədə fel يَكُنْ şəklini alır.

Qaydaya əsasən, bundan sonra feldən heç nə pozulmamalıdır. Lakin كَانَ feli ərəb dilində **çox istifadə olunduğundan dilin rahatlığı üçün** mudarisinin cəzm halında ۛ hərfini də düşürürlər. Məsələn:

لا تَكُ ظَالِمًا Zülmkar olma!

لَمْ يَكُ حَامِدٌ مَرِيضًا Həmid xəstə deyildi

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا﴾

“Məryəm dedi: “Mənə bir insan toxunmadığı və özüm də zinakar olmadığımı halda, necə mənim övladım ola bilər?” (Məryəm, 20)

كَانَ felinin mudarisinin cəzm halında felin kök hərfi olan ۛ hərfinin düşməsi caizdir², vacib deyil. Lakin iki halda ۛ hərfinin düşməsi qadağan olur:

1. Əgər feldən sonra sakin hərf gələrsə. Yəni ال artikli ilə başlayan söz gələrsə. Məsələn:

¹ Bax: II kitab 27-ci dər 3-cü elal qaydası.

² Yəni icazəlidir.

لَمْ يَكُنِ الرَّجُلُ فَائِمًا Kişi ayaq üstə deyildi

Bu cümlədə لَمْ يَكُنِ felindən ن hərfini pozub demək olmaz.

2. Əgər ن hərfindən sonra ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ “bitişən əvəzlilik” gələrsə. Fərq etməz, istər raf (adlıq hal) damiri olsun, istər nasb (təsirlik hal) damiri. Məsələn:

الطُّلَابُ لَمْ يَكُونُوا فِي الْفَصْلِ Tələbələr sinifdə deyildilər

الْكِسَانُ لَمْ أَكُنْهُ Tənbəl deyildim

Bu cümlələrdə də لَمْ يَكُنِ felindən ن hərfini pozmaq olmaz.

الإِعْرَابُ

Erab

لَا تَكُ ظَالِمًا

لا: حَرْفُ نَهْيٍ وَجَزْمٍ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ
تَكُ: فِعْلٌ نَاقِصٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ بِـ (لَا النَّاهِيَّةِ) وَعَلَامَةُ جَزْمِهِ السُّكُونُ عَلَى
التَّوْنِ الْمَحذُوفَةِ.

وَاسْمُ (تَكُ): ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ، تَقْدِيرُهُ (أَنْتَ)

ظَالِمًا: خَبَرُ (تَكُ) مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ

İsmlərin “təsgir” (kiçiltmə) formaları

Keçən dərslərimizin birində¹ اسمُ التَّصْغِيرِ “isimlərin kiçiltmə mənası” barədə danışdıq və bildik ki, “التَّصْغِيرُ” “kiçiltmə mənası” isimlərin təşkil olunduqları hərflərin sayından asılı olaraq müəyyən vəznərdə (formalarda) düzəlir. Həmçinin, isimlərin kiçildilməsinin şərtlərini və məqsədlərini öyrəndik.

Ümumiyyətlə, isimləri müəyyən vəznə salmaqla kiçiltməyin əsas məqsədi **danışığı ixtisar etmək və asanlaşdırmaqdır**. Çünki isimlərin kiçiltmə forması özündə həm sifət (kiçik sifəti), həm də sifətləşmiş (kiçildilmiş) ismin mənasını daşıyır. Məsələn:

طِفْلٌ – طِفْلٌ صَغِيرٌ uşaqcıgaz - kiçik uşaq

Bu dərsimizdə isimlərin kiçildilməsində istifadə olunan vəznələri və bu vəznələrin istifadə olunma qaydalarını öyrənəcəyik. İlk növbədə isimlərin kiçildilməsinin **ümumi qaydasını** qeyd edək. Ümumi qayda belədir:

الْقَاعِدَةُ: التَّصْغِيرُ – هُوَ أَنْ يُضَمَّ أَوَّلُ الْأِسْمِ، وَيُفْتَحَ ثَانِيهِ، وَيُزَادَ بَعْدَ الْحَرْفِ الثَّانِي يَاءٌ سَاكِنَةٌ تُسَمَّى (يَاءَ التَّصْغِيرِ). وَالْإِسْمُ الَّذِي تَلْحَقُهُ يَاءُ التَّصْغِيرِ يُسَمَّى (إِسْمًا مُصَغَّرًا).

Qayda: İsimlər kiçildilərkən – birinci hərf dammalaşır (—), ikinci hərf fəthələşir (—), ikinci hərfdən sonra (يَاءَ التَّصْغِيرِ) “kiçiltmə “yə”-si” adlanan sakin ي “yə” hərfi əlavə olunur. (يَاءَ التَّصْغِيرِ) əlavə olunan isim **اسْمٌ مُصَغَّرٌ** “**musagğar isim**” (kiçildilmiş isim) adlanır.

Qaydanın şərh: Deməli, isimlər kiçildilərkən üç əməl edilir.

Birinci: Birinci hərf dammalaşır (—);

İkinci: İkinci hərf fəthələşir (—);

¹ Bax: II kitab 26-cı dərslər.

Üçüncü: İkinci hərfdən sonra (يَاءُ التَّصْغِيرِ) “kiçiltmə “yə”-si” adlanan sakin ي “yə” hərfi əlavə olunur.

أَوْزَانُ التَّصْغِيرِ

İsimlərin kiçiltmə vəznləri

“Təsğirin” (kiçiltmənin) üç vəznə var. Bunlar: فُعَيْلٌ, فُعَيْعِلٌ və فُعَيْعِلٌ vəznlərində¹.

1. Üçhərflə isimlər فُعَيْلٌ vəzninə salınmaqla kiçildilir.
2. Dördhərflə isimlər فُعَيْعِلٌ vəzninə salınmaqla kiçildilir.
3. Dördüncü hərfi حَرْفُ عِلَّةٍ “xəstə hərf” olan beşhərflə isimlər فُعَيْعِلٌ vəzninə salınmaqla kiçildilir.

Açıqlama:

- Əgər isim üçhərflidirsə, biz yuxarıda qeyd etdiyimiz üç əməllə² kifayətlənirik və isim فُعَيْلٌ formasını alır. Məsələn:

نَجْمٌ – نُجَيْمٌ ulduz – kiçik ulduz

جَبَلٌ – جَبَيْلٌ dağ – kiçik dağ

طِفْلٌ – طُفَيْلٌ uşaq - uşaqcıqaz

قَلَمٌ – قَلَيْمٌ qələm – qələmcik

- Əgər isim dördhərflidirsə, bu zaman yuxarıdakı üç əməldən sonra dördüncü əmələ keçirik ki, bu da (يَاءُ التَّصْغِيرِ) – dən

¹ Bu vəznlər “təsğir” mövzusunda xasdır. “Sarf” elmində olan vəznlər nəzərdə tutulmur. Yəni bu vəznlərdəki ل, ع, ف hərfləri heç də sözün kök hərflərini ifadə etmir. Məqsəd odur ki, “musağğar” ismində hərflərin say və hərəkələrinin bu vəznə uyğun olduğunu bildirməkdir.

² Üç əməl dedikdə, ümumi qaydada qeyd edilən üç əməl - birinci hərfi dammlaşdırmaq (—), ikinci hərfi fəthələşdirmək (—) və ikinci hərfdən sonra (يَاءُ التَّصْغِيرِ) “kiçiltmə “yə”-si” adlanan sakin ي “yə” hərfini əlavə etmək nəzərdə tutulur.

sonra gələn dördüncü hərfin (—) kəsrlənməsidir. Bu zaman isim فُعِيلٌ formasını alır. Məsələn:

دِرْهَمٌ - دُرَيْهَمٌ dirhəm – kiçik dirhəm

فُنْدُقٌ - فُنَيْدُقٌ mehmanxana – kiçik mehmanxana

- Əgər isim dördüncü hərfi حَرْفُ عِلَّةٍ “xəstə hərf” olan beşhərflə isimdirsə bu zaman xəstə hərf ي “yə” hərfinə çevrilir və isim فُعِيلٌ formasını alır. Məsələn:

مِفْتَاحٌ - مُفَيْتِيحٌ açar – kiçik açar

عَصْفُورٌ - عُصْفِيرٌ sərçə – kiçik sərçə

مِنْدِيلٌ - مُنَيْدِيلٌ dəstmal – kiçik dəstmal

- Əgər isim beş hərfdən ibarət olub, heç bir hərfi xəstə hərf olmazsa, bu halda dördüncü hərfdən sonrakı əlavə hərfi pozmaqla ismi dördhərflə edirik, sonra فُعِيلٌ vəzninə salmaqla kiçildirik. Məsələn:

سَفَرَجَلٌ - سُفَيْرِيحٌ heyvə – kiçik heyvə

عَنْدَلِيبٌ - عُنَيْدِيلٌ bülbül – kiçik bülbül

Qeyd: Beş hərfdən ibarət olub, heç bir hərfi xəstə hərf olmayan isimləri kiçildərkən فُعِيلٌ vəzninə salmaq da olar. Bunun üçün pozulmuş hərfin əvəzinə axırıncı hərfdən əvvəl ي “yə” hərfi əlavə edirik. Məsələn, yuxarıdakı isimləri bu cür də kiçiltmək olar:

سَفَرَجَلٌ - سُفَيْرِيحٌ

عَنْدَلِيبٌ - عُنَيْدِيلٌ

16. ON ALTINCI DƏRS

الصَّرْفُ وَالْمِيزَانُ الصَّرْفِيُّ

Sarf və sarf meyarı

Bildiyimiz kimi ərəb dilinin qrammatikası iki elmdən - النَّحْوُ "Nəhv" və الصَّرْفُ "Sarf" elmlərindən ibarətdir.

النَّحْوُ **Nəhv elmi** (sintaksis¹) – sözlərin hallanıb - hallanmaması və hallanarkən son hərəkələrinin dəyişməsi barədə qaydaları öyrənən elmdir.

الصَّرْفُ **Sarf elmi** (morfoloqiya²) – sözlərin quruluşundan və dəyişərkən məruz qaldığı formalardan bəhs edən elmdir. Yəni sözün müxtəlif formalara düşməklə yeni mənalar verməsini öyrənən elmdir.

Ərəb dili "fektiv dillər"³ qrupuna aiddir. Ərəb dilində hər bir qrammatik forma (bab) əksər halda üç, bəzən də dörd kök hərfinə istinad edir. Kök hərflərin təsrif olunub dəyişməsi yolu ilə müxtəlif mənalı sözlər əmələ gətirilir. Sarf elmi də məhz bu dəyişiklikləri öyrənir.

Qrammatika alimləri sözlərin quruluşunu, quruluşundakı الْأَصْلِيُّ "kök" və الرَّائِدُ "əlavə olunmuş" hərfləri və dəyişərkən sözün məruz qaldığı dəyişiklikləri öyrənmək üçün الصَّرْفِيُّ "sarf meyarı" qoymuşlar. Bunun üçün alimlər bütün ərəb sözlərini (fel və isimləri) nəzərdən keçirmiş və görmüşlər ki, ərəb sözlərinin böyük əksəriyyəti üç kök hərfindən ibarətdir. Üç kök hərfindən ibarət olan sözlər الرُّبَاعِيُّ "üçköklü" sözlər adlanır. İsimlərin az bir qismi

¹ Sintaksis – yunan sözüdür, "tərtib, birləşmə" deməkdir. Söz birləşmələrini və cümlələri öyrənir.

² Morfoloqiya – morfologiyanın əsas mövzusu nitq hissələridir. Morfologiyada sözlər nitq hissələri kimi öyrənilir, onların quruluşu və dəyişmə qaydaları araşdırılır.

³ "Fektiv dillər" – sözün kök hərflərinin fleksiya (təsrif) olunması ilə yeni qrammatik formalar əmələ gətirən dillərə deyilir. "Fleksiya" sözünün mənası "təsrif olunma" "dəyişmə" deməkdir. Yəni "fektiv dillər" də sözlərin qrammatik formaları kök hərflərinə istinad edir.

“dördköklü” və ^{الْخُمَاسِي} “beşköklü” olur. Fellər isə yalnız ^{الثَّلَاثِي} “üçköklü” və ya ^{الرُّبَاعِي} “dördköklü” olur.

Həmçinin, diqqət yetirmişlər ki, bəzi sözlər yalnız kök hərflərindən ibarət olur. Bu cür sözlərə ^{الْمُجَرَّد} “mücərrəd” sözlər deyilir.

Bəzi sözlərdə isə kök hərfləri ilə yanaşı ^{الرَّائِدُ} “əlavə olunmuş” hərflər də olur. Belə sözlərə ^{الْمَزِيدُ} “əl-məzid” (düzəltmə) sözlər deyilir. Həm isim həm də fellərə ^{الرَّائِدُ} “əlavə olunan” hərflər ^{سَأَلْتُمُونِهَا} sözlünün özündə cəm etdiyi 10 hərfdən ibarətdir. Yəni həm isim həm də fellərə əlavə olunan hərflər bunlardır: ا, هـ, ي, ن, و, م, ت (ة), ل, أ, س

Bütün bunları nəzərdən keçirdikdən sonra qrammatika alimləri sözlərin əksəriyyətinin ^{الثَّلَاثِي} “üçköklü” olmasını nəzərə alaraq ^{السَّرْفُ} “sarf meyarı”nın üç hərfdən ibarət olmasını qərara almışlar. Bunun üçün sözün I kök hərfini “ف”, II kök hərfini “ع”, III kök hərfini isə “ل” ilə işarə etmişlər¹. Buna görə də I kök hərfə ^{فَاءُ} “fə”, II kök hərfə ^{عَيْنُ} “əyn-i”, III kök hərfə isə ^{لَامُ} “ləm-i” deyirlər. Sonra bu hərfləri isim və fellərlə tutuşduraraq sözün I kök hərfini “ف”, II kök hərfini “ع”, III kök hərfini isə “ل” ilə əvəz edib ^{الرَّائِدُ} “əlavə olunan” hərfləri və

¹ Qrammatika alimlərinin “sarf meyarı” kimi niyə məhz ^{فعل} hərflərini seçmələrini belə izah edirlər:

1. Çünki fellərdə dəyişmələr daha çox baş verir. Buna görə də ^{فعل} “fel” sözünün köklərini götürmüşlər.
2. ^{فعل} sözü “etmək” deməkdir. Bu söz bütün fellərə aiddir. Çünki hər bir fel nəyisə “etmək”dir.
3. Hərflərin məxrəci üçdür: boğaz, dodaq və dil. Hər məxrəcə aid olan bir hərf seçmişlər. ف dodaq, ع boğaz, ل isə dil hərflərindəndir.

hərəkələri isə olduğu kimi saxlamaqla sözü vəznə salmışlar. Əgər söz **الرُّبَاعِيُّ** “dördköklü” və ya **الْخُمَاسِيُّ** “beşköklü” dürsə IV və V kök hərflərini vəznə “ل” hərfini artırmaqla işarə etmişlər¹. Məsələn: **كِتَابٌ** sözünü vəznə salaqlar. İlk növbədə sözün kök hərflərini müəyyən etmək lazımdır. Bu sözün kök hərfləri **ك ت ب** –dir. **ك** hərfini “ف”, **ت** hərfini “ع”, **ب** hərfini isə “ل” ilə əvəz edib **الرَّائِدُ** “əlavə olunan” “əlif” hərfini və hərəkələri olduğu kimi saxlayaraq. Nəticədə **كِتَابٌ** sözünün **فَعَالٌ** vəznində olması aydınlaşır.

Həmçinin, fellər də belədir. Məsələn: **تَقَاتَلَ** “vuruşmaq” felini vəznə salaqlar. Bu felin kök hərfləri **ق ت ل** –dir. **ق** hərfini “ف”, **ت** hərfini “ع”, **ل** hərfini isə “ل” ilə əvəz edib **الرَّائِدُ** “əlavə olunan” “əlif” və **ت** hərflərini və hərəkələri olduğu kimi saxlayaraq. Nəticədə **تَقَاتَلَ** felinin **فَعَالٌ** vəznində olması aydınlaşır. Sözləri vəznələrə salmağı daha yaxşı bilmək üçün alimlər qaydalar qoymuşlar. Bu qaydalardan əsasları aşağıdakılardır:

1. Əgər söz yalnız üç **الأَصْلِيُّ** “kök” hərflərdən ibarət olarsa, I kök hərfi “ف”, II kök hərfi “ع”, III kök hərfi isə “ل” ilə əvəz edib hərəkələri olduğu kimi saxlamaqla vəznə salınır. Məsələn:

جَلَسَ - فَعَلَ oturdu

فَهِمَ - فَعِلَ başa düşdü

حَسُنَ - فَعُلَ yaxşılaşdı

¹ Ortaya belə bir sual çıxır. Niyə “sarf meyanı” üçköklüdür?

Cavab: Əgər “sarf meyanı”-nı dördköklü və ya beşköklü etsəydilər bu zaman çoxluq təşkil edən üçköklü sözləri vəznə salmaq çətin olardı. Bunun üçün meyanın bir və ya iki hərfini pozmaq lazım gələrdi. “Sarf meyanı” üçköklü olduqda isə azlıq təşkil edən dördköklü və ya beşköklü sözləri vəznə salmaq asandır. “Sarf meyanı”-na hərf əlavə etmək, pozmaqdan daha asandır.

Bu sözlər yalnız üç kök hərfərdən ibarətdirlər. Tərkibində الرَّائِدُ “əlavə olunan” hərfər yoxdur.

2. Sözü tərkibində üç الْأَصْلِيُّ “kök” hərfərdən əlavə hərfər varsa, bu əlavə hərfər üç cür ola bilər:

- a) Əgər əlavə hərf sözü kök hərfərindən olarsa və söz də “dördkəklü” və ya “beşkəklü” olarsa, vəznə saldıqda əlavə hərfərin sayı qədər “ل” hərfi əlavə edilir. Məsələn:

دَحْرَجَ – فَعَلَّ – diyirləndi
سَفَرَجَلْ – فَعَلَّلْ – heyva

- b) Əgər əlavə olunan hərf sözü kök hərfərindən hər hansı birinin təkrarlanması (yəni şəddələnməsi) ilə olarsa, vəznə də təkrar hərfə uyğun olan hərf təkrarlanır (şəddələşir). Məsələn:

عَلَّمَ – فَعَّلَ – öyrətdi
كَلَّمَ – فُعِّلَ – dindirildi

- c) Əgər əlavə olunan hərf sözü kökündən olmayan الرَّائِدُ (ا, هـ, ي, ن, و, م, ت (ة), ل, أ, س) “əlavə olunan” hərfər olarsa, vəznə saldıqda əlavə hərfər olduğu kimi saxlanılır¹. Məsələn:

اسْتَغْفَرَ – اسْتَفْعَلَ – bağışlanma dilədi
مَفْتُوحٌ – مَفْعُولٌ – açıq

3. Əgər sözü tərkibində حَرْفُ الْعِلَّةِ xəstə hərf (و, ي) səbəbindən dəyişmə baş vermişsə, bu zaman bu dəyişmənin növünə baxılır:

- a) Əgər dəyişmə nəticəsində الْقَلْبُ “çevrilmə” (elal nəticəsində bir həfin başqa hərfə çevrilməsi) və ya النَّقْلُ

¹ Əlavə hərfər سَأَلْتُمُونِهَا (hərfən: “onu məndən soruşdunuz”) sözü özündə cəm etdiyi hərfərdir. Bu hərfərin bir sözdə cəm edilməsində məqsəd asan yadda saxlanmasıdır.

“yerdəyişmə” (elal nəticəsində hərəkələrin yerdəyişməsi) baş vermişsə, söz, “çevrilmə” və ya “yerdəyişmə” baş verməzdən əvvəlki əsl formasına uyğun vəznə salınır¹. Məsələn, قَالَ və بَاع felləri فَعَلَ kimi vəznə salınır. Çünki əslləri قَوْلٌ və بَيْعٌ olmuşdur. فَعِلٌ feli يَفْعُلُ vəznində, بَيْعٌ isə يَفْعُلُ vəznindədir. Çünki əslləri يَفْعُلُ və بَيْعٌ olmuşdur. Elal nəticəsində dəyişmiş digər sözlər də bu qaydada vəznə salınır.

- b) Əgər dəyişmə nəticəsində sözdə اَلْحَذْفُ “pozulma” (hər hansı kök hərfin pozulması) baş vermişsə, vəznə salarkən pozulmuş kök hərfə uyğun hərfi vəznə pozmaq lazımdır. Məsələn: خُذْ (götür!) və مُرْ (əmr et!) felləri عَلٌ kimi, قِفْ (dur) feli عَلٌ kimi, قُلْ feli isə فُلٌ kimi vəznə salınır.
- c) Əgər sözdə اَلْقَلْبُ الْمَكَانِيُّ “hərf yerdəyişməsi” baş verərsə (kök hərflərdən biri digərindən önə keçərsə) vəznə də yerini dəyişmiş kök hərflərə uyğun hərfləri dəyişmək lazımdır. Məsələn, أَيَسَ (ümidini itirmək) feli عَفَلَ kimi vəznə salınır. Çünki bu fel يَيْسَ felinin çevrilmiş formasıdır.

¹ Fellərdə xəstə hərfin əslini bilmək üçün felin mudarisinə və ya məsdərinə qayıtmaq lazımdır.

أَبْوَابُ الْفِعْلِ

Felin babları

Bildiyimiz kimi isimlər kök hərflərinin sayına görə ^{الثلاثي} “üçköklü”, ^{الرُّبَاعِي} “dördköklü” və ^{الْخُمَاسِي} “beşköklü” olur. İsimlərdən fərqli olaraq fellər ya ^{الثلاثي} “üçköklü”, ya da ^{الرُّبَاعِي} “dördköklü” olur¹. ^{الثلاثي} “üçköklü” və ^{الرُّبَاعِي} “dördköklü” fellər özlüyündə də iki yerə bölünürlər:

1. الْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ - مَا كَانَتْ جَمِيعُ حُرُوفِهِ أَصْلِيَّةً.

1. ^{المَجْرَدُ} “Mücərrəd” (sadə) fellər – bütün hərfləri ^{الأصلي} “kök” hərflərdən ibarət olan fellərə deyilir. “Mücərrəd” (sadə) fellər də öz növbəsində iki yerə bölünür:

a. ^{المَجْرَدُ الثَّلَاثِي} “Mücərrəd suləsi” (üçköklü sadə) - yalnız üç kök hərfdən ibarət olan fellərə deyilir. “Mücərrəd suləsi” fellər **madi** (keçmiş zaman forma) **etibarilə** üç vəznə olurlar: فَعَلَ, فَعِلَ, فَعُلَ. Bu vəznlər, həmçinin, “bablar” da adlanırlar. Məsələn:

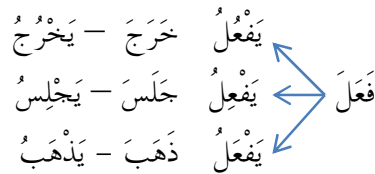
جَلَسَ - فَعَلَ oturdu

عَلِمَ - فَعِلَ bildi

كَبُرَ - فَعُلَ böyüdü

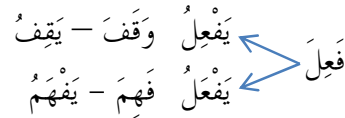
Madi (keçmiş) və mudari (indiki-gələcək zaman forma) etibarilə isə “mücərrəd suləsi” fellərin **altı** babı var. فَعَلَ babı mudaridə üç formada gələ bilər: يَفْعَلُ, يَفْعَلُ, يَفْعَلُ. Yəni felin ع “aynı” mudaridə hər üç hərəkədə , َ , ُ — — — ola bilər. Məsələn:

¹ Yəni isimlərdən fərqli olaraq fellər ^{الْخُمَاسِي} “beşköklü” olmur.

يَفْعُلُ, يَفْعِلُ, يَفْعُلُ babı isə mudaridə iki formada gələ bilər: يَفْعُلُ, يَفْعِلُ

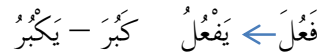
Yəni felin ع “aynı” mudaridə iki hərəkədə — , — ola bilər. Məsələn:

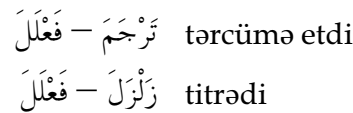
يَفْعُلُ babının isə mudaridə yalnız bir forması var: يَفْعُلُ

Yəni felin ع “aynı” mudaridə yalnız bir hərəkə — olur.

Məsələn:

- b. الْمُجَرَّدُ الرَّبَاعِيُّ “Mücərrəd rubai” (dördköklü sadə) – yalnız dörd kök hərfdən ibarət olan fellərə deyilir. “Mücərrəd rubai” fellərin yalnız bir babı var ki, o da فَعَّلَلْ babıdır. Məsələn:

2. الْفِعْلُ الْمَزِيدُ – مَا زِيدَ فِيهِ حَرْفٌ أَوْ أَكْثَرَ عَلَى حُرُوفِهِ الْأَصْلِيَّةِ

2. الْمَزِيدُ “Məzid” (düzəltmə) fellər – tərkibində kök hərflərindən başqa bir və ya daha artıq الزَّائِدُ “əlavə olunmuş” hərflər olan fellərə deyilir. “Məzid” (düzəltmə) fellər də öz növbəsində iki yerə bölünür:

- A. الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ “Suləsi məzid” (üçköklü düzəltmə) – tərkibində üç kök hərflərdən başqa bir və ya daha artıq الزَّائِدُ “əlavə olunan” hərflər olan fellərə deyilir. “Suləsi

məzid” fellərin, ümumilikdə, **on iki** babı var. “Suləsi məzid” fellər tərkibindəki الرَّائِدُ “əlavə olunan” hərflərin sayına görə üç yerə bölünürlər:

A¹. الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ “**Bir hərf əlavə olunmuş üçköklü düzəltmə**” fellər – bu növ fellərin **üç** babı var: فَعَّلَ, فَعَّلَ, فَعَّلَ Məsələn:

أَخْرَجَ – أَفْعَلَ çıxartı

عَلَّمَ – فَعَّلَ öyrətdi

قَاتَلَ – فَعَّلَ vuruşdu

A². الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفَيْنِ “**İki hərf əlavə olunmuş üçköklü düzəltmə**” fellər – bu növ fellərin **beş** babı var: اِنْفَعَلَ, اِنْفَعَلَ, اِنْفَعَلَ Məsələn:

اِفْتَعَلَ, اِنْفَعَلَ, اِنْفَعَلَ Məsələn:

تَعَلَّمَ – تَفَعَّلَ öyrəndi

تَنَاوَمَ – تَفَاعَلَ özünü yuxuluğa qoydu

اِنْكَسَرَ – اِنْفَعَلَ sındı

اِسْتَمَعَ – اِفْتَعَلَ dinlədi

اِحْمَرَّ – اِفْعَلَّ qızardı

A³. الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ بِثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ “**Üç hərf əlavə olunmuş üçköklü düzəltmə**” fellər – bu növ fellərin **dörd** babı var:

اِفْعَوَّلَ, اِفْعَوَّلَ, اِفْعَوَّلَ Məsələn:

اِحْمَارَّ – اِفْعَالَّ qızardı

اِسْتَقْبَلَ – اِسْتَفْعَلَ qarşıladı

اِعْشَوْشَبَ – اِفْعَوَّلَ sıx otlarla örtüldü

اِحْلَوَّذَ – اِفْعَوَّلَ sürətlə davam etdi

B. الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ “Rubai məzid” (dördköklü düzəltmə) - tərkibində dörd kök hərflərdən başqa bir və ya daha artıq الرَّائِدُ “əlavə olunmuş” hərflər olan fellərə deyilir. “Rubai məzid” fellərin, ümumilikdə, üç babı var. “Rubai məzid” fellər tərkibindəki الرَّائِدُ “əlavə olunan” hərflərin sayına görə iki yerə bölünürlər:

B¹. الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ “Bir hərf əlavə olunmuş dördköklü düzəltmə” fellər – bu növ fellərin bir babı var: تَفَعَّلَ Məsələn:

تَمَضَّمَضَ – تَفَعَّلَ ağızını yaxaladı

B². الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفَيْنِ “İki hərf əlavə olunmuş dördköklü düzəltmə” fellər – bu növ fellərin iki babı var: اِفْعَلَّلَ, اِفْعَنَّ لَ Məsələn:

اِطْمَأَنَّ – اِفْعَلَّلَ rahatlaşdı

اِفْرَنْقَعَ – اِفْعَنَّ لَ aralaşdı, çəkildi

أَوْزَانُ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ

“Mücərrəd suləsi” fellərin vəznələrini göstərən cədvəl

مَعْنَاهُ Mənası	الْأَمْثَلَةُ Misallar	الْوَزْنُ فِي الْمَضَارِعِ Mudari vəznləri	الْوَزْنُ فِي الْمَاضِي Madi vəznləri
getmək	ذَهَبَ - يَذْهَبُ	يَفْعُلُ	فَعَلَ
oturmaq	جَلَسَ - يَجْلِسُ	يَفْعِلُ	
girmək	دَخَلَ - يَدْخُلُ	يَفْعُلُ	
başə düşmək	فَهِمَ - يَفْهَمُ	يَفْعُلُ	فَعِلَ
varis olmaq	وَرِثَ - يَرِثُ	يَفْعِلُ	
uzaqlaşmaq	بَعُدَ - يَبْعُدُ	يَفْعُلُ	فَعَلَ

أَوْزَانُ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِي الْمَزِيدِ

“Suləsi məzid” (üçköklü düzəltmə) fellərin vəznlərini göstərən cədvəl

مَعْنَاهُ Mənası	الْأَمْثَلَةُ Misallar	وَزْنُهُ فِي الْمَضَارِعِ Mudaridəki vəznı	أَوْزَانُ الثَّلَاثِي الْمَزِيدِ Suləsi məzid fellərin vəznləri	
təslim olmaq	أَسْلَمَ - يُسَلِّمُ	يُفْعِلُ	أَفْعَلَ	مَزِيدٌ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ Bir hərf əlavə olunmuş
öyrətmək	عَلَّمَ - يُعَلِّمُ	يُفَعِّلُ	فَعَّلَ	
əl tutmaq	صَافَحَ - يُصَافِحُ	يُفَاعِلُ	فَاعَلَ	
xərcləmək	صَرَفَ - يُصَرِّفُ	يَتَفَعَّلُ	تَفَعَّلَ	مَزِيدٌ بِحَرْفَيْنِ İki hərf əlavə olunmuş
dalaşmaq	تَضَارَبَ - يَتَضَارَبُ	يَتَفَاعَلُ	تَفَاعَلَ	
qazanmaq	اِكْتَسَبَ - يَكْتَسِبُ	يَفْتَعِلُ	اِفْتَعَلَ	
sınmaq	اِنْكَسَرَ - يَنْكَسِرُ	يَنْفَعِلُ	اِنْفَعَلَ	
yaşıllaşmaq	اِخْضَرَ - يَخْضُرُ	يَفْعَلُ	اِفْعَلَ	
qızarmaq	اِحْمَارًا - يَحْمَارُ	يَفْعَالُ	اِفْعَالَ	مَزِيدٌ بِثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ Üç hərf əlavə olunmuş
bağışlanma istəmək	اِسْتَعْفَرَ - يَسْتَغْفِرُ	يَسْتَفْعِلُ	اِسْتَفْعَلَ	
sıx otla örtünmək	اِعْشَوْشَبَ - يَعْشَوْشِبُ	يَفْعَوْعِلُ	اِفْعَوْعَلَ	
Sürətlə getməyə davam etmək	اِجْلَوَّذَ - يَجْلَوَّذُ	يَفْعَوِّلُ	اِفْعَوَّلَ	

وَزْنُ الرَّبَاعِيِّ الْمَجَرَّدِ

“Mücərrəd rubai” (dördköklü sadə) fellərin vəznini göstərən cədvəl

مَعْنَاهُ Mənası	الْأَمْثِلَةُ Misallar	وَزْنُهُ فِي الْمَضَارِعِ Mudaridəki vəzni	وَزْنُ الرَّبَاعِيِّ الْمَجَرَّدِ Mücərrəd rubai fellərin vəzni
tərcümə etmək	تَرْجَمَ - يُتْرَجَمُ	يُفَعِّلُ	فَعَّلَ

أَوْزَانُ الرَّبَاعِيِّ الْمَزِيدِ

“Rubai məzid” (dördkölü düzəltmə) fellərin vəznlərini göstərən cədvəl

مَعْنَاهُ Mənası	الْأَمْثِلَةُ Misallar	وَزْنُهُ فِي الْمَضَارِعِ Mudaridəki vəzni	أَوْزَانُ الرَّبَاعِيِّ الْمَزِيدِ Rubai məzid fellərin vəznləri	
ağızı yaxalamaq	تَمَضَّمَضَ - يَتَمَضَّمَضُ	يَتَفَعَّلُ	تَفَعَّلَ	مَزِيدٌ بِحَرْفٍ Bir hərf əlavə olunmuş
kənarlaşmaq	إِفْرَنْقَعَ - يَفْرَنْقَعُ	يَفْعَنْلِلُ	إِفْعَنْلَلَ	مَزِيدٌ بِحَرْفَيْنِ İki hərf əlavə olunmuş
rahatlaşmaq	إِطْمَأَنَّ - يَطْمَأِنُّ	يَفْعَلِّلُ	إِفْعَلَّلَ	

أَوْزَانُ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِي الْمَزِيدِ, بَابُ "فَعَّلَ"

"Suləsi məzid" fellərin vəznləri, "فَعَّلَ" babı

Bildiyimiz kimi الثَّلَاثِي الْمَزِيدُ "suləsi məzid" (üçköklü düzəltmə) fellər الثَّلَاثِي الْمُجَرَّدُ "suləsi mücərrəd" (üçköklü sadə) fellərə sabit əlavələr etməklə düzəlir. Bu əlavələr "suləsi mücərrəd" (üçköklü sadə) fellərin formalarını dəyişməklə bərabər fələ müxtəlif mənə və mənə çalarlıqları da gətirir. İndi isə ayrı-ayrılıqda الثَّلَاثِي الْمَزِيدُ "suləsi məzid" fellərin bablarını, bu babların verdiyi səciyyəvi mənaları və bu bablardan törənən sözləri (المُشْتَقَّاتُ) öyrənək.

أَوَّلًا: بَابُ "فَعَّلَ"

Birinci: "فَعَّلَ" babı

Düzəlmə qaydası: "فَعَّلَ" babı "suləsi mücərrəd" (üçköklü sadə) fəldə II kök hərfi (felin ع-ı) ikiləşdirmək (şəddələmək) yolu ilə düzəlir. Məsələn: خَرَجَ - خَرَجَ, سَلِمَ - سَلَّمَ və s.

Mənaları:

1. التَّعْدِيَةُ Təsirsiz fəli təsirli edir. Məsələn:

çıxartdı خَرَجَ - خَرَجَ çıxdı

öyrətdi عَلَّمَ - عَلَّمَ bildi

2. الْمُبَالَاةُ Felin şiddətli olduğunu bildirir. Məsələn:

قَطَّعْتُ الْوَرَقَ

Vərəqi doğram-doğram etdim

3. التَّكْنِيَةُ Felin çox baş verdiyini bildirir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَيَلْ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾

"Hər bir qeybət edənin, tənə vuranın və ya halına! O şəxs ki, mal-dövlət toplayıb onu təkrar-təkrar sayır". (əl-Huməzə, 1-2)

مَصْدَرُ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ

“Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin məsdəri

Əvvəlki dərslərdən bildiyimiz kimi, الثَّلَاثِيُّ الْمُجَرَّدُ “suləsi mücərrəd” (üçköklü sadə) fellərin məsdərləri “سَمَاعِي” “səməi”- dir¹. Yəni konkret qaydası olmayıb, ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır. Buna görə də üçköklü sadə fellərin məsdərlərini bilmək üçün lüğətə müraciət etmək lazım gəldiyini bildik.

Qayda: “Suləsi mücərrəd” (üçköklü sadə) olmayan, yəni, الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ “suləsi məzid” (üçköklü düzəltmə), الرُّبَاعِيُّ “rubai” (dördköklü) və الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ “rubai məzid” (dördköklü düzəltmə) fellərin məsdərləri “قِيَاسِي” “qiyasi”- dir. Yəni məhdud bir qrup təşkil edib **sabit bablar** (modellər) üzrə düzəlir.

➤ “فَعَّلَ” babının **məsdəri** تَفْعِيلٌ vəznində düzəlir. Yəni I kök sukunlaşaraq əvvəlinə تْ əlavə olunur, II kök kəsrləşir və III kökdən əvvəl sakin يْ əlavə olunur. Məsələn:

öyrətmək	←	تَعْلِيمٌ	öyrətdi
çıxartmaq	←	تَخْرِيجٌ	çıxartdı
təslim etmək	←	تَسْلِيمٌ	təslim etdi

Qeyd: Əgər “فَعَّلَ” babının III kök hərfi (felin “ləm”-i) xəstə hərf (و ي) və ya həməzə (ء) olarsa, məsdər تَفْعِلَةٌ babında düzəlir. Yəni I kök sukunlaşaraq əvvəlinə تْ əlavə olunur, II kök kəsrləşir və III kök fəthələşir və sonuna تə mərbuta” əlavə olunur. Məsələn:

adlandırmaq	←	تَسْمِيَةٌ	adlandırdı
tərbiyə etmək	←	تَرْبِيَةٌ	tərbiyə etdi

¹ Bax: II kitab 12-ci dər.

صِيَاغَةُ الْمُضَارِعِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمَجْرَدَةِ

“Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin mudarisi (indiki-gələcək zamanı)

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” olmayan (düzəltmə babların) **mudarisi** də öyrəndiyimiz “suləsi mücərrəd” (sadə üçköklü) fellərin mudarisi kimi düzəlidir¹. Yəni şərti məsdərin² əvvəlinə (أ, ت, ي, ن) mudari hərflərindən birini, bəzi şəxslərdə isə felin sonuna (يْنِ, —) şəxs sonluqlarından birini artırmaqla düzəlidir. Lakin “suləsi mücərrəd” fellərdən fərqli olaraq “dördköklü” və düzəltmə babların mudarisində II kök hərfin (ع - nın) hərəkəsi قِيَاسِي – dir. Yəni “dördköklü” və düzəltmə babların mudarisi sabit bablar üzrə düzəlidir.

Qeyd: Keçmiş zaman forması dörd hərfdən ibarət olan **düzəltmə bablarının** mudarisində mudari hərfləri “damma” (—) olur. Dörd hərfdən çox olanlarda isə mudari hərfləri “fəthə” (—) olur.

➤ “فَعَّلَ” babının **mudarisi** “يُفَعِّلُ” babında düzəlidir. Məsələn:

عَلَّمَ	←	يُعَلِّمُ	öyrətdi-öyrədir
هَدَّى	←	يُهْدِي	sakitləşdirdi- sakitləşdirir
سَمَّى	←	يُسَمِّي	adlandırdı-adlandırır

¹ Bax: II kitab 10-cu dərs.

² Felin III şəxs tək muzəkkər forması.

صِبَاغَةُ الْأَمْرِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ

“Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin (düzəltmə bablarının) əmr forması

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin (düzəltmə bablarının) əmr formasının düzəlmə qaydası “suləsi mücərrəd” (sadə üçköklü) fellərdəki kimidir. Yəni düzəltmə bablarının əmr forması da II şəxsdən düzəlir. Burada da ilk növbədə “mudari hərfi” (ت) atılır. “Mudari hərfi” atıldıqdan sonra sakın hərfə rast gəlinərsə, felin əvvəlinə **kəsreli həmzə** “ا” əlavə olunur. Sonra felin sonu cəzm olunur. Bəzi bablarda mudari hərfi atıldıqdan sonra sakın hərfə rast gəlinmədiyi üçün felin əvvəlinə həmzə “ا” əlavə olunmur. Belə bablardan biri də “فَعَّلَ” babıdır.

➤ “فَعَّلَ” babının əmr forması “فَعِّلْ” vəznində düzəlir. Məsələn:

عَلَّمَ ← تُعَلِّمُ ← عَلِّمْ öyrətdi-öyrədirsən – öyrət!

خَرَّجَ ← تُخَرِّجُ ← خَرِّجْ çıxartdı-çıxarırsan – çıxart!

يَا حَامِدُ، عَلِّمْ! يَا إِخْوَانُ، عَلِّمُوا! يَا مَرْيَمُ، عَلِّمِي! يَا أَخَوَاتُ، عَلِّمْنَ!

Ey bacılar,
öyrədin!

Ey Məryəm,
öyrət!

Ey qardaşlar,
öyrədin!

Ey Həmid,
öyrət!

صِيَاغَةُ اسْمِ الْفَاعِلِ وَ اسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمَجْرَدَةِ

“Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin (düzəltmə bablarının) “ismu fail”i və “ismu məful”u

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin (düzəltmə bablarının) “ismu fail”i mudaridən (indiki zaman formasından) düzəlir. Bunun üçün indiki zaman formasında mudari (indiki zaman) hərfini — dammalı “mim”lə əvəz edib, axırdan ikinci hərfi (II kök hərfi və ya felin ع -nını) (—) kəsreləşdiririk. Məsələn:

مُخْرِجٌ	←	يُخْرِجُ	çoxarır
مُخْرِجٌ	←	يُخْرِجُ	çoxarır
مُعَلِّمٌ	←	يُعَلِّمُ	öyrədir
مُعَلِّمٌ	←	يُعَلِّمُ	öyrədir
مُجَاهِدٌ	←	يُجَاهِدُ	cihad edir
مُجَاهِدٌ	←	يُجَاهِدُ	cihad edir

Qayda: “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin (düzəltmə bablarının) “ismu məful”u da həmçinin mudaridən (indiki zaman formasından) düzəlir. Bunun üçün indiki zaman formasında mudari (indiki zaman) hərfini — dammalı “mim”lə əvəz edib, axırdan ikinci hərfi (II kök hərfi və ya felin ع -nını) (—) fəthləşdiririk. Məsələn:

مُخْرِجٌ	←	يُخْرِجُ	çoxarır
مُخْرِجٌ	←	يُخْرِجُ	çoxarır
مُعَلِّمٌ	←	يُعَلِّمُ	öyrədir
مُعَلِّمٌ	←	يُعَلِّمُ	öyrədir

Qeyd 1: “Suləsi mücərrəd” fellərdə olduğu kimi düzəltmə bablarında da “ismu məful” əsasən “təsirli” fellərdən düzəlir. Təsirsiz fellərdən də “ismu məful” düzəlir. Lakin təsirsiz fellərdən düzələn “ismu məful”lardan sonra mütləq شِبْهُ جُمْلَةٍ “şibhu cümlə” işlətmək lazımdır.

- "فَعَلَ" babının "ismu fail"i "مُفَعَّلٌ" vəznində, "ismu məful"u isə "مُفَعَّلٌ" vəznində düzəlir. Məsələn:

عَلَّمَ ← يُعَلِّمُ ← مُعَلِّمٌ ← مُعَلَّمٌ

Öyrədilmiş Öyrədən Öyrədir Öyrətdi

Qeyd 2: "فَعَلَ" babında olan fellərin hamısı təsirli olur. Buna görə də bu babda olan istənilən felin "ismu məful"u olur.

صِيَاغَةُ اسْمِي الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمَجْرَدَةِ

**"Üçköklü mücərrəd" olmayan fellərin (düzəltmə bablarının)
"ismu zaman və məkan"ı**

Qayda: "Üçköklü mücərrəd" olmayan fellərin (üzəltmə bablarının) "ismu zaman və məkan"ı "ismu məful" kimi düzəlir¹. Yəni mudaridə (indiki zaman formasında) mudari (indiki zaman) hərfini — dammalı "mim"lə əvəz edib, axırdan ikinci hərfi (II kök hərfi və ya felin ع-nını) (ـَ) fəthələşdiririk. Sözün məhz hansı mənada - "ismu məful" yoxsa "ismu zaman və məkan" mənasında - işlənməsi isə cümlənin məzmunundan bilinir. Məsələn:

Namazgah (namaz vaxtı) مُصَلًى ← يُصَلِّيُ namaz qılmaq

Ordugah (hərbi düşərgə) مُعَسْكِرٌ ← يُعَسِّكِرُ hərbiləşdirmək

الظُّهْرُ مُصَلًى Zöhr qılınmışdır

أَيْنَ الْمُصَلَّى؟ Namazgah haradadır?

جَدُولٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "فَعَلَ"

¹ Yəni "üçköklü mücərrəd" olmayan fellərin "ismu məful" və "ismu zaman və məkan" eyni formada olur.

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "فَعَّلَ"
 "فَعَّلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

الْمَاضِي Madi	الْمُضَارِعُ Mudari	الْأَمْرُ Əmr	الْمَصْدَرُ Məsdər	اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	اسْمُ الْمَفْعُولِ İsmu məful	اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"
فَعَّلَ	يُفَعِّلُ	فَعِّلْ	تَفْعِيلٌ تَفْعِيلَةٌ	مُفَعِّلٌ	مُفَعَّلٌ	مُفَعَّلٌ
عَلَّمَ	يُعَلِّمُ	عَلِّمْ	تَعْلِيمٌ	مُعَلِّمٌ	مُعَلَّمٌ	مُعَلَّمٌ
öyrətdi	öyrədir	öyrət	öyrətmək	öyrədən	öyrədilmiş	öyrədilən yer, vaxt

17. ON YEDDİNCİ DƏRS

ثَانِيًا: بَابُ "أَفْعَلَ"

İkinci: "أَفْعَلَ" babı

Düzəlmə qaydası: "أَفْعَلَ" babı "suləsi mücərrəd" (üçköklü sadə) felin əvvəlinə **أ** artırmaq və I kök hərfi (felin ف-ni) sukunlaşdırmaqla düzəlir. Məsələn: أَخْرَجَ, أَسْلَمَ və s.

Mənaları:

1. التَّعْدِيَّةُ Təsirsiz feli təsirli edir¹. Məsələn:

çıxartdı	أَخْرَجَ	-	خَرَجَ	çıxdı
bildirdi	أَعْلَمَ	-	عَلِمَ	bildi
tamamladı	أَتَمَّ	-	تَمَّ	tamamlandı

2. الدُّخُولُ فِي الشَّيْءِ İsimlərdən düzəlmiş olduğu halda ismin mənası ilə əlaqədar olan məkana və ya zamana daxil olmaq. Məsələn:

səhərə çıxdı	أَصْبَحَ	-	صُبْحٌ	sübh
axşama çıxdı	أَمْسَى	-	مَسَاءٌ	axşam
dənizə çıxdı	أَبْحَرَ	-	بَحْرٌ	dəniz

Məsdəri: "أَفْعَلَ" babının məsdəri اِفْعَالٌ vəznində düzəlir. Yəni əvvəlindəki **أ** fəthəli həməzə **إ** kəsərəli həməzəyə çevrilir, axırdan II hərfdən (II kök hərfi və ya felin ع-nından) sonra **ا** əlif əlavə olunur. Məsələn:

təslim olmaq	إِسْلَامٌ	←	أَسْلَمَ	təslim oldu
çıxartmaq	إِخْرَاجٌ	←	أَخْرَجَ	çıxartdı
göndərmək	إِرْسَالٌ	←	أَرْسَلَ	göndərdi

¹ "فَعَّلَ" babı kimi.

Qeyd: غَيْرُ السَّلَامِ “qeyri-səlim” (salamat olmayan) olan fellərin “أَفْعَل” babının məsdərində kök hərflər müəyyən dəyişməyə məruz qalırlar. Bu dəyişmələr aşağıdakı kimidir:

1. Əgər “أَفْعَل” babında olan felin I kök hərfi (ف -si) xəstə hərflər (و ي) olarsa (مُعْتَلُّ الْفَاءِ), məsdər düzəldərkən xəstə hərflər ي hərfinə çevrilir. Buna səbəb aşağıdakı elal qaydasıdır:

Qayda: Sakin xəstə hərfdən əvvəlki hərəkə kəsirə olarsa, xəstə hərflər kəsirəyə uyğun olan ي hərfinə çevrilir.

Məsələn, أَوْجَدَ (icad etdi) felinin məsdəri إِيْجَادٌ (icad etmək) kimidir. Əslində isə إَوْجَادٌ olmalı idi. إِفْعَالٌ vəzninə salınarkən sakin و hərfindən əvvəlki hərəkə kəsirə olduğu üçün و çevrilib ي olur. Məsələn:

dayandırmaq أَوْفَى ← إِيْقَافٌ dayandırdı

varis etmək أَوْرَثَ ← إِيْرَاثٌ varis etdi

izah etmək أَوْضَحَ ← إِيْضَاحٌ izah etdi

2. Əgər “أَفْعَل” babında olan felin II kök hərfi (ع -nı) xəstə hərflər (و ي) olarsa (مُعْتَلُّ الْعَيْنِ), məsdər düzəldərkən xəstə hərflər pozulur, əvəzinə məsdərin sonuna “tə mərbuta” (ة —) əlavə olunur. Məsələn:

cavab vermək أَجَابَ ← إِيْجَابَةٌ cavab verdi

iqamə vermək أَقَامَ ← إِيْقَامَةٌ iqamə verdi

istəmək, iradə أَرَادَ ← إِيْرَادَةٌ istədi

3. Əgər "أَفْعَلَ" babında olan felin III kök hərfi (ل –mi) xəstə hərf (و ي) olarsa (مُعْتَلُّ اللام), məsdər düzəlkən xəstə hərf sakin əlifdən "ا" sonra gəldiyinə görə ء həmzəyə çevrilir¹. Məsələn:

atmaq أَلْقَى ← إلقاء atdı
 razı salmaq أَرْضَى ← إرضاء razı saldı
 fətva vermək أَفْتَى ← إفتاء fətva verdi

4. Əgər "أَفْعَلَ" babında olan felin I kök hərfi (ف –si) həmzə "أ" olarsa (مَهْمُوزُ الْفَاء), məsdər düzəlkən həmzə ("أ") sakin (sukunlu) olub əvvəlində kəsre gəldiyinə görə ي –yə çevrilir. Məsələn:

iman gətirmək آَمَنَ ← إيمان iman gətirdi
 üstün tutmaq آَثَرَ ← إيثار üstün tutdu

5. Əgər "أَفْعَلَ" babında olan fel مُضَعَّفٌ "mudaaf" (qoşa hərfləli) - II və III kök hərfləri eyni olan fel olarsa, məsdər düzəlkən idğam açılır. Məsələn:

azdırmaq أَضَلَّ ← إضلال azdırdı
 alçaltmaq أَذَلَّ ← إذلال alçaltdı

¹ Bax: 4-cü dərs, "əcvəf fellərin "ismu fail"inin düzəlməsi qaydası" mövzusunə.

"أَفْعَلَ" babının mudarisi və əmri

- "أَفْعَلَ" babının **mudari** يُفْعِلُ babında düzəlidir. Əvvəlki dərslərdə qeyd etdiyimiz kimi, dörd hərfdən ibarət olan düzəltmə babların mudarisində indiki zaman hərfləri (نُ, يُ, تُ, أُ) damma (ـُ) qəbul edir. **Mudari hərfləri** (نُ, يُ, تُ, أُ) əlavə olunarkən **babın əvvəlindəki "أ" həmzə düşür. I kök hərfi sukunlaşır, axırdan ikinci hərfi (II kök hərfi) kəsrləşir.** Mudari hərfləri əlavə olunarkən babın əvvəlinə əlavə olunmuş "أ" həmzənin düşməsinə səbəb **I şəxsin təkində iki müxtəlif hərəkəli həmzələrin (أُ أ) yanaşı gəlməsi nəticəsində tələffüzdə yaranan çətinlikdir.** أَفْعَلَ babı I şəxsin təkində أُفْعِلُ olmalı idi. Çətinliyi aradan qaldırmaq üçün babın "أ" həmzəsi düşmüşdür. Sonra bu dəyişiklik digər şəxslərdə də cərəyan etmişdir. Məsələn:

أَخْرَجَ - يُخْرِجُ çıxartdı-çıxardır
 أَوْقَفَ - يُوقِفُ dayandırdı-dayandırır
 أَقَامَ - يُقِيمُ qaldırdı-qaldırır

- "أَفْعَلَ" babının **əmr forması** أَفْعِلْ babında düzəlidir. Digər fellər kimi burada da əmr forması II şəxsdən düzəlidir. Mudari hərfi (نُ) atıldıqdan sonra "أَفْعَلَ" babının (çətinliyə görə mudaridən düşmüş) "أ" fəthəli "həməzətul qatı" (ayırıcı həmzəsi) qayıdır. Fel sakin hərflə başlamadığına görə birləşdirici həmzəyə ehtiyac qalmır. Məsələn:

أَخْرَجَ - تُخْرِجُ - تُؤَخِّرُ ← أَخْرِجْ Çıxart!
 أَوْقَفَ - تُوقِفُ - تُؤْوِقِفُ ← أَوْقِفْ Saxla!

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "أَفْعَلَ"

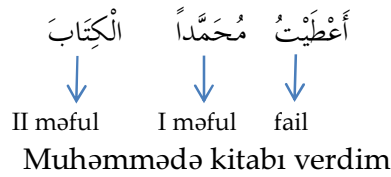
"أَفْعَلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

الْمَاضِي	الْمُضَارِعُ	الْأَمْرُ	الْمَصْدَرُ	اسْمُ الْفَاعِلِ	اسْمُ الْمَفْعُولِ	اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"
أَفْعَلَ	يُفْعِلُ	أَفْعِلْ	إِفْعَالٌ	مُفْعِلٌ	مُفْعَلٌ	مُفْعَلٌ
أَكْرَمَ	يُكْرِمُ	أَكْرِمْ	إِكْرَامٌ	مُكْرِمٌ	مُكْرَمٌ	مُكْرَمٌ
hörmət etdi	hörmət edir	hörmət et!	hörmət etmək	hörmət edən	hörmət edilən	hörmət edilən yer, vaxt

"أَفْعَلَ" babında gələn bəzi fellərin mənaları

Birinci: يُعْطِي - أَعْطَى "vermək" feli

أَعْطَى "vermək" feli الْمُتَعَدِّي "təsirli" fel olub əsli mübtəda və xəbər olmayan **iki məful tələb edir**¹. Ərəb dilində أَعْطَى kimi əsli mübtəda və xəbər olmayan iki ismə təsir edən digər fellər də var. Bunlar: يَسْأَلُ - سَأَلَ "soruşmaq", يَمْنَعُ - مَنَعَ "qadağan etmək", يَكْسُو - كَسَا "geyindirmək", يَمْنَحُ - مَنَحَ "mükafatlandırmaq" və يُلبِسُ - أَلْبَسَ "geyindirmək" felləridir. Məsələn:

Bu cümlədə مُحَمَّدًا "birinci məful", الْكِتَابَ "ikinci məful"dur. Əslən bu iki sözlər mübtəda və xəbər deyillər. Çünki مُحَمَّدُ الْكِتَابُ demək düzgün deyil. Lakin bu məfullardan biri mənaca "fail" (iş icra edən) olur. Yuxarıdakı cümlədə مُحَمَّدٌ mənaca "faildir", çünki kitabı alan odur. Mənaca "fail" olan "məful" öndə olmalıdır. Əgər mənaca "fail" olanla, "fail" olmayan məfulları qarışıq salmaq ehtimalı yoxdursa, mənaca "fail" olmayanı öndə işlətmək olar. Məsələn, yuxarıdakı cümləni belə də demək olar: أَعْطَيْتُ الْكِتَابَ مُحَمَّدًا

Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾

"Həqiqətən, Biz Kövsəri sənə verdik" (əl-Kovsər, 1)

¹ Əvvəl öyrəndiyimiz ظَنَّ və onun bacıları isə əsli mübtəda və xəbər olan iki məful tələb edirdi.

İkinci: أَصْبَحَ - يُصْبِحُ feli

أَصْبَحَ feli iki mənada işlənir:

1. أَصْبَحَ - يُصْبِحُ “olmaq” mənasında. Bu mənada işlənən أَصْبَحَ feli naqis fel olub كَانَ -nin bacılarındandır. Yəni كَانَ kimi ismi cümlələrə daxil olub mübtədani rafda (adlıqda), xəbəri isə nasbda (təsirlikdə) edir. Məsələn:

أَصْبَحَ حَامِدٌ مُدْرَسًا - Həmid müəllim oldu.

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا﴾

“Musanın anasının ürəyi bomboş (sevimli balasının fikrindən başqa hər şeydən xali) olmuşdu” (əl-Qasas, 10)

2. أَصْبَحَ - يُصْبِحُ “səhərə çıxmaq” mənasında. Bu mənada işlənən أَصْبَحَ feli iki cür olur - həm tam fel kimi “fail”lə kifayətlənə bilir, həm də naqis fel kimi isim və xəbər tələb edə bilir. Məsələn:

"أَصْبَحْنَا وَأَصْبَحَ الْمَلِكُ لِلَّهِ ..."

“Səhərə çıxdıq, hökm də Allahın olaraq səhərə çıxdı ...”

Burada أَصْبَحَ tam feldir.

أَصْبَحَ حَامِدٌ مَرِيضًا - Həmid səhərə xəstə çıxdı.

Burada أَصْبَحَ naqis feldir.

Erab

أَصْبَحَ حَامِدٌ مَرِيضًا

أَصْبَحَ: فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مِنْ أَخَوَاتِ كَانَ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ
حَامِدٌ: اِسْمٌ (أَصْبَحَ) مَرْفُوعٌ، وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ
مَرِيضًا: خَبَرٌ (أَصْبَحَ) مَنْصُوبٌ وَ عَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ

أَصْبَحَ الْمَلِكُ لِلَّهِ

أَصْبَحَ: فِعْلٌ مَاضٍ تَامٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ
الْمَلِكُ: فَاعِلٌ، مَرْفُوعٌ، وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ

Üçüncü: أُوشَكَ - يُوشِكُ naqis feli

أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ, أُوشَكَ - كَانِ naqis feli - nin bacılarından olub, “yaxınlıq bildirən” fellərdəndir. Mənası: “az qala – az qalıb” deməkdir. Bu fel də يَكَادُ - كَادُ feli kimi ismi cümlələrə daxil olub xəbərin yaxın olduğunu bildirir. كَادُ kimi أُوشَكَ felinin də daxil olduğu ismi cümlənin xəbəri mudari feli olmalıdır. كَادُ -dən fərqli olaraq أُوشَكَ felinin xəbəri çox vaxt أَنْ الْمَصْدَرِيَّةُ “məsdər bildirən” ilə yanaşı gəlir. Məsələn:

أُوشَكَ الْمَطَرُ أَنْ يَنْزِلَ

Yağış az qala yağmışdı

يُوشِكُ الطُّلَابُ أَنْ يَنْخَرَجُوا

Tələbələrin məzun olmaqlarına az qalıb

Erab

أُوشَكَ الْمَطَرُ أَنْ يَنْزِلَ

أُوشَكَ: فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مِنْ أَخَوَاتِ كَانَ, مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

الْمَطَرُ: اِسْمٌ (أُوشَكَ) مَرْفُوعٌ, وَ عَلَامَةُ رَفْعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ

أَنْ يَنْزِلَ: أَنْ: حَرْفُ نَصْبٍ وَمَصْدَرٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ

يَنْزِلَ: فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَنْصُوبٌ بِـ (أَنْ) عَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ

وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ (أَنْ يَنْزِلَ) فِي مَحَلِّ نَصْبٍ خَبَرٌ (أُوشَكَ).

Cümlənin əvvəlinə qoşulan لَ ədatı

لَامُ الْإِيتِدَاءِ “cümlənin əvvəlinə qoşulan لَ” ədatı daim cümlələrin ilk sözünün əvvəlinə qoşulur və cümlənin mənasını gücləndirir. Bu ədata التَّوَكِيدُ “təkid bildirən لَ” ədatı da deyilir. Yalnız isimlərə və mudari (indiki zaman) fellərinə qoşulur. **Madi fellərinə qoşulmur.** Məsələn:

- İsmə qoşulmasına misal:

Allah ﷻ buyurur:

﴿لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهَبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾

“Doğrusu, onlar ürəklərində Allahdan çox sizdən qorxurlar. Çünki onlar anlamayan adamlardır”. (əl-Həşr, 13)

- Mudari felinə daxil olmasına misal:

لَيَحِبُّ اللَّهُ الْمُحْسِنِينَ

Allah yaxşı iş görənləri sevir

Qeyd: لَامُ الْإِيتِدَاءِ “cümlənin əvvəlinə qoşulan لَ” ədatı bəzən təsrif olunmayan الْحَامِدُ “dəyişməz” fellərə də daxil olur. “Cəmid” fellər dedikdə لَيْسَ “deyil”, عَسَى “ola bilsin”, نَعَمْ “nə gözəl” və بَيْسَ “nə pis” naqis felləri nəzərdə tutulur. Bu naqis fellərin “cəmid” (dəyişməz) adlanmasına səbəb digər fellər kimi təsrif olunmamalarıdır. Yəni bu fellər yalnız bir formada – keçmiş zaman formasında – qalırlar. Bu fellərin mudari və əmr formaları yoxdur. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ﴾

“Həm də zərəri xeyrindən daha yaxın olana yalvarır. O nə pis köməkçi, nə pis yoldaşdır!” (əl-Həcc, 13)

حَذْفُ هَمْزَةِ "ابْنُ"

ابْنُ "oğul" sözündə həməzinin düşməsi şərtləri

القاعدة: تُحذفُ هَمْزَةُ (ابْنُ) إِذَا وَقَعَتْ صِفَةً بَيْنَ عِلْمَيْنِ أَحَدُهُمَا الْوَلَدُ، وَالْآخَرُ الْأَبُ، وَكَانَتِ الْكَلِمَاتُ الثَّلَاثُ فِي سَطْرٍ وَاحِدٍ. وَكَذَلِكَ تُحذفُ تَنْوِينُ الْعِلْمِ الْأَوَّلِ (الْوَلَدِ) تَخْفِيفًا.

Qayda: Əgər ابن sözü biri oğul, digəri ata olmaqla biləvasitə iki ad arasında eyni sətirdə, sifət kimi gələrsə | "həməzə" düşür. Bu zaman, birinci addan (oğulun adından) tənvin dilə rahat olsun deyə düşür. Məsələn:

Adım, Xalid oğlu Bilaldır.

ابْنُ خَالِدٍ	بِلَالٌ	اسْمِي
↓	↓	↓
sifət	xəbər	mübtəda

Yuxarıda qeyd etdiyimiz şərtlərdən biri pozularsa ابن sözünün həməzi yazılır və birinci adın tənvinə deyilir. Aşağıdakı hallarda həməzə yazılır:

1. Əgər sifət olmazsa, yəni xəbər və s. kimi gələrsə. Məsələn:

Bilal Xalidin oğludur

ابْنُ خَالِدٍ	بِلَالٌ
↓	↓
xəbər	mübtəda

2. Əgər iki ad arasında gəlməzsə. Məsələn:

Bilal Şeyx Xalidin oğludur

بِلَالٌ ابْنُ الشَّيْخِ خَالِدٍ

Bu cümlədə الشَّيْخُ sözü ad olmadığı üçün ابن sözünün həməzi yazılıb.

3. Əgər ابن sözü iki ad arasında sifət kimi gəlməsinə baxmayaraq yeni sətirdə olarsa.

تَمَّ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى وَ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

Allahın köməyi ilə bu kitab tamamlandı. Peyğəmbərimiz Muhəmmədə, onun ailəsinə və bütün səhabələrinə Allahın salavatı və salamı olsun!

Ardınca IV kitabın şərhı də Allahın izni ilə hazırlanır

3 - CÜ KİTABDA VARİD OLAN YENİ SÖZLƏR

BİRİNCİ DƏRS

فَيْتَةٌ ج: فَيْتَاتٌ	Toplum
مَا عَدَا	İstisna olmaqla
حَمٍّ	Qayınata, bacanaq
قَدَّرَ - يُقَدِّرُ	Nəzərdə tutmaq
الْأَفْعَى ج: أَفَاعٍ	Gürzə c: gürzələr
العَصَا ج: عَصِيٌّ	Əsa
قَاضٍ ج قُضَاةٌ	Qazi
وَادٍ ج أَوْدِيَةٌ	Dərə, vadi c: dərələr, vadilər
مُحَامٍ	Vəkil
جَانٍ ج جُنَاةٌ	Cinayətkar cəm: cinayətkarlar
جَرِيحٌ ج جَرَحَى	Yaralı cəm: yaralılar
مُتَّقِي ج مُتَّقُونَ	Müttəqi cəm: müttəqilər

İKİNCİ DƏRS

تَقَبَّلَ - يَتَقَبَّلُ	Qəbul etmək
عُمْرَةٌ	Ümrə
أَيٍّ	Yəni (<i>açıqlama bildirən ədat</i>)
مَقْصَفٌ	Bufet
سُكَارَى ج: سُكَارَى	Sərxoş cəm: sərxoşlar
حَجَّةُ الْوَدَاعِ	Vida həcci
الْمُدِّيعُ	Diktor

نَشْرَةُ الْأَخْبَارِ	Xəbərlər yayımı
مُسْتَقْبَلٌ	Gələcək (zaman)
حِزْبٌ ج: أَحْزَابٌ	Dəstə cəm: dəstələr
صَحِيحٌ ج: أَصْحَاءُ	Sağlam cəm: sağlamlar
جَارِيَةٌ ج: جَوَارٍ	Cariyə, qız uşağı
مَاشِيَةٌ ج: مَوَاشٍ	Mal-qara cəm: mal-qaralar
دَاعِيَةٌ ج: دَوَاعٍ	Səbəb, dəvətçi
نَادٍ ج: نَوَادٍ	Klub, yığıncaq
سَبَقٌ - يَسْبِقُ	Qabaqlamaq
قَلْبٌ - يَقْلِبُ	Çevrilmək
خَطْبٌ - يَخْطُبُ	Xütbə vermək
حَمْلٌ - يَحْمِلُ	Daşımaq
طَلَعَ - يَطْلُعُ	Çıxmaq
غَرَبَ - يَغْرُبُ	Batmaq
قَرُبَ - يَقْرُبُ	Yaxınlaşmaq
نَطَقَ - يَنْطِقُ	Danışmaq
أَقَامَ - يُقِيمُ	Yerinə yetirmək, iqamə vermək

ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

إِبْنُ ثَلَاثٍ وَ سِتِّينَ سَنَةً	63 yaşda
وَتْنٌ ج: أَوْثَانٌ	Büt cəm: bütlər
مُتَأَخِّرًا	Gec
قَاعِدَةٌ ج: قَوَاعِدُ	Qayda cəm: qaydalar
نَحْوِيٌّ	Qrammatik
مُهْمٌ	Mühim
مُعْظَمٌ	Əksəriyyət
لِلْمِيلَادِ	Miladi təqvimlə
لِلْهِجْرَةِ	Hicri təqvimlə
جُنْدِيٌّ ج: جُنُودٌ	Əsgər cəm: əsgərlər
جَاسُوسٌ ج: جَوَاسِيسُ	Cəsus cəm: cəsuslar
وَضُوحٌ	Aydınlıq
مَحَلٌّ	Yer
حَرْبٌ ج: حُرُوبٌ	Müharibə cəm: müharibələr
بِعَوْنِ اللَّهِ	Allahın köməyi ilə
جُحْرٌ ج: جُحُورٌ, أَجْحَارٌ	Yuva cəm: yuvalar
مَوْءُودَةٌ	Diri-diri basdırılmış qız uşağı
ذَنْبٌ ج: ذُنُوبٌ	Günah cəm: günahlar
مُجْرِمٌ ج: مُجْرِمُونَ	Canı cəm: canilər
مُسَدَّسٌ ج: مُسَدَّسَاتٌ	Tapanca cəm: tapancalar
شَاحِنَةٌ ج: شَاحِنَاتٌ	Yük maşını
رَدِيءٌ	Pis, bərbad

تَذَكُّرٌ ج: تَذَاكُرٌ	Bilet cəm: biletlər
سَوَارٌ ج: أَسَاوِرُ	Bilərzik cəm: bilərziklər
حَبَّةٌ ج: حَبَّاتٌ	Toxum, dən cəm: toxumlar
حَلٌّ - يَحُلُّ	Yerini tutmaq
وَلَدٌ - يَلِدُ	Doğmaq
عَوَضٌ - يُعَوِّضُ	Əvəzini vermək
تَأَخَّرَ - يَتَأَخَّرُ	Gecikmək
اسْتَطَاعَ - يَسْتَطِيعُ	Bacarmaq
حَوَى - يَحْوِي	Özündə daşımaq, ehtiva etmək
لَدَغٌ - يَلْدَغُ	Sancmaq, çalmaq
انْتَهَى - يَنْتَهِي	Qurtarmaq
صَلَبٌ - يَصْلُبُ	Çarmıxa çəkmək
نَصَبٌ - يَنْصِبُ	Dik qoymaq, dikəltmək
سَطَحَ - يَسْطِطُحُ	Döşəmək, sərmək
سَرٌّ - يَسُرُّ	Sevindirmək
مَنَعَ - يَمْنَعُ	Qadağan etmək, mane olmaq
قَبْضٌ - يَقْبِضُ	əllə tutmaq (<i>məchul növdə: ölmək</i>)

DÖRDÜNCÜ DƏRS

نَتِيجَةُ ج: نَتَائِجُ	Nəticə cəm: nəticələr
رَاسِبٌ ج: رَاسِبُونَ	İmtahandan kəsilmiş
نَاجِحٌ ج: نَاجِحُونَ	Müvəffəqiyyət qazanmış
جِهَةٌ ج: جِهَاتٌ	Tərəf cəm: tərəflər
قُفْلٌ ج: قُفُولٌ, أَقْفَالٌ	Qıfıl, kilid
أُنْثَاءٌ	Əsnasında
يَتِيمٌ ج: يَتَامَى, أَيْتَامٌ	Yetim
السَّبَابَةُ	Şəhadət barmağı
الْوُسْطَى	Orta barmaq
مَجُوسِيٌّ ج: مَجُوسٌ	Məcusî (oda sitayiş edən)
يَقِينٌ	Yəqinlik
طَاعَةٌ	İtaət
مَعْصِيَةٌ ج: مَعَاصِي	Günah cəm: günahlar
جَمْرٌ	köz
مَنْكِبٌ ج: مَنَاكِبُ	Çiyin cəm: çiyinlər
غَرِيبٌ ج: غُرَبَاءُ	Yad, yabançı
نَوَاةٌ ج: نَوَى	Toxum cəm: toxumlar
كَفَلَ – يَكْفُلُ	Qəyyumluq etmək
نَسَخَ – يَنْسَخُ	Surətini çıxarmaq
كَسَبَ – يَكْسِبُ	Qazanmaq
جَهْلٌ – يَجْهَلُ	Bilməmək
أَشَارَ – يُشِيرُ	İşarə etmək

فَرَجَ - يُفَرِّجُ	Açmaq
خَدِمَ - يَخْدُمُ	Xidmət etmək
كَرِهَ - يَكْرَهُ	İstəməmək
عَقَلَ - يَعْقِلُ	Dərk etmək
بَرَأَ - يَبْرَأُ	Yaratmaq
أَمَرَ - يَأْمُرُ	Əmr etmək
نَهَرَ - يَنْهَرُ	Qovmaq
دَفَنَ - يَدْفِنُ	Dəfn etmək
فَصَلَ - يَقْصِلُ	Ayırmaq
سَلَقَ - يَسْلُقُ	Qaynatmaq
عَبَرَ - يَعْبُرُ	Addamaq, keçmək
فَلَقَ - يَفْلِقُ	Yarmaq
غَفَلَ - يَغْفُلُ	Qafil olmaq, xəbərsiz olmaq
أَسِفَ - يَأْسِفُ	Təəssüf etmək
وَرَدَ - يَرُدُّ	Varid olmaq
فَرَّ - يَفِرُّ	Qaçmaq
سَبَقَ - يَسْبِقُ	Ötmək

BƏŞİNCİ DƏRS

شَابٌ ج: شَبَابٌ, شَبَابٌ	Cavan oğlan, gənc oğlan
مُحَاضِرٌ	Mühazirəçi, lektor
مَنْهَجٌ ج: مَنْهَجٌ	Proqramm, metod, üsul
مَجَانًا	Pulsuz, havayı
شَأْنٌ ج: شُؤُونٌ	İş cəm: işlər
مُؤْتَمَرٌ ج: مُؤْتَمَرَاتٌ	Konfrans
فُرْصَةٌ ج: فُرُصٌ	Fürsət cəm: fürsətlər
مَزِيدٌ	Əlavə, artıq
نُسْخَةٌ ج: نُسُخٌ	Nüsxə cəm: nüsxələr
هَدِيَّةٌ ج: هَدَايَا	Hədiyyə cəm: hədiyyələr
مَرْكَزٌ ج: مَرَاكِزٌ	Mərkəz cəm: mərkəzlər
الْحِلُّ	Sakin olma, məskunlaşma
التَّرْحَالُ	Yola düşmə, yolda olma
الْمَزَادُ	Hərrac, auksion
عُنْوَانٌ ج: عَنَآوِينُ	Ünvan cəm: ünvanlar
سِرٌّ ج: أَسْرَارٌ	Sirr cəm: sirrlər
سِلْعَةٌ ج: سِلَعٌ	Əmtəə mal (satış üçün nəzərdə tutulan mal)
قَوْمٌ ج: أَقْوَامٌ	Qövm, xalq, qəbilə
نَفْسٌ ج: نُفُوسٌ, أَنْفُسٌ	Canlı, nəfs, ruh
سَلَامٌ (عَلَى) — يُسَلِّمُ	Salam vermək
إِغْتَنَمَ — يَغْتَنِمُ	İstifadə etmək, faydalanmaq
إِنْتَهَزَ — يَنْتَهِزُ	İstifadə etmək, faydalanmaq

اَطَّلَعَ - يَطْلَعُ	Mütaliə etmək, nəzərdən keçirmək
هَدَى - يَهْدِي	Doğru yola yönəltmək
تَرَاوَحَ - يَتَرَاوَحُ	Tərəddüd etmək, dəyişmək
حَصَلَ - يَحْصُلُ	Əldə etmək, hasil etmək
سَقَى - يَسْقِي	Suvarmaq, süzmək
جَزَى - يَجْزِي	Mükafatlandırmaq
صَحِبَ - يَصْحَبُ	Yoldaş olmaq
صَحِبْتَكَ السَّلَامَةَ	Salamatçılıq yoldaşın olsun
ضَلَّ - يَضِلُّ	Azmaq
دَلَّ - يَدُلُّ	Göstərmək
شَكَّ - يَشْكُ	Şəkk etmək
مَالَ - يَمِيلُ	Meyl etmək, əyilmək
عَاشَ - يَعِيشُ	Yaşamaq
لَامَ - يُلُومُ	Qınamaq
صَانَ - يَصُونُ	Qorumaq
سَالَ - يَسِيلُ	Axmaq (<i>maye</i>)
نَجَا - يَنْجُو	Xilas olmaq, nicat tapmaq
شَفَى - يَشْفِي	Sağaltmaq
شَوَى - يَشْوِي	Qızartmaq

التَّحِيَّةُ	Salamlamaq
مُشْتَرِكٌ ج: مُشْتَرِكُونَ	İştirakçı, iştirak edən
رِحْلَةٌ ج رِحَالٌ, رِحَالٌ	Səfər cəm: səfərlər
مُسْتَعِدٌّ ج: مُسْتَعِدُونَ	Hazır olan
مَحْطَةٌ ج: مَحَطَّاتٌ	Dayanacaq cəm: dayanacaqlar
قِطَارٌ ج: قِطَارَاتٌ	Qatar cəm: qatarlar
زِحَامٌ (ازْدِحَامٌ)	Basabas, basırıq
اللَّهُ الْمَيِّسِرُ	Allah asanlaşdırandır
أَوَى - يَأْوِي	Sığınmaq
نَفَى - يَنْفِي	İnkar etmək
طَعِمَ - يَطْعَمُ	Yemək, dadmaq
قَعَدَ - يَقْعُدُ	Oturmaq
هَجَعَ - يَهْجَعُ	Yatmaq
طَافَ - يَطُوفُ	Təvaf etmək
حَلَّ - يَحُلُّ	Yerini tutmaq
قَرَّ - يَقَرُّ	Yerləşmək, bərqərar olmaq
حَطَّ - يَحْطُ	1- Qoymaq, 2- dayanmaq
صَرَفَ - يَصْرِفُ	İşlətmək, sərf etmək, xərcləmək
عَرَضَ - يَعْرِضُ	Göstərmək, təqdim etmək
ثَوَى - يَثْوِي	Yaşamaq, olmaq, qalmaq
لَهَا - يَلْهُو	Oynamaq, əylənmək
سَعَى - يَسْعَى	1- Səy etmək (<i>Səfa və Mərvə</i> <i>arasında</i>)

صَاغَ - يَصُوغُ

سَمَّى - يُسَمِّي

لَحِقَ - يَلْحَقُ

وَضَعَ - يَضَعُ

الْتَقَى - يَلْتَقِي

نَادَى - يُنَادِي

لَجَأَ - يُلْجَأُ

2- Can atmaq, çalışmaq

Əmələ gətirmək, düzəltmək

Adlandırmaq

Yetişmək, çatmaq

Qoymaq

Görüşmək

Çağırmaq, səsləmək

Sığınmaq, sığınacaq atarmaq

YEDDİNCİ DƏRƏ

مَعْرِفَةٌ ج: مَعَارِفُ

مِقْلَافٌ ج: مَقَالٍ

مِكْوَاةٌ ج: مَكَوٍ

مِقْصَصٌ ج: مِقْصَصَاتٌ, مَقَاصٌ

طِرَازٌ ج: أَطْرَازَةٌ

حَدِيثٌ ج: حَدَاثٌ

طَبْعًا

أَجْوَدُ

قَمَحٌ

عَدَسٌ

مُطَفِّفٌ ج: مُطَفِّفُونَ

طَلَبَةٌ ج: طَلَبَاتٌ

وَيْلٌ

Çömçə cəm: çömçələr

Tava cəm: tavalər

Ütü cəm: ütülər

Qayçı cəm: qayçılar

Model cəm: modellər

Yeni cəm: yenilər

Əlbəttə ki,

Daha keyfiyyətli

Buğda

Mərcimək

Çəkiddə və ölçüdə aldadan

Tələbat cəm: tələbatlar

Həlak, bəla

مِيزَانُ ج: مَوَازِينُ
 مِكْيَالُ ج: مَكَايِيلُ
 مِمْحَاةُ ج: مَحَايِةُ
 مِيزَاةُ ج: مَبَارٌ
 مِصْعَدُ ج: مَصَاعِدُ
 مِيزْدُ ج: مَبَارِدُ
 مِكنَسَةٌ ج: مَكَانِسُ
 مِرَاةُ ج: مِرَايَا
 مِرْفَاةُ ج: مَرَاقٍ
 مِئْبَرُ ج: مَنَابِرُ
 بُعِيرُ ج: بُعْرَانُ
 مِحْجَنُ ج: مَحَاجِنُ
 مَخْلَبُ ج: مَخَالِيبُ
 نَابُ ج: أَثْيَابُ
 سَبْعُ ج: سَبَاعُ
 حَجَنُ - يَحْجَنُ
 حَرَثُ - يَحْرُثُ
 نَشْرُ - يَنْشُرُ
 نَصَحَ - يَنْصَحُ
 رَلَجَ - يَزْلُجُ
 قَاسَ - يَقِيسُ
 كَالُ - يَكِيلُ
 بَرَدَ - يَبْرُدُ

Tərəzi cəm: tərəzilər
 Mikyal (ölçü qabı)
 Pozan cəm: pozanlar
 Cib bıçağı cəm: cib bıçaqları
 Lift cəm: liftlər
 Əyə, suvand cəm: əyələr
 Süpürgə cəm: süpürgələr
 Güzgü cəm: güzgülər
 Pillə cəm: pillələr
 Minbər cəm: minbərlər
 Dəvə cəm: dəvələr
 Başı əyri əsa
 Caynaq cəm: caynaqlar
 Köpək diş cəm: köpək dişləri
 Vəhşi heyvan cəm: vəhşi heyvanlar
 Əymək
 Şumlamaq
 Mişarlamaq
 Nəsihət etmək
 Kilidləmək, bağlamaq
 Ölçmək
 Ölçmək (mikyalla)
 Yonmaq (əyə ilə)

حَلَبَ - يَحْلُبُ	Sağmaq
قَادَ - يَقُودُ	Sürmək
قَصَّ - يَقْصُ	Kəsmək
حَكَّ - يَحْكُ	Qasımaq
كَنَسَ - يَكْنُسُ	Süpürmək
لَعَنَ - يَلْعَنُ	Yalamaq
طَرَقَ - يَطْرُقُ	Döymək
سَطَرَ - يَسْطُرُ	Xətt çəkmək
عَصَرَ - يَعْصِرُ	Sıxmaq
غَرَفَ - يَعْرِفُ	Ovuclamaq
قَلَى - يَقْلِي	Yağda qızartmaq
مَحَا - يَمْحُو	Pozmaq
صَفَا - يَصْفُو	Saflaşmaq
رَقِيَ - يَرْقَى	Yüksəlmək (<i>pilləkənlə</i>)
اِسْتَلِمَ - يَسْتَلِمُ	Hörmətlə toxunmaq və ya hörmətlə öpmək (<i>Kəbədəki qara daşı</i>)

ƏKKİZİNCİ DƏRƏ

حَبَّرَ ج: حُبُورٌ	Mürəkkəb, boya
جَافٌ	Quru
فَوْقُ	Üzərində, üstündə
قَلَمٌ رِصَاصٌ	Karandaş
خَرِيطَةٌ ج: خَرَائِطُ	Xəritə cəm: xəritələr
عَالَمٌ ج: عَالَمُونَ	Dünya, aləm cəm: dünyalar, aləmlər

كَيْسٌ ج: أَكْيَاسٌ	Torba, kisə cəm: torbalar, kisələr
الْمُشْتَرِي	Alıcı, müştəri
قِيَمَةٌ ج: قِيَمٌ	Qiymət cəm: qiymətlər
مَحَلٌّ ج: مَحَلَّاتٌ	Mağaza cəm: mağazalar
لَوْحَةٌ ج: لَوْحَاتٌ	Lövhə cəm: lövhələr
بَاقٍ ج: بَاقِيَاتٌ	Qalan cəm: qalanlar
تَلْمِيذٌ ج: تَلَامِيذَةٌ	Şagird cəm: şagirdlər
أَعْمَى ج: عُمَى, عُمَيَّانٌ	Kor cəm: korlar
سَلَّمَ لَهُ – يُسَلِّمُ	Təhvil vermək (ona)
دَفَعَ يَدْفَعُ	Ödəmək
نَفَدَ – يَنْفَدُ	Tükənmək
أَشَارَ – يُشِيرُ	İşarə etmək
سَلِمَ – يُسَلِّمُ	Salamat olmaq
أَعَدَّ – يُعِدُّ	Hazırlamaq

صَوْتٌ ج: أَصْوَاتٌ	Səs cəm: səslər
عَالٍ (مُؤْتَنُهُ: عَالِيَةٌ)	Uca
مُصَابٌ	Düçar olmuş, tutulmuş (xəstəliyə)
شَهِيدٌ ج: شُهَدَاءُ	Şəhid cəm: şəhidlər
إِسْهَالٌ	İshal (xəstəlik)
مَوْتٌ	Ölüm
نَعْلٌ ج: نَعَالٌ	Səndəl cəm: səndəllər
وَادٍ ج: أَوْدِيَةٌ	Vadi cəm: vadilər
مُقَدَّسٌ	Müqəddəs
قَلْبٌ ج: قُلُوبٌ	Qəlb cəm: qəblər
اجْتِمَاعٌ	Yığıncaq
انْصِرَافٌ	Çıxıb getmək
أَرِيكَتٌ ج: أَرَائِكُ	Divan cəm: divanlar
أَبَوَانِ	Ata və ana
مَبْلَغٌ ج: مَبَالِغٌ	Məbləğ cəm: məbləğlər
دَوْلَةٌ ج: دَوْلٌ	Ölkə cəm: ölkələr
خَلَعَ – يَخْلَعُ	Çıxartmaq
أَجِيرٌ ج: أَجْرَاءُ	Muzdlu işçi cəm: işçilər
جَلِيلٌ ج: أَجْلَاءُ	Böyük, hörmətli
فَاكِهَةٌ ج: فَوَاكِهُ	Meyvə cəm: meyvələr
حَضَرَ – يَحْضُرُ	İştirak etmək
أَتَى بِهِ – يَأْتِي	Gətirmək

سَحَبَ - يَسْحَبُ	Çəkmək
غَمَضَ - يُغَمِّضُ	Örtmək (gözləri)
تَبَّ - يُتَبُّ	Məhv olmaq, tələf olmaq
كَفَى يَكْفِي	Kifayət etmək, yetmək
ضَاعَ - يَضِيعُ	Zay olmaq, itmək

ONUNCU DƏRS

اِنْتَظَرَ	Gözləmək
فَجَأَ	Qəfil, birdən
فَوَضَى	Qarışıqlıq, hərc-mərclik, özbaşınalıq
مَبْنَى ج: مَبَانٍ	Bina, tikili
مُنَاسِبٌ	Münasib, uyğun
عِيَادَةٌ	Ziyarət (xəstəni)
رَأَى ج: آراءٌ	Rəy, fikir
بَقَاءٌ	Qalmaq
تَحَرَّكَ - يَتَحَرَّكُ	Hərəkət etmək, tərpənmək
خَطَبَ - يَخْطُبُ	Xütbə vermək
عَبَثَ - يَعْبَثُ	Oynamaq
سِئَمَ - يَسْأَمُ	Darıxmaq, sıxılmaq

ON BİRİNCİ DƏRS

مَعَصٌ	Qarında sancı hiss etmək
رِيَاضَةٌ	İdman
نَادٍ ج: نَوَادٍ	Klub, yığıncaq

فُسْحَةٌ ج: فُسْحٌ	Tənəffüs
طَبَاشِيرٌ	Təbaşir
ضَبْطٌ	Dəqiqlik
لَفْظٌ ج: أَلْفَافٌ	Söz, ifadə etmək
مَمْنُوعٌ	Qadağan olunmuş
مُفِيدٌ	Faydalı
التَّقْوَى	Təqva, Allah qorxusu
مُشْرِكٌ ج: مُشْرِكُونَ	Müşrik cəm: müşriklər
شَرْطٌ ج: شُرُوطٌ	Şərt cəm: şərtlər
عَكْسٌ ج: عُكُوسٌ	Əks cəm: əkslər
مُطَابَقَةٌ	Uzlaşma, uyğunluq
مُتَحَجِّبَةٌ ج: مُتَحَجِّبَاتٌ	Hicablı qadın cəm: hicablı qadınlar
فَضْلٌ	Lütf, mərhəmət
تَحَدَّثَ — يَتَحَدَّثُ	Danışmaq, söhbət açmaq
تَقَدَّمَ — يَتَقَدَّمُ	Önə keçmək

ON İKİNCİ DƏRS

أَدَاءٌ	Yerinə yetirmək
طَوِي قَيْدُهُ	Qovulub
مَانِعٌ ج: مَوَانِعُ	Maneə cəm: maneələr
ثَمٌّ, ثَمَّةٌ	Ora (məkan zərfi)
لَحْظَةٌ	An
جَرِيحٌ ج: جَرَاحٌ	Yaralı cəm: yaralılar
شَدِيدٌ ج: شِدَادٌ	Möhkəm, güclü, qüdrətli
زَائِرٌ ج: زَوَارٌ	Ziyarətçi cəm: ziyarətçilər
مُثَبَّتٌ	Təsdiqdə olan
قِصَّةٌ ج: قِصَصٌ	Hekayə cəm: hekayələr
فَاسِدٌ	Korlanmış, xarab olmuş
مَنْظَرٌ ج: مَنَازِلٌ	Mənzərə cəm: mənzərələr
دَرَجَةٌ ج: دَرَجَاتٌ	Dərəcə cəm: dərəcələr
تَقْدِيرٌ ج: تَقَادِيرٌ	Qiymət cəm: qiymətlər
مُمْتَازٌ	Əla qiymət
صَبْرٌ - يَصْبِرُ	Səbr etmək
إِنْتِظَارٌ - يَنْتَظِرُ	Gözləmək
إِسْتِقْبَالٌ - يَسْتَقْبِلُ	Qarşılamaq
لَبَثٌ - يَلْبَثُ	Olmaq, qalmaq
مَكَثٌ - يَمْكُثُ	Olmaq, qalmaq
ضَرٌّ - يَضُرُّ	Zərər vermək
رَحَبٌ - يَرْحَبُ	Salamlamaq

ON ÜÇÜNCÜ DƏRS

مُمرِّضٌ ج: مُمرِّضُونَ	Feldşer cəm: feldşerlər
تَطْعِمٌ	Pyvənd
وَفَدٌ ج: وَفُودٌ	Nümayəndə cəm: nümayəndələr
فَرَاغٌ	Qurtarmaq, bitirmək
كِتَابَةٌ	Yazmaq
اسْتِعَاذَةٌ	(أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) demək
بَسْمَلَةٌ	(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) demək
صُدَاغٌ	Baş ağrısı
سَكَنٌ	Mənzil, ev, məskən
مُقَابَلَةٌ	Görüş, qəbul
سَيَّارَةُ الْأُجْرَةِ	Taksi
ذُو مَحْرَمٍ	Qadının məhrəmi
شِمَالٌ	Sol əl
خَشَبٌ ج: أَخْشَابٌ	Taxta parçası
جِدَارٌ ج: جُدُرَانٌ	Divar cəm: divarlar
قَاعَةٌ ج: قَاعَاتٌ	Zal cəm: zallar
إِعْلَانٌ ج: إِعْلَانَاتٌ	Elan cəm: elanlar
تُجَاهٌ	Qarşı tərəf (zərf)
جَارٌ ج: جِيرَانٌ	Qonşu cəm: qonşular
شَقَّةٌ ج: شُقُقٌ	Mənzil cəm: mənzillər
نَظَرٌ — يَنْظُرُ	Baxmaq
أَفَادٌ — يُفِيدُ	İfadə etmək

سَخَّرَ - يَسْخَرُ	Ələ salmaq, istehza etmək
سَبَّ - يَسُبُّ	Söymək
غَرَزَ - يَغْرِزُ	Batırmaq, dürtmək, basmaq
اجْتَهَدَ - يَجْتَهِدُ	Çalışmaq
نَجَحَ - يَنْجَحُ	Müvəffəqiyyət qazanmaq
اسْتَجَابَ - يَسْتَجِيبُ	Cavab vermək
تَوَجَّعَ - يَتَوَجَّعُ	Ağrımaq
كَسَلَ - يَكْسَلُ	Tənbəl olmaq
فَرَغَ - يَفْرُغُ	Bitirmək, qurtarmaq
حَزَنَ - يَحْزَنُ	Kədərlənmək
أَشْرَكَ - يُشْرِكُ	Şərik qoşmaq

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

مَنْسُوبٌ	Nisbət olunmuş
مَخْتُومٌ	Bitmiş, qurtarmış
مُقِيمٌ	Yaşayan, sakin
صَحِيحٌ ج: أَصْحَاءُ	Sağlam cəm: sağlamlar
النِّدَاءُ	Çağırış, azan
عُطَّاسٌ	Asqırmaq
بَالٌ	Hal, əhval
بِالنَّسْبَةِ إِلَى ...	... haqqında, ... barəsində, ... cəhətdən
مِرْفَقٌ ج: مِرْفَقٌ	Dirsək cəm: dirsəklər
رَأْسٌ ج: رُؤُوسٌ	Baş cəm: başlar
رِجْلٌ ج: أَرْجُلٌ	Ayaq cəm: ayaqlar

كَعْبُ ج: كُعُوبُ	Topuq cəm: topuqlar
بَيْعُ ج: بِيُوعُ	Ticarət cəm: ticarətlər
أَجَلُ ج: أَجَالُ	Əcəl cəm: əcəllər
إِنَاءُ ج: إِنِيَّةُ	Qab cəm: qablar
الطَّاعُونَ ج: طَوَاعِينُ	Taun (<i>xəstəlik</i>)
الصَّلَاةُ الْمَكْتُوبَةُ	Fərz (vacib) namaz
مَدَحُ ج: أَمْدَاحُ	Tərif cəm: təriflər
وَذَرُ – يَذَرُ	Tərk etmək, atmaq
وَدَعُ – يَدَعُ	Əl çəkmək, başlamaq, tərk etmək
سَعَى – يَسْعَى	Can atmaq, səy etmək, tələsmək
نَادَى – يُنَادِي	Çağırmaq, səsləmək
شَفَى – يَشْفِي	Sağaltmaq
مَسَحَ – يَمْسَحُ	Məsh etmək (yaş əli üstünə sürtmək)
أَيَّقَظُ – يُوقِظُ	Yuxudan oyatmaq, durğuzmaq
ضَمَّنَ – يَتَضَمَّنُ	Daxil etmək, daşımaq (məna)
أَصْلَحَ – يُصْلِحُ	İslah etmək, səhmana salmaq, avand etmək
رَحِمَ – يَرْحَمُ	Rəhm etmək
حَمِدَ – يَحْمَدُ	Həmd etmək
عَطَسَ – يَعْطِسُ	Asqırmaq
اسْتَأْخَرَ – يَسْتَأْخِرُ	Yubatmaq, gecikdirmək
اسْتَقْدَمَ – يَسْتَقْدِمُ	Tezləşdirmək
نَعَسَ – يَنْعَسُ	Yüngül yuxulamaq
اسْتَطَاعَ – يَسْتَطِيعُ	Bacarmaq

ON BEŞİNCİ DƏRS

كَامِلٌ ج: كَمَلَةٌ	Tam, kamil
لَايِحَةٌ ج: لَوَائِحُ	Qayda, nizam
عُذْرٌ ج: أَعْذَارٌ	Üzr, bəraət
مُسَابَقَةٌ ج: مُسَابَقَاتٌ	Müsabiqə
مَشْغُولٌ	Məşğul olan
جَائِزَةٌ ج: جَوَائِزُ	Mükafat
حِينَ ج: أَحْيَانٌ	Vaxt, zaman
قَدَمٌ ج: أَقْدَامٌ	Ayaq
إِضَافِيٌّ	Əlavə, izafi
مُلُومٌ	Qınanmış
ظَرْفٌ ج: ظُرُوفٌ	Vəziyyət, şərait
حَرْثٌ	Əkin yeri
مُسْتَعْجِلٌ	Tələsən
دُونِ	1- Aşağı, arxa (<i>zərf</i>), 2- səbəbindən
مُنْكَرٌ	Pis əməl, günah
مَرٌّ	Acı
زُلَالٌ	Çeşmədən çıxan saf su
تَنْغِيمٌ	İntonasiya, səslənmə
عَلَامَةُ التَّرْقِيمِ	Durğu işarəsi
فَنَادِيلٌ ج: فَنَادِيلُ	Lampa

سِلَاحٌ ج: أَسْلِحَةٌ	Silah
أَشْغَلَ - يُشْغِلُ	Məşğul etmək
اسْتَأْذَنَ - يَسْتَأْذِنُ	İcazə almaq
سَجَّلَ - يُسَجِّلُ	Qeyd etdirmək
أَجَابَ - يُجِيبُ	Cavab vermək
قَبِلَ - يَقْبَلُ	Qəbul etmək
نَصَّ - يَنْصُ	Təyin etmək, müəyyən etmək
اشْتَرَكَ - يَشْتَرِكُ	İştirak etmək, şərik olmaq
اعْتَذَرَ - يَعْتَذِرُ	Üzrxahlıq etmək, təmizə çıxartmaq
نَصَرَ - يَنْصُرُ	Kömək etmək, qələbə qazandırmaq
ثَبَّتَ - يَثْبِتُ	Sabit etmək, bərkitmək
جَزَمَ - يَجْزِمُ	Qram: cəzm etmək
أَدْرَكَ - يُدْرِكُ	Yetişmək, haqlamaq
اسْتَفَادَ - يَسْتَفِيدُ	Faydalanmaq
عَشَّ - يَعُشُّ	Aldatmaq; tovlamaq, kələk gəlmək
أَطَاعَ - يُطِيعُ	İtaət etmək
عَصَى - يَعْصِي	Asi olmaq
فَارَزَ - يَفُوزُ	Müvəffəqiyyət qazanmaq
جَدَّ - يَجِدُّ	Çalışmaq, ciddilik göstərmək
زَرََعَ - يَزْرَعُ	Əkmək
حَصَدَ - يَحْصُدُ	Bıçmək
اسْتَغْفَرَ - يَسْتَغْفِرُ	Bağışlanma diləmək
غَلَبَ - يَغْلِبُ	Üstün gəlmək

تَطَوَّعَ - يَتَطَوَّعُ	Könüllü yaxşılıq etmək
قَرَبَ - يَقْرُبُ	Yaxınlaşmaq
صَمَتَ - يَصْمُتُ	Susmaq
غَيَّرَ - يُغَيِّرُ	Dəyişmək
إِحْتَرَمَ - يَحْتَرِمُ	Hörmət etmək
اسْتَيْقَظَ - يَسْتَيْقِظُ	Oyanmaq, yuxudan durmaq

ON ALTINCI DƏRS

تَجْوِيدُ الْقُرْآنِ	Quranı düzgün oxumaq
ضَخْمٌ	Çox iri, çox yekə
فَائِدَةٌ ج: فَوَائِدُ	Fayda
مُتَعَدِّدٌ	Müxtəlif
وَافٍ	Müfəssəl, ətraflı, təfsilatlı
تَوْضِيحٌ	Açıqlama
مُؤَلِّفٌ ج: مُؤَلَّفُونَ	Müəllif
مُؤَلَّفٌ ج: مُؤَلَّفَاتٌ	Təlif edilmiş
تَوَدِّيعٌ	Vidalaşmaq
مُكَيِّفٌ	Kondisioner
مُخَيِّمٌ	Laqer
مُسَجَّلٌ	Yazılmış
مُسَجِّلٌ	Maqnitofon
شَرِيطٌ ج: أَشْرِطَةٌ	Kaset
شَفَقَةٌ	Rəhm, şəfqət,
رَحْمَةٌ	Mərhəmət

مُحَدِّثٌ ج: مُحَدِّثُونَ	Muhəddis (hədis rəvayət edən)
حَدِيثٌ عَهْدٌ بِالْإِسْلَامِ	İslamı təzə qəbul edən
نَمَلٌ	Qarışqa
خَطِيرٌ	Təhlükəli
سَرَطَانٌ	Xərçəng
وَزَعٌ - يُوزَعُ	Paylamaq
هَنَأٌ - يُهْنِئُ	Təbrik etmək
أَلَفٌ - يُؤَلِّفُ	Təlif etmək (kitab)
اِشْتَدَّ - يَشْتَدُّ	Şiddətlənmək
شَعَلَ - يُشَعِّلُ	İşə salmaq (maşını)
كَلَّمَ - يُكَلِّمُ	Danışdırmaq
وَقَفَ - يُوقِفُ	Durdurmaq
قَبَّلَ - يُقَبِّلُ	Öpmək
صَلَّى - يُصَلِّي	Namaz qılmaq
كَبَّرَ - يُكَبِّرُ	Təkbir etmək
وَرِثَ - يَرِثُ	Varis olmaq
حَانَ - يَحِينُ	Çatmaq, yetişmək
أَذَنَ - يُؤَذِّنُ	Azan vermək
بَدَأَ - يَبْدُؤُ	Aydın olmaq
تَرَجَّمَ - يُتَرَجِّمُ	Tərcümə etmək
هَرَوَلَ - يُهَرِّوُلُ	Tələsərək yerimək, qaçmaq
بَعَثَرَ - يُبْعَثِرُ	Qarışdırmaq, səpmək
صَدَّقَ - يُصَدِّقُ	Doğru saymaq, təsdiq etmək
تَقَبَّلَ - يَتَقَبَّلُ	Qəbul etmək

سَبَّحَ - يُسَبِّحُ
 وَضَحَ - يُوضِّحُ
 سَمَّى - يُسَمِّي
 حَيَّى - يُحْيِي
 رَبَّى - يُرَبِّي
 حَدَّثَ - يُحَدِّثُ
 رَتَّبَ - يُرَتِّبُ
 سَلَحَ - يُسَلِّحُ
 عَلَّقَ - يُعَلِّقُ
 جَلَّدَ - يُجَلِّدُ
 لَوَّنَ - يُلَوِّنُ
 حَمَدَ - يُحَمِّدُ
 عَلَّمَ - يُعَلِّمُ
 رَحَّبَ - يُرَحِّبُ
 أَجَّلَ - يُؤَجِّلُ
 دَخَنَ - يُدَخِّنُ
 عَيَّنَ - يُعَيِّنُ
 نَوَّرَ - يُنَوِّرُ
 مَلَأَ - يَمْلَأُ
 آبَ - يُؤْوِبُ

Təriflər demək
 Aydınlaşdırmaq
 Adlandırmaq
 Salamlamaq
 Tərbiyə etmək, idarə etmək
 Danışmaq
 Tərtib etmək
 Silahlandırmaq
 Asmaq
 Cildləmək (kitab)
 Rəngləmək
 Çox həmd etmək
 Öyrətmək
 Salamlamaq
 Təxirə salmaq
 Siqaret çəkmək
 Təyin etmək
 İşıqlandırmaq
 Doldurmaq
 Qayıtmaq

ON YEDDİNCİ DƏRS

مُشْرِفٌ	Müdür, rəhbər
النَّشَاطُ الثَّقَافِيُّ	Mədəniyyət fəaliyyəti
خِطَابٌ	Yazılı məktub, müraciət
فَرِيدٌ	Yeganə, tək
مُوجَّهٌ	Yönəldilmiş
مُسْتَحِيلٌ	Mümkün olmayan, imkansız
هُدًى	Doğru yol, hidayət
مَعْدِرَةٌ	Üzr istəyirəm!
جَانِبٌ ج: جَوَانِبُ	Tərəf
الْجَانِبُ الْأَيْمَنُ	Sağ tərəf
الْجَانِبُ الْأَيْسَرُ	Sol tərəf
نِكَاحٌ	Nigah
فَنَاءٌ ج: أَفْنِيَّةٌ	Həyət, boş sahə
إِزَارٌ ج: إِزْرٌ	Bədəni dizdən göbəyə qədər örtən paltar
رِدَاءٌ ج: أَرْدِيَّةٌ	Bədəni çiyindən göbəyə qədər örtən paltar
أَمَةٌ ج: إِمَاءٌ	Qul qadın
غَدَوَةٌ ج: غَدَوَاتٌ	Səhər çıxmaq
رَوْحَةٌ ج: رَوْحَاتٌ	Axşam qayıtmaq
فُؤَادٌ ج: أَفْنِدَةٌ	Qəlb, ürək
أَصْبَحَ – يُصْبِحُ	1- Sabahlamaq, 2- olmaq
أَطْفَأَ – يُطْفِئُ	Söndürmək
أَعْطَى – يُعْطِي	Vermək

أَشْرَفَ - يُشْرِفُ	Rəhbərlik etmək
أَغْلَقَ - يُغْلِقُ	Bağlamaq
أَسْلَمَ - يُسْلِمُ	Təslim olmaq, İslamı qəbul etmək
أَثْنَى - يُثْنِي	Tərifləmək
أَعْجَبَ - يُعْجِبُ	Xoşuna gəlmək
أَبَى - يَأْبَى	Əks olmaq, zidd getmək
أَتَمَّ - يُتِمُّ	Tamamlamaq
أَرْسَلَ - يُرْسِلُ	Göndərmək
أَظْهَرَ - يُظْهِرُ	Üzə çıxartmaq, zahirə çıxartmaq
فَكَّرَ - يُفَكِّرُ	Fikirləşmək, düşünmək
أَجَابَ - يُجِيبُ	Cavab vermək
أَوْشَكَ - يُوشِكُ	Az qala (naqis fel)
أَخْبَرَ - يُخْبِرُ	Xəbər vermək
أَقَامَ - يُقِيمُ	Qaldırmaq, yerinə yetirmək
أَعَدَّ - يُعِدُّ	Hazırlamaq
أَلْقَى - يُلْقِي	Atmaq
آمَنَ - يُؤْمِنُ	İman gətirmək, inanmaq
أَوْجَبَ - يُوجِبُ	Vacib etmək
أَدَارَ - يُدِيرُ	İdarə etmək
أَكْرَهَ - يُكْرَهُ	Məcbur etmək
أَعْرَبَ - يُعَرِّبُ	Erab etmək (sintaksis təhlil)
أَصَابَ - يُصِيبُ	Baş vermək, tutulmaq
أَمْسَكَ - يُمْسِكُ	Tutmaq, saxlamaq
أَحْرَمَ - يُحْرِمُ	İhram geyinmək (həccdə)

عَمَرَ - يَعْمُرُ

Tikmək

آتَى - يُؤْتِي

Vermək

وَقَى - يَقِي

Qorumaq

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Ə. C. Məmmədov **“Ərəb dilinin qısa kursu”** Bakı, Maarif, 1988.
2. “شَرْحُ الْأَجْرُومِيَّةِ” Muhəmməd ibn Saleh əl-Useymin “Məktəbətul Ənsar” Misir çapı.
3. “تَوْضِيحُ النَّحْوِ” Abdul-Əziz Muhəmməd əl-Fəxir (“əl-Əzhar” universitetinin müəllimi)
4. “الأُصُولُ فِي النَّحْوِ” Əbu Bəkr Muhəmməd ibn Səhl əs-Sirac “Muəssəsətur-Risələ” Beyrut çapı.
5. “النَّحْوُ الْوَافِي” Abbas Həsən “Dəru-l-Məarif”.
6. “شَرْحُ مُخْتَصَرِ قَوَاعِدِ الْإِعْرَابِ” Abdullah ibn Saleh əl-Fovzan
7. “مُعْجَمُ الْقَوَاعِدِ الْعَرَبِيَّةِ” Abdul-Ğani əd-Daqr
8. “لِسَانُ الْعَرَبِ” Muhəmməd ibn Mukrim ibn Mənzur əl-İfriqi əl-Misri
9. “أَسْرَارُ الْعَرَبِيَّةِ” Abdurrahman ibn Əbil-Vəfə
10. “أَوْضَحَ الْمَسَالِكِ إِلَى أَلْفِيَةِ ابْنِ مَالِكٍ” Cəməluddin Abdulla əl-Ənsari
11. “الكَامِلُ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ” Abdullətif Abdurrahman əs-Said
12. “اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّةُ مَعْنَاهَا وَمَبْنَاهَا” Təməm Həssən
13. “الْهُدَايَةُ فِي النَّحْوِ” Əli ibn Nəyif əş-Şəhud
14. “شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك” İbn Əqil Abdulla ibn Abdurrahman əl-Uqeyli əl-Misri
15. “قواعد في اللغة والإعراب” Omar ibn Abdulla əl-Omari

ÖN SÖZ	3
ÜÇÜNCÜ KİTAB	4
<i>Birinci dər</i>	5
• Hallanan və hallanmayan sözlər	5
• “əl-Erab” və “əl-Binə”	6
• “əl-Morab” və “əl-Məbni” isimlər	7
• “əl-Məbni” (hallanmayan) isimlər	8
• Bəzi isim növlərinin “əl-Məbni” olmasına səbəb	12
• İsimlərin hərfələrə oxşama cəhətləri	13
• Hallanmanın növləri. İsimlərdə əsli olan və əsli olmayan hal əlamətləri	16
• Hal əlamətləri olmayan - “nəzərdə tutulan” isim növləri	22
• Fellərdən “əl-Morab” və “əl-Məbni” olanlar	28
• Fellərin halları və hal əlamətləri	30
• Fellərdə əsli olan və əsli olmayan hal əlamətləri	30
• Hal əlamətləri “nəzərdə tutulan” - olmayan - fel növləri	32
• Cümləni erab etməyin qaydaları	37
• “əl-Məbni” (hallanmayan) isimlərin erabı	39
• Fellərin erabı	41
<i>İkinci dər</i>	42
• و Hal bildirən “vav”	42
• فeli isimlərin növləri: sadə və düzətlmə feli isimlər	44
• مəkan zərfi	47
• Cümləyə əlavə olunan hər fu-cəri	49
• “Son cəm” modelləri	51
• “Dua” mənasında işlənən madi feli	54

Üçüncü dər	55
• الْفِعْلُ الثَّلَاثِيُّ الْمَجْرَدُ الْمَبْنِيُّ لِلْمَجْهُولِ Üçköklü mücərrəd felin məchul növü	55
• نَائِبُ الْفَاعِلِ Naib fail	62
• أَعْرَاضُ حَذْفِ الْفَاعِلِ Feli “məchul” növə salıb faili pozmağın məqsədləri	63
• النَّسْبُ Nisbi sifətlər	67
• مَعَانِي "إِذَا... وَ إِمَّا..." “Ya ..., ya da ...” bağlayıcısının mənaları	70
• اسْمُ الْجِنْسِ الْجَمْعِيِّ Cəm bildirən ümumi isimlər	71
Dördüncü dər	73
• إِسْمُ الْفَاعِلِ “İsmu fail” (indiki zaman feli sifəti)	74
• مَا الْحِجَازِيَّةُ Hicaz qəbiləsinin işlətdiyi inkar ədatı	78
Beşinci dər	82
• إِسْمُ الْمَفْعُولِ “İsmu məful” (keçmiş zaman feli sifəti)	82
• صِيَاغَةُ اسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْأَفْعَالِ “İsmu məful”un düzəlmə qaydası	83
Altıncı dər	88
• إِسْمَا الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ Zaman və məkan bildirən isimlər	88
Yeddinci dər	93
• إِسْمُ الْأَلَةِ Alət bildirən isimlər	93
Səkkizinci dər	95
• الْمَعْرِفَةُ وَالتَّكْرَرُ Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik	96
• أَفْسَامُ الْمَعْرِفَةِ، الضَّمَايِرُ Müəyyənliyin növləri, “Damirlər”	96
• الْعَلَمُ “Ələm” (Xüsusi isimlər)	97
• إِسْمُ الْإِشَارَةِ “İsmul-İşəra” (İşarə əvəzlilikləri)	100
• الِاسْمُ الْمُوصُولُ “İsmul-movsul” (Nisbi əvəzliliklər)	104
• الْمُعَرَّفُ بِـ"ال" الْمُعَرَّفُ بِـ"ال" التَّعْرِيفِ “al” ədatı ilə müəyyənləşən isimlər	108
• الْمُضَافُ إِلَى مَعْرِفَةٍ “Müəyyənliyə izafə olunmuş isimlər”	112
• التَّكْرَرُ الْمَقْصُودُ بِالْبَدَأِ “Müəyyən şəxsi nəzərdə tutmaqla nəkira ismə edilən kitab”	113
Doqquzuncu dər	115
• حَذْفُ نُونِ الْمُثَنَّى وَ جَمْعُ الْمَذَكَّرِ السَّلَامِ لِلْإِضَافَةِ “Təsniyə” və “düzgün kişi cinsi cəmi”ndəki ن “nun” hərfinin izafə səbəbindən düşməsi	115
• إِضَافَةُ الْإِسْمِ الَّذِي آخِرُهُ أَلِفٌ، أَوْ يَاءٌ سَاكِنَةٌ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ Sonu sakin “əlif” və ya “yə” ilə bitən isimlərin I şəxsin təkى bitişən əvəzliyinə izafə olunması	116
• كِلْتَا وَ كِلَا isimləri	117

• أَيْ – Gəldi – gəlir” felinin əmr forması	119
Onuncu dərs	121
• الْجُمْلَةُ وَأَنْوَاعُهَا Cümlə və növləri	121
• الْجُمْلَةُ الْإِسْمِيَّةُ İsmi cümlə	122
• الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ Feli cümlə	124
• أَفْعَالُ الشَّرُوعِ “Başlanğıc” bildirən fellər	127
On birinci dərs	129
• الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ Mübtəda və xəbər	129
• الْمُبْتَدَأُ Mübtəda	129
• أَنْوَاعُ الْمُبْتَدَأِ Mübtədanın növləri	131
• مُبْتَدَأَانِ مُتَعَرِّفٌ وَتَنْكِيرٌ Mübtədanın “məarifə” və “nəkira” olması	131
• مُسَوِّغَاتُ الْإِيتِدَاءِ بِالتَّنْكِيرِ Mübtədanın “nəkira” ola bilməsi halları	132
• الْخَبَرُ Xəbər	136
• أَنْوَاعُ الْخَبَرِ Xəbərin növləri	136
• شِبْهُ الْجُمْلَةِ Şibhu cümlənin növləri	140
• التَّرْتِيبُ بَيْنَ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ İsmi cümlədə mübtəda və xəbərin tərtibi	140
• جَوَازُ تَقْدِيمِ الْخَبَرِ Xəbərin önə keçməsinin caiz (icazəli) olması	141
• وَجُوبُ تَقْدِيمِ الْخَبَرِ Xəbərin önə keçməsinin vacib olması	142
• مَنَعُ تَقْدِيمِ الْخَبَرِ Xəbərin önə keçməsinin qadağan olması	143
• حَذْفُ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ Mübtəda və xəbərin düşməsi	145
• مُطَابَقَةُ الْخَبَرِ لِلْمُبْتَدَأِ Xəbərin mübtəda ilə uzlaşması	146
On ikinci dərs	147
• الْمَفْعُولُ فِيهِ أَوْ الظَّرْفُ “Məful fihi” və ya “Zərf”	147
• أَقْسَامُ الظَّرْفِ Zərfin növləri	148
• ظَرْفُ الزَّمَانِ “Zaman zərfi”	149
• ظَرْفُ الْمَكَانِ “Məkan zərfi”	151
• الْمُعَرَّبُ وَالْمَبْنِيُّ مِنَ الظَّرْفِ “əl-Morab” və “əl-Məbni” zərflər	152
• النَّائِبُ عَنِ الظَّرْفِ Zərfi əvəz edən isimlər	155
• قَبْلَ “öncə” və بَعْدَ “sonra” zərfləri	157
• “لو” الشرطية “Əgər” şərt bağlayıcısı	159
On üçüncü dərs	162
• جَوَازُ الْمُضَارِعِ Mudari felini cəzm edən ədatlar	162
• مَا يَحْزَمُ فِعْلاً وَاحِداً Bir feli cəzm edən ədatlar	162
• حَزْمُ الْمُضَارِعِ بِالطَّلَبِ Mudari felinin “tələb”in cavabında cəzm olunması	166

• أَسْلُوبُ النَّدْبَةِ Ağrı və acını ifadə etməyin üslubu	168
• إِو İsim-feli	170
On dördüncü dər	171
• إِذَا الشَّرْطِيَّةُ Şərt mənasını verən إِذَا bağlayıcısı	171
• وَجُوبُ أَقْتِرَانِ حَوَابِ الشَّرْطِ بِالْقَاءِ “Şərtin cavabı”na فَ qoşulmasını vacib edən hallar	174
• إِذَا الشَّرْطِيَّةُ – nin erabına misallar	176
On beşinci dər	177
• جَوَازُ الْمُضَارِعِ, مَا يَحْرُمُ فَعْلَيْنِ Eyni zamanda iki feli cəzm edən adatlar	177
• أَنْوَاعُ فِعْلِ الشَّرْطِ وَالْجَوَابِ “Şərt cümləsi” və “şərtin cavabı”nın növləri	180
• بَقِيَّةُ الْمَوَاضِعِ لِوُجُوبِ أَقْتِرَانِ حَوَابِ الشَّرْطِ بِالْقَاءِ “Şərtin cavabı”na فَ qoşulmasını vacib edən digər hallar	182
• إِغْرَابُ أَدْوَاتِ الشَّرْطِ “Şərt adatları”nın erabı	185
• كَمْ الاسْتِفْهَامِيَّةُ وَ كَمْ الْخَبَرِيَّةُ “sual əvəzliyi” və “çoxluq bildirən” كَمْ	189
• كَمْ - إِغْرَابُ كَمْ əvəzliyinin erabı	192
• حَتَّى hərfu-cərinin mənalari	294
• هَا إِسْمُ فِعْلِ أَمْرٍ “ها” Feli isim	295
• فَالİNİN MUDARİSİNDƏN ن HƏRFİNİN DÜŞMƏSİ	296
• صِيغَةُ التَّصْغِيرِ İsimlərin “təşgır” (kiçiltmə) formaları	298
On altıncı dər	201
• الصَّرْفُ وَالْمَبْرُورُ Sarf və sarf meyarı	201
• أَبْوَابُ الْفِعْلِ Felin babları	206
• أَوْزَانُ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِيَّ الْمَرِيدِ, بَابُ “فَعْلَ” “Suləsi məzid” fellərin vəznləri, “فَعْلَ” babı	213
• مُصَدَّرُ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin məsdəri	214
• صِيَاغَةُ الْمُضَارِعِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin mudarisi (indiki-gələcək zamanı)	215
• صِيَاغَةُ الْأَمْرِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin əmr forması	216
• صِيَاغَةُ اسْمِ الْفَاعِلِ وَ اسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin “ismu fail” və “ismu məful”u	217
• صِيَاغَةُ اسْمِي الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ مِنَ الْأَفْعَالِ غَيْرِ الثَّلَاثِيَّةِ الْمُجَرَّدَةِ “Üçköklü mücərrəd” olmayan fellərin “ismu zaman və məkan”ı	218

On yeddinci dars	220
• "أَفْعَلَّ" بابُ "أَفْعَلَّ" babı	220
• "أَفْعَلَّ" babının mudarisi və əmri	223
• "أَفْعَلَّ" babında gələn bəzi fellərin mənaları يُعْطِي – أَعْطَى feli	225
• أَصْبَحَ – يُصْبِحُ feli	226
• أَوشَكَ – يُوشِكُ naqis feli	227
• لَمْ الْإِتِّدَاءُ Cümlənin əvvəlinə qoşulan لَمْ ədatı	228
• مَا الْكَرَّةُ الثَّامَةُ الْمُبْهَمَةُ Nəkira (qeyri-müəyyən), tam, mubhəm “مَا”	229
• “oğul” ابن sözündə həmzənin düşməsi şərtləri	230
3-cü kitabda varid olan yeni sözlər	231
İstifadə olunan ədəbiyyat	259